

MAX AVT

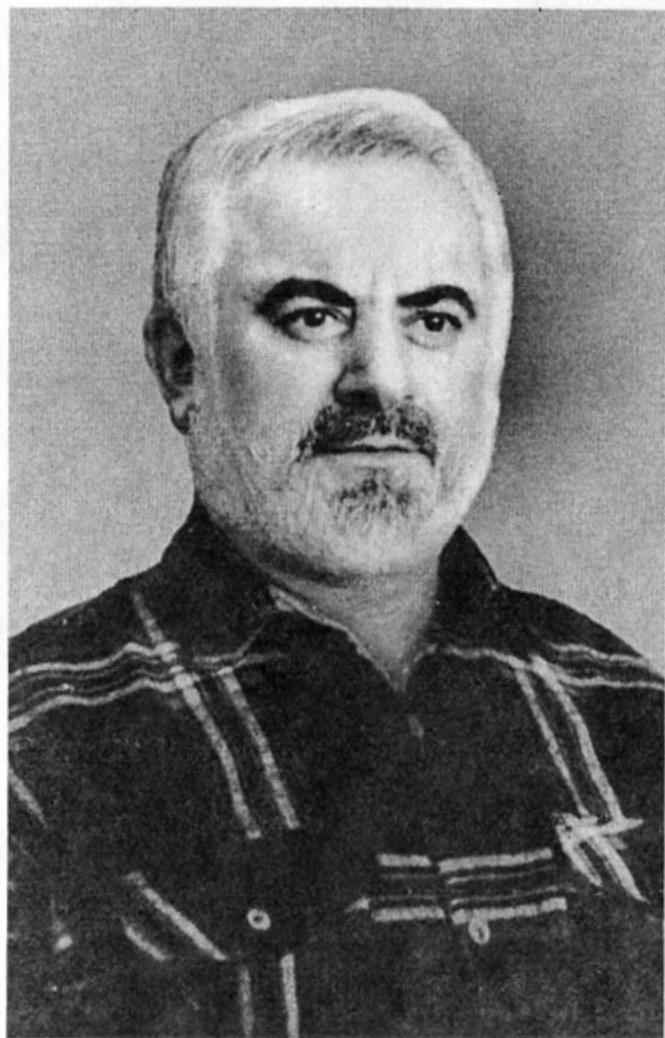

Сыгыйматас нэлгойматасей зондржындер сты:
зонге кьаддер ксенын, амбарге та фылдер.

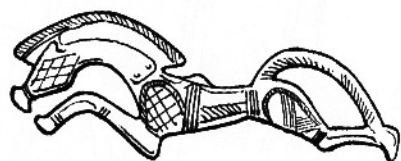
ДЖОРДЖ СТИВЕНС, америкаг кинематографист

3

2002

«Мах дуджы» равдысты
фендзыстут Дзиуаты Батрадзы куыстытæ

НАША ЭПОХА

Издается с мая 1934 года

ЕЖЕМЕСЯЧНЫЙ ЖУРНАЛ
ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ, ПУБЛИЦИСТИКИ

Главный редактор — Ахсар КОДЗАТИ

Редакция:

Ответственный секретарь, проза — Борис ГУСАЛОВ
Поэзия, драматургия — Казбек МАМУКАЕВ

Общественный совет:

Руслан БЗАРОВ, Гриш БИЦОВЕВ, Анатолий ДЗАНТИЕВ,
Фарида ДЗАСОХОВА, Елизавета КОЧИЕВА, Анатолий КУСПАЕВ,
Наира НАКУСОВА, Камал ХОДОВ

Владикавказ, 2002

МАХ ДУТ 3 '02

Джиппы уагд цæуы 1934 азы майæ фæстæмæ

АИВ ЛИТЕРАТУРÆЙЫ,
ПУБЛИЦИСТИКÆЙЫ ÆРВЫЛМÆЙОН ЖУРНАЛ

Сæйраг редактор — ХЪОДЗАТЫ Æхсар

Редакци:

Бæрнон секретарь, прозæ — ГУСАЛТЫ Барис

Поэзи, драматурги — МАМЫКЪАТЫ Хъазыбег

Журналы æхсæны уынаффæйы лæгтæ:

БЗАРТЫ Руслан, БИЦЪОТЫ Гриш, ДЗАНТИАТЫ Анатоли,
ДЗАСОХТЫ Фаризæт, КОСТЫ Лизæ, КЪУСРАТЫ Анатоли,
НÆКУЫСАТЫ Наирæ, ХОДЫ Камал

Дзæуджыхъæу, 2002

НОМЫРЫ ИС:

БЕСТАУТЫ ГИУÆРГИ: 70 АЗЫ

<i>БЕСТАУТЫ Гиуæрги. Зæдбадæн. Æмдзæвгæтæ</i>	5
---	---

ÆГЪУЫЗАРТЫ ÆХСАРБЕГ: 80 АЗЫ

<i>ÆГЪУЫЗАРТЫ Æхсарбег. Ныхас дардыл цæуы, фæлæ... Радзырд</i>	22
--	----

<i>КОКОЙТЫ Эльзæ. Маст æмæ уарэт. Æмдзæвгæтæ</i>	34
--	----

ЦОМАРТАТЫ ИЗÆТБЕГ: 60 АЗЫ

<i>ЦОМАРТАТЫ Изæтбег. Радзырдтæ æмæ аргъæуттæ</i>	42
---	----

<i>КОСТЫ Лизæ. Аргæрæттæ срухс уыдзысты искуы. Æмдзæвгæтæ</i>	87
---	----

<i>НÆКУЫСАТЫ Наирæ. Балцвæндаг. Æмдзæвгæтæ</i>	91
--	----

<i>БÆРОЙТЫ Сафар. Сатирикон радзырдтæ</i>	98
---	----

<i>АСТЕМЫРАТЫ Изет. Æрдзы нывтæ</i>	110
-------------------------------------	-----

<i>ЗАССЕТЫ Мисурæт. Зæрдæйы рывт. Æмдзæвгæ</i>	111
--	-----

<i>ХАДЫХЪАТЫ Фатимæ. Мæхицæн аразын мæсыг. Æмдзæвгæтæ</i>	112
---	-----

АДÆМОН СФÆЛДЫСТАД

<i>ХЪАЗИТЫ Мелитон. Ирон хæзна. Дарддæр</i>	114
---	-----

«МАХ ДУДЖЫ» РАВДЫСТ	127
----------------------------	-----

УÆЛÆМХАСÆН

<i>Ирон адæмы нæртон эпос. Библиографион амонæг</i>	135
---	-----

БЕСТАУТЫ ГИУДЕРГИ: 70 АЗЫ

Гиуѣрги йѣ бинѣйнаг Сѣлмѣт, йѣ сабѣгѣ Ацѣмѣз ѣмѣ Зѣринѣинѣмѣ.

Гнуәрги (рахизырдыгәй) — салдат.

*Галиуырдыгәй рахизырләм: Дзәдтиаты Гиуәрги, Джусойты Нафи,
Дзугаты Гиуәрги, Бестауты Гиуәрги.*

*Галиуырдыгәй рахизырдаәм: Дзутаты Гиуәрги, Бестауты Гиуәрги,
Бязырты Димитр, Сланты Ахмәт.*

Галиуырдыгъей рахизырдаѣм: Бестауты Гиуѣрги, Пухаты Петр, Аѣлхъанаты Дебола, Бекъойты Елиоз,
Джюны Дауыт, Пухаты Алыксандр, Къодоты Махар, Дзуццаты Хадзы-Мурат, Гафез.

БЕСТАУТЫ Гиуæрги

ЗÆДБАДÆН

* * *

Хъисфæндыры 'лвæст тагау дзыназгæ,
 Рæстæг искуы ку' аскъуыйа мæ царды;
 Ме стихтæ, уæгъдидон бæхтау, уасгæ
 Къахындзæг кæндзысты уæд мæ мардыл.

* * *

Дис кæнын мæхинымæр:
 Бур сыфтæртæ сæрды?!
 Кæд сыгъзæрин хины маргъ
 Атахти мæ сæрты?..
 Кæд сыгъзæрин пакъуындзæ
 Атахти мæ сæрты,
 Аззадис йæ пакъуытæй
 Фæззæджы къæсæртыл?

ХУС БÆЛАС

Хус бæласмæ 'рцыдис уалдзæг,
 Цъиу йæ къалиуыл æрбадт.
 Уæлдæф цины хъæртæй байдзаг,
 Зæххыл — дидинджыты цад.

Хур сырх зæлдаг тынтæ уафы,
 Цъырцъыраг цæгъды фæндыр.
 Уддæф къах-къухтыл æркафы.
 Иунæг хус бæлас — æмыр.

Ацы уалдзæгмæ бæлгæйæ,
 Уый йæ карз хъысмæтыл худт,
 Æмæ, саглæгау лæугæйæ,
 Систа тымыгъы йæ уд.

ФÆНДÆГТÆ

Фæндæгтæ хæлбурцъ кæнынц кæлмытау.
 Фæндæгты тахт — тугдадзинты хъазт. —
 Хохы ныхыл абадынц тæлмытау,
 Сæрсæфæнтæм асхъиуынц æваст.

Уалдзыгон æрвнæрдды тæфæй расыг,
 Удуæлдай æвзонгадау ызнæт, —
 Цас монц и сæ размæбырсты, цас зынг!
 Макуы мæ сæ схицæн кæ, хъысмæт!

Ферттивынц бæллицвæллæд зæрдæйы
 Дзуарæвæрдæй туджджынты кæрдтау, —
 Зæрдæ судзгæ стъæлфæнтæй ысвæййы
 Йе 'мыдзаг, æхсон дуры къæрттау...

Фæндæгтæ, кæдæм нæ фæаччы, уырдаæм
 Удаист, цымыдисæй тындзынц, —
 Уадз, æрхауæнт кæрдæгыл ныхкъуырдаей,
 Ахъазæд сæ сæрты искуы сындз!

Фæндæгтæ, æрвæрттывды уидæгтæ, —
 Уе 'гъуыстаг фыдамондыл хъæцут!
 Гъæйтт, мæ зæрдæ, удуæлдай фæндæгтæй
 Фæсвæндагмæ макæд бон фæцуд!

* * *

Дæ цъæх æмæ мæ сау цæстытæн рард
 Æрвгъуыз бон æмæ тар æхсæвы хал:
 Нæй уыдонæн æнæ кæрæдзи цард,
 Нæдæр кæрæдзи ссарынæн амал.

* * *

Зæхх дæ къæхты бын кодта дыз-дыз,
 Зæхмæ нал уыд дæ удæн ныббæттæн,
 Дæу ыскъæфта дæ сагъæс — æрвгъуыз,
 Æмæ тахти дæ зæрдæ уæлæрвтæм.

Цард кæл-кæлæй дæ расыгыл худт,
 Де 'рвонг зондджын цæстытæй йæм кастæ,
 Æмæ талынг æхсæвты дæ уд
 Сыгъд мыдадзын цырагъау дæ уарзтæй.

* * *

Куыд зындзард дæ, сагъæс, —
 Мæ талынг мæрдадз!
 Мæ уд дæр мын ахæсс,
 Æрмæст мæ ныуадз!

Æрра дæн, — цы дзурын,
 Нæ раивыс, цы,
 Мæ удлæууæн хуры
 Фыдæхсæвау ды?..

Мæ цæстыты дарыс
 Дæ базыр тыгъдæй,
 Уый, — зоныс, æнкъарыс, —
 Хур ме 'мгæрон нæй.

* * *

Æз дыууæ цæсты зонын зæххыл,
 Иунæг уыдоны райдзаст æрфæнты
 Райгæ фембæлын боны цъæхыл
 Æмæ хуры сыгъзæрин гуылфæнтыл.

Æз дыууæ цæсты зонын зæххыл,
 Зæгъгæ, иу уысм дæр не сты мæ цуры, —
 Арв мæ сæрмæ мæйдарæй тæхы, —
 Æмæ стъалытæй раивы хуры.

Æз дыууæ цæсты зонын зæххыл,
 Амонд уыдоны даргъ хаутæй барын,
 У мæ удæн сæ рæвдыд, сæ хыл
 Цин, æнкъард сагъæс, рухс æмæ талынг.

* * *

Ныр тæхуды, уыцы сыджыт фест,
 Рогвадæй цы сыджытыл фæцæуыс!
 Ныр, тæхуды уыцы уæлдæф фест, —
 Уадултæй цы уæлдæфыл ныдзæвыс.

Ныр, тæхуды дидинджытæй фест, —
 Цъæх нæууыл дæумæ кæсынæй бафсæд!
 Хъулон-мулон кæрдæджытæй фест, —
 Арвыронау адара дæ развæд!

Де 'мдзугæнæг уахъæз дымгæ фест, —
 Аба кæн дæ къабайы фæдджитæн!
 Ехх, дæ дзæбæх уды хæлар фест, —
 Базон æй, — цæуыл фæкæны джитæн!

* * *

Уастæн, бастъæлон, кæд цы мæ 'лвасы
 А пыхцылдзыкку хризантемæтæм! —
 Уый мæ бакодта мæт йæ дæлбазыр:
 Уый мæ бæллицты ризгæ демæ дæн.

Макуы фембæлон, макуы де 'нгæсыл, —
 Сыстыс зæрдæйы зæды сурæтау!
 Уый пыхцылдзыкку дидин не 'нкъуысы, —
 Нæ, дæ цуры дæн, нæ, дæ цуры дæн!

Уастæн, сау фæнык фестон ацы ран,
 Кæд мæ цæстытæй никуы рахизай!
 Кæд мæ зæрдæйы никуы бацæра
 Мæт къæмдзæстыгæй, цин уæлахизæй!

* * *

Ды дæ æндæр галактикæйы стъалы,
 Нæ орбитæтæн байугæнæн нæй,
 Уæддæр мæ зæрдæ сау диссагыл дарын
 Æмæ цæрын сæнттæй:

Кæд а царды æппæтæн дæр кæрон и,
 Æцæг кæд ивы алцы дæр йæ уаг,
 Уæд, чи зоны, æрдзы змæлды гармони
 Йæхæдæг дæр æнусон нæу, мыййаг!..

Уæд, чи зоны... Ыской дæр æй нæ уæндын, —
 Мæ зæрдæ мын цы сусæг цин зæгъы...
 Мæ удмæ дард ыстъалыйы тæмæн тын
 Æнусты сæрты амондау тæхы.

* * *

Кæм дæ, мæ цъæхдзаст донычызг,
Цы денджызы, цы сурыл?
Æрвгъуыз атагъа — доны хыз
Кæм æмбæхсы дæ сурæт?

Дæ сау дзыкку кæм æнхъæвзы
Дæ урс хъуырыл уылæнтæй?
Дæ тасгæ гуыр фæлмæн хъæзыл
Кæм æфтауы кæлæнтæ?

Бон сауизæрмæ хурзæрин
Кæм райгæ хъаздзæн демæ!
Æхсæв дæм мæй кæм худдзæни
Йæ цæлхыдзаг цыренæй?

Кæм агурон дæ бахудтæн
Йæ рæвдаугæ фæлмæн тын?
Мæ цæсты хаутæй бахуыд дæн
Дæ фæндаджы хъæбæрыл.

Кæм дæ, мæ цъæхдзаст донычызг,
Цы денджызы, цы сурыл?
Æрвгъуыз атагъа — доны хыз
Кæм æмбæхсы дæ сурæт?

* * *

Хъæлдзæг фынгыл афонмæ дæ разы
Сау сæнимæ рог кæл-кæл ивылы.
Минмырон хъазайнаг фæндыр хъазы:
Цин дæ удмæ никæцæй ныхилы.

Арв у афтæ, — стъалытæй хуынчъытæ,
На, уæдæ Хуыцау кæсдзæн уæларвæй! —
Барджынæй дæ фарсмæ бады чидæр,
Уæд цæуы дæ удыл та мæ барвæнд.

Сусæгæй дæ нымд цæстыты малы
Ме 'нхъæлцау æнкъард цæссыг дзыназы,
Расыг æхсæв кафы æмæ зары, —
У цыма нæ удты раз æназым.

Рухсы тын æваст æрмынæг уаты, —
 Аскъуыди дæ сæнтты таг ивазгæ:
 Бухъæрдæ фæрныг кафæг дæм хаты,
 Сыстадтæ рæхснæг талайау тасгæ...

Къултыл æмдзæгъд ахæцыд фæйнаæрдæм,
 Цар ыстоны фæндыры цъæхахстæй.
 Нал æнцайы цины хъæр йæ нæрдæй,
 Баззадтæ зыд цæстыты 'хсæн ахстæй.

Ацу, баууæнд амонды тæрæзтыл! —
 Кафут ныр кæуынæввонг æрхæндæг:
 Сусæггаг æвзист цæссыг дæ цæсты, —
 Расгуыты хæццæ хъазты — дæхæдæг.

* * *

Ды нæ зоныс, ды нæ хатыс ницы,
 Афтæмæй мæ зæрдæйы цæрыс:
 Бацыди мæ къæмдзæстыг бæллицы
 Ме вастæй тæмæнкалгæ дæ хуыз.

Раст цыма сæ кæрæдзи нæ удтæ
 Агуырджой æнус-æнус куырмæй:
 Ды кæмдæр, зындоны рисæй дудгæ,
 Æз мæ фæндаг не ссардтон нырмæ.

Абон дæм мæ фæллад цин æрхастон,
 Мæнæ цыма де 'ммызул, дæ къай.
 Байрæджы, — дæ зæрдæ дын ныббастой
 Фæрныджытæ дадзингай, тæггай.

Зæхмæ дæ цы бирæ тыхтæ 'лвасы,
 Атонин дæ уыдонæй бæргæ;
 Космикон ракетæ нæ — зынгбазыр —
 Ахæссид цæхæркалгæ, нæргæ.

Атæхин æмкъай бæлонау демæ,
 А-дунейыл ауигъин мæ къух.
 Ахæссин æнæзонгæ дунемæ
 Сусæггаг кæлæн уарзтæн йæ рухс.

Искуы дард планетæйыл æрцæрин,
Амондджын — дæ бахудты фæрцы.
Къухдарæн дыл бакæнин сызгæрин, —
Урс æнгуылдзыл не сфидаид, цы!

Уыцы дард æцæгæлон тыгдæдтæ
Уаиккой дæ цæстытау æрвгъуыз.
Æмæ дарис арвырон сæрбæттæн,
Æмæ уаис зæххы хъыгтæй хызт.

Дамæмхиц хъæстæ цæстытæй хибар,
Дурхалæг хæрам æвзæгтæй дард.
Уым æнус ыстъалытау сæрибар —
Уадзиккам æрвон уарзтæй цъæх арт.

Æз лæууин мæ зонгуытыл дæ разы,
Нал уаин зæххон æгдæуттæй баст,
Æз кæнин уыраугæ цинæй расыг,
Уалдзыгон æхсæвы тæфау раст.

Æз кæнин дæ къахыбынтæн пъатæ,
Адæргæй кæл-кæлгæнгæ кæуин.
Ничи нæ нæ рахонид æрратæ,
Ничи нын нæ хъыгдарид нæ цин.

Тухин дын дæ дзыккутæй мæ цæсгом, —
Цæссыг сыл ыстъалытау кæлид,
Де 'вдадз былтыл мидбылхудт — æлутон —
Рухс уылæн æнхъæвзæнтæ кæнид.

Де 'нæкъæм æхсыргъуыз буары ферттывд
Бацъынд кæнид, бакуыrm кæнид цæст,
Нарæг астæу афтæ тасид ме 'ртты,
Мæнæ цыма уадтымыгъы хъæз.

Уæд мæ уд зæрин ысуадзид бур тау, —
Адам æмæ Еуайы цæуæт:
Сабитæ цъæхдзаст зæды хъæбултау
Хиликкой дæ рухс уæрджытыл уæд...

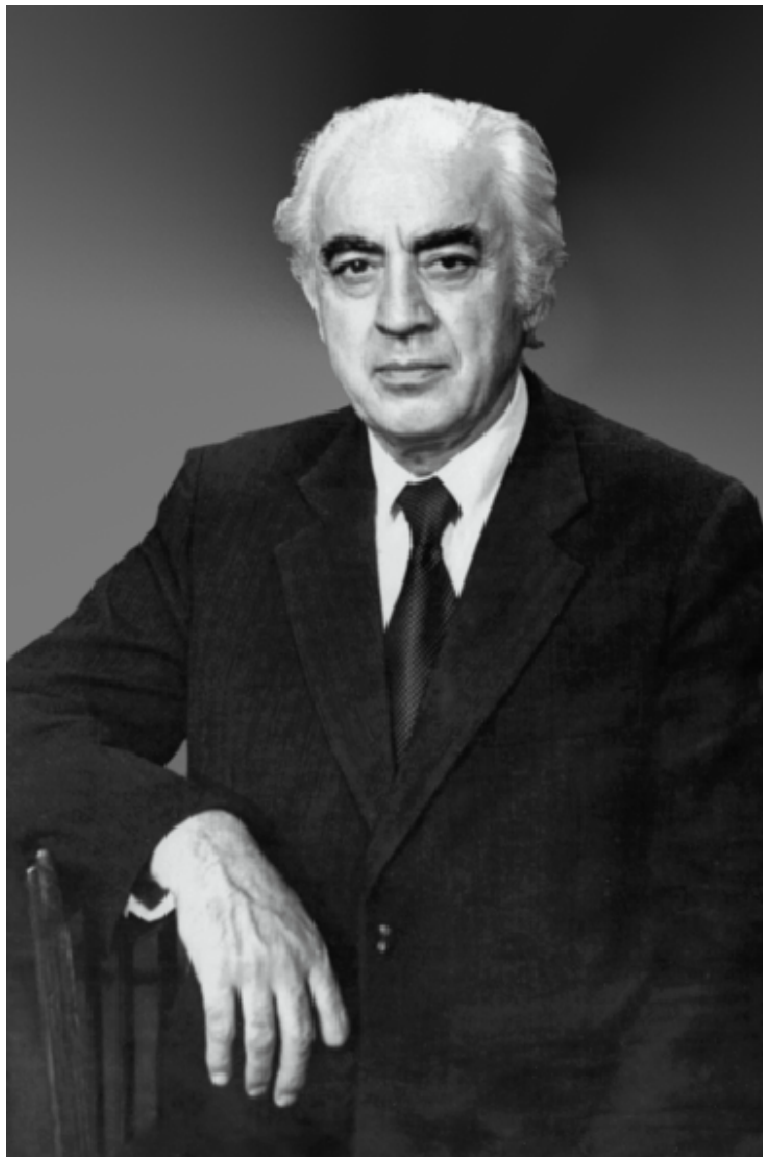
...Уыдон дард планетæйыл сæнттæ сты,
 Дзуарæвæрд — нæ фæндæгтæ кæрдтау.
 Ризы 'нкъард, æрвгъуыз цæссыг дæ цæсты, —
 Рагæй дæр мæ хъысмæтæн æвгъау.

Уый та куыд, — мæн тыххæй дæр-ма дудай?!
 Уæд фæлтау мæ ингæныл фæку;
 Зæдбадæн кæй ыскодтай мæ удæй,
 Уый дæр мын цæрæнбоны фаг у.

ИРОН ÆМБИСÆНДТÆ СЫЛГОЙМАДЖЫ ТЫХХÆЙ

Мады арм мæрдтырдыгæй дæр ауды.
 Мад зæйцыл мæлæг у.
 Мад зæнæгæн — ифтыгъд гал.
 Мады бæллиц — цоты хур.
 Мады зæрдæ дур халы.
 Ног чындзы маст æвзæр æфсинæн — худæг.
 Сылгоймагæн йе 'хсарæй йе 'фсарм хуыздæр у.
 Усæй цæуы хæдзары бæркад æмæ лæджы хорз.
 Усы хорз лæгыл дæр зыны.
 Ацы мæнг дунейыл хорз усæй хуыздæр хорз нæй.
 Лæг куынаæ бæзза, уæд — додой, ус куынаæ бæзза,
 уæд — æрдиаг.
 Усы 'взаг — хæдзархалæг.

АГЪУЫЗАРТЫ АХСАРБЕГ: 80 АЗЫ

Гашуырдыгъей рахизырлаем: Мыкагъаты Геор, Алагъаты Тимофей, Ахсарбег, Тегаты Сулейман —
«Рестдзинад»-ы редакцийы къуджыга.

1960 азы Мәскүыйы ирон аивад аемае литературәый Декадаый архайджыте. Галиуырдыгәй рахизырдем: Дарчиты Дауылт, Мыртазты Барис, Цырыхаты Михаил, Ардасенты Халзыбатыр, Агъуызарты Әхсарбег, Мамсыраты Дәбә, Плиты Харитон, Хъайтыхъты Георг, Хъыбецты Рая, Гулуты Андрей, Цаггараты Максим, Тимофей Ефимцов.

НЫХАС ДАРДЫЛ ЦÆУЫ, ФÆЛÆ...

Радзырд

Д

ыууæ уынджы тигъыл æнхъæлмæ кастыстæм машинæмæ. Уыди хъызт бон. Уæлдæф къæс-къæс кодта. Фындзы рагъ æмæ хъусты кæрæттæ фыруазалай сыгъдысты.

Уалынмæ æвиппайды нæ хæд раз февзæрди дзыхъхъынног «Волгæ», йæ фæрстыл цыппæрдигъон чырынтæ. Машинæйы дуар байгом æмæ дзы йæ сæр радрдта уæнгджынтæ арæзт лæппуæг.

— Чи цæуы, кæдæм цæуы — сбадут.— Дыууæизæрæстæу йæ бæзджын хъæлæс афтæ азæлыди, цыма нæртон миганæны бынæй дзырдта. — Зæх, къорийæу тымбыл у. Галиуырда æцæуæм — рахизырдыгæй æрбазгъордзыстæм, рахизырда æцæуæм — галиуырдыгæй фæзындзыстæм.

Сæртæгарæзт, дзæгъæлдзураг мæм фæкасти шофыр, фæлæ сийын кæй фæндыд, ноджы нæм хъæдрабыны дард хъæутæй иуы не 'мбалы каистæ æнхъæлмæ кастысты, æмæ машинæйы нæхи æруагътам. Æз æрбадтæн шофыры фарсмæ.

— Кæцырдæм?

— Размæ! — хъазæгау загътон, фыццагдæр мæ дзыхы цы дзырд абадти, уый. Чи зоны æмæ шофыр зонынджын уыди,

чи зоны — нә бакаст, нә ныхас ын исты амыдтой. Цыдәриддәр уыди, уәддәр рахызти, мах цы фәндаг хъуыди, уыма...Цәмәй нә бамбәрста? Йә фәтәнтә саусауид цәсгомы цъар зыны афтә, цыма йә машина сәрдән масләйә самәста, кәнә та афәдзы бәрц йәхи нә ныхсадта. Йә ныхәстәм гәсгә тентекк арәст у, бакастәй та—хәрзгуымыдза. Чи йын цы зоны? Ацы шофыртәй иуәй-иутән сә хуымгәнд зәххы бын ис. Машина дәр цыма әгәр тагъд тәры. Кәс-ма, кәс, уәртә нә тәккә акомкоммә әрбацауы пылы йас уәзласән. Уый нә куы ныр-риутә, уәд нын не 'стджытә дәр ничиуал әрәмбырд кәндзәни. Сдзурон, ма сдзурон. Куы сдзурон әмә ма тәппудыл куы банымайа, ма сдзурон әмә... Цалынмә рахъуыды-бахъуыды кодтон, уәдмә машинайы хәд фәрсты, сармадзаны нәмыгау, әхсидтгәнгә афардәг стәм... Поджыдәр ма иу-дыууә әмбәлды уәзласәнтимә, әмә әрсабыр дән. Ахәмимә адәймаг нә фәсәфдзәни. Йә хъуыддаг зоны. Цы уа, уый уәд...

Махинымәры әндәр истәуылты тәрхәттә кәнынмә хъавыдтән, фәлә мын уымай дәр ницы рауади. Цас нә хъуыды кодтон, уәддәр та-иу фәстәмә әрыздәхтән, ма фарсмә цы домбәйтгәарәст ләппулаг бадти, уыма. Уый та бадти къуыт-тыйау. Йәхи афтә дардта, цыма машина йәхәдәг цыди. Йә дыууә къухы әвәрд уыдысты рулы зилаккыл, фәлә йә куыдәй арәзта, уый цәст зынтәй ахста. Зонынджын мәм хуымәтәджы нә фәкасти. Әмә цыфәнды дәр фәуәд, фәлә йын әнәбафәрстә нәй: кәдәм нә цауын хъауы, уый цәмәй базыдта.

— Дә хорзәхәй, кәдәм цауәм, уый куыдәй базыдтай?

Ләппу ницы сдзырдта, касти размә. Әз әм мәсты кәнын райдыдтон: зәгъын, мәләты ләг нә аразы йәхицәй. Әрәджиау зына-нәзына йә мидбылты бахудти:

— Самәнәтәй кәй зонут?

Фәстәмә ме 'мбәлттәм ракастән, зәгъын, кәд дзы искәй зонынц.

— Хъусгә әркодтам, ләгәй-ләгмә никәй...

— Кәдәм цауәм, уыцы хъәуккагтә стут, әви уазәгуаты цәут?

— Уазәгуаты.

— Уәдә хорз,— зәгъта нә шофыр. — Хъусут...

Мах нәхи әрцәттә кодтам, уый та нә цыма мәстәй мардта, уыйау размә касти әмә мидбылты худт.

— Уәдә хорз... Уәдә хорз... Цәвиттоны хъуыддагәй, ныхас дардыл ацауы, фәлә хабар афтә уыди... Ацы куысты авд

азы дæн. Мæ зæрдæмæ цæуы. Цыфæндыйæ дæр лæг зоны, цæуыл кусы æмæ кæмæн кусы, уый. Мæнæ ацы æфсургъыл дыууæйæ бадæм. Иу бон æз, иннæ бон ме 'мбал. Паддза-хадæн—пайда, мах дæр хъаст нæ кæнæм. Гъе, æрмæст иу хабар,— шофыр йæ къæбут аныхта,—бон-изæрмæ фæкус, æхца фембырд кæн, стæй дæ зæрдæйы дзæбæхæн ма баулаф, иу сæны четвæрт уæддæр ма асур кæн де 'мгæрттимæ. Æз та мæ дзыхмæ æртах дæр нал хæссын. Мæ хъуыран нал амонь. Дæрдтыл та ахæцыдтæн. Хъуыддагмæ хæстæгдæр,— дзырдта нæ хицау æмæ машинæйы цыд фæсабырдæр кодта, æвæццæгæн, нам цæмæй йæ ныхас хуыздæр хъуыса, уый тыххæй. — О, æмæ ныхас дардыл ацæуы. Уый размæ та куыстон Сæмæнаты Къаламæ, уæлæ цы хуины, йæды... стыр хицау куы уыди.

— Æрыхъуыстам, æрыхъуыстам... Зонæм, зонæм, — сдзырдтон æз, дæрдтыл дзурын æмæ амоньныл цæмæй ма схæца, уый тыххæй.

— Зонут — хорз, нæ зонут — ноджы хуыздæр. Æз цы фæдтон, уый дзурын.

Æмæ райдыдта. Дзурынмæ та разынди, булæмæргъ зарынмæ куыд у, афтæ. Ныр дæр ма мæ хъусты азæлы йæ бæзджын хъæлæс, мæ цæстытыл ауайы, ныхастæнгæйæ -иу куыд ныхудти, науæд-иу æваст йе 'рфгуытæ куыд алхынцъ сты, уый.

Йе 'уæнгты уыди, адæймаджы йæхимæ чи 'лвæста, ахæм æнæсихситæ тых. Ме 'мбæлттæн нæ зонын, фæлæ æз тынг æрфæсмон кодтон уыцы рæстæг, машинæйы кæй бадтæн, ууыл. Нæ хæдтулгæйыл исты куы æрцыдаид, цæмæй æрлæууыдаиккам æмæ ныхастæнæджы цæстгоммæ комкоммæ кастаин, уый дæр мæ æрфæндыди. Цытæ фæдзырдта æмæ дзы мæ бон ныффыссын цытæ баци, уыдон кæрæдзимæ дард сты. Æгæр цыргъ уыди йе 'взаг, мæ пъеро та æгæр къуымых у. Фæлæ уæддæр райстон ручкæ, æмæ хъулаътæ кæнын æмбисонды урс гæххæтт. Адæмы фæллой чи нæ сафы...

— Уæд ма æрыгондæр уыдтæн, ам сау нæма дардта,— æмæ йæ амонæн æнгуылдз,йæ фындзы бын цы чысылгомау сау-сауид рихитæ уыди, уыдоныл сæрфæгау рахаста, — хицæуттæ-йедтæ нæма бавзæрстон. Уымæ гæстæ сæ æфсæрмы дæр кодтон æмæ тæрстæ дæр. О, æмæ ныхас дардыл ацæуы, фæлæ... Æрыхъуыстон, зæгъгæ, ахæм æмæ ахæм ран хъæуы шофыр. Зæгъың, мæ цæуылнæ хъуамæ айсой, исты машинæ нæ зонын, мæ ас нæ бæзззы, æви мæм хъару нæй,— æмæ лæппу, йе

'нгуылдзтæ æрбатымбыл кæнгæйæ, йæ дыууæ къухы дæр рулæй феуæгъд кодта. Иннæтæ йæ нæ бафиппайдтой, фæлæ мæнæн маæ зæрдæ сгуыпп-гуыпп кодта, махинымæры Хуыцаумæ скуывтон, зæгъын, ацы хатт ма нæ æнæфыдбылызæй нæ хæдзæрттыл сæмбæлын кæн. Лæппуйы къухтæм дæр ма февнæлдтон, зæгъын, бæллæхы нæ æфтауыс, дæ министр у æви цы у, уымæй дæр ма байрай... Нæ амондæн машинæ ничердæм фæзылди. Уæдмæ та лæппу йæ галиу цонг машинæйы рулыл æрæвæрдта, газ ныхъывта æмæ йæ ныхас кодта дарддæр. — Бацыдтæн сæм, уæдæ цы уыдаид. Фыццаг ма йæхимæ бахуыдта завхоз — цыбыр æмæ гуыбынджын лæг. Зæгъын, мæнæй -уый, сæр дæ бахъуыди. Цæвиттон, гуыбынджынты нæ уарзын. Цæмæн, магъа. Чи зоны, иу нæ сыхаг гуыбынджын лæджы давæг кæй хуыдтой, уымæ гæстæ. Иууылдæр иу афтæ дзырдтой, уæдæ, дам, гуыбын цæмæй рауагъта. Æмæ уый дзырдтон. Гуыбынджын ма фæрафæрс-бафæрс кодта, стæй ма иу рæсугъд, рæстæмбис кар, сызгъæрин дæндагджыи сылгоймагмæ бахуыдта. Уый мын цавæрдæр гæххæттытæ радта. Сараз, дам, сæ... Маæ хид сыл акалди, бахастон сæ. Æндæр лæгмæ та маæ бахуыдтой. Уый та уыди ацæргæ, лæгуынсæр æмæ кæсæнцæстджын. Йæ бинаг был бæзджындæр, йæ роцъойы бæрæг астæу та, исчи йын дзы цыма бырау базылдта, уыйау дзыхъхъ. Уый маæ фæрафæрс-бафæрс кодта; æфсæрмы дæр ма ныддæн. Цæвиттон, маæ фыдыфыды ном нал зыдтон. Фыдæбон цы гæххæттытыл фæкодтон, уыдонмæ бирæ фæкасти, стæй мын афтæ: «Хорз, фендзыстæм, æркæсдзыстæм, ахъуыды кæндзыстæм, а-дыууæ боны хицау йæхæдæг фæзындзæн».

Фæцыдтæн ма сæм цалдæр боны, уалынмæ фæзынди, Къала уыди æви зды, уый дæр. Иу бон та сæм райсомæй изæрмилтæм куы фæбадтæн, уæд маæ хицаумæ бахуыдтой. Уый мын сыстади. Маæ къух мын райста, ме уæхскыл мын æрхæцыди. Ома сбад, зæгъгæ. Æнæгæды ныхасæй, маæ зæрдæмæ фæцыди. Иу фæндзайаздыд бæзæрхыг лæг, йæ къæмисæнтæ урс-урсид дардтой. Йæ хуынкъроцъо хæдивæг, гуыбынджын лæг æмæ сызгъæрин дæндагджын рæсугъд сылгоймаг дæр, мæнау, хæлиудзыхæй кастысты сæ хицаумæ.

— Мах алкæй нæ исæм. Алчи махмæ кусыны аккаг нæу. Хъуамæ сæрыстыр уай, уыйбæрц дыл 'кæй æууæндæм, уыйбæрц дын..

Бузныг, зæгъын, бацархайдзынæн; уе стыр æууæнчы аккаг цæмæй уон, уый тыххæй маæ удыл нæ бацауæрдзынæн.

Дыккаг бон мын хицау йæхæдæг ма къухты ныссагъта дзыхъхъынног «Волгæйы» дæгъæлтæ. Уыцы бон ма уæлæ уыди ма бæрæгбоны дарæс. Зæгъын, мæнæйуый, сæр дæ бахъуыди, нырæй фæстæмæ ахæм хицауы фарсмæ баддзынæ; йæ цард, йæ æдас-дзинад мæнæ ацы къухты сты. О, уыдонмæ дæр базылдтæн, ма къухтæй зæгъын. Фырæхсадæй сын сæ царм астыгътон.

Иры дзыхъхъы мæнæй амондджындæр, æвæццæгæн, нал уыди, хицау йæхи ма фарсмæ куы æруагъта æмæ мын æнæ уæлдай ныхасæй йæ сæры змæлдæй куы ацамыдта, цæуæм, зæгъгæ, уæд. Уынгты дæлæмæ сарæзтон ма «Волгæ», иу цалдæр касты йæм бакодтон, уæдæ, зæгъын, мын кæд бамбарын кæнид, нæ арæзт кæцырдæм у, уый. Куынна. Æрмæстдæр сæйраг уын-джы кæрон кæм фæци, уырæм куы ныххæццæ стæм, уæд та йæ сæр галиуырæм фæкъул кодта. Сарæхстæн, зондæй къæбут разындтæн, ныр та уынгты хæрдмæ адардтон. Тагъд дæр нæ, сабыр дæр нæ, зынгæ хицауæн ног «Волгæйы» адæмæй дзаг уынгты куыд æмбæлы, афтæ. Хатгай йæм бакæсын, раст скъæрын, нæ, уый базоныны тыххæй. Змæлгæ дæр нæ кæны. Æвæццæгæн, йæхинымæры арф хъуыдыты аныгъуылди — хицау уæвын æнцон кæм у. Иу къорд хатты бафиппайдтон, чидæртæ йын сæ сæрæй куыд акуывтой, уый. Хицау йæхæдæг уынгæ дæр никæй кодта... Ныхас дардыл ацæуы, фæлæ нæ фыццаг балц горæты уынгты зæрдæрухсæй ахицæн, æмæ иуафоны æрбаздæхтыстæм. Раст зæгъгæйæ, цæмæ ацыдыстæм, уый нæ бамбæрстон. Кæрты куы æрурæдтон, уæд та ног «Волгæйы» алыварс хæцъилимæ æрзылдтæн; фырцинæй йæм куы иуыр-дыгæй бакæсын, куы иннæрдыгæй. «Волгæтæ» ныр уираг дуртæй арæхдæр сты, уæд та арвыл зæд фенæгау уыдысты. Ирыстоны уый кæд уыдаид фылдæр-фылдæр дæсæймаг...

Ма цыппæрдзæлхыг саулохы раз ма сызгъæрины цæндтæ дæр нæ хъуыди. Ма куыст-иу куы ахицæн, дугъон бæхмæ зилæгау æм-иу куы азылдтæн, хъарм гаражы-иу æй куы бавæрдтон, уæддæр-иу ма ма къах нæ хаста йæ цурай. Æфсæрмы куы нæ кодтаин, уæд-иу ме 'хсæв дæр йемæ арвыстайн. Йæ рудзгуытыл та йын урс зæлдагæй æмбæрзæнтæ бакодтон. Уый мын гуыбынджын завхоз бацамыдта. Цæмæй, дам, уæм алы хæлиудзых дæр ма кæса, уый тыххæй. Бадæнтыл æрытыдтон дзыхъхъынног гауызтæ.

Иу бон та дын Къала йæ бынатæй рацыди. «Волгæйы» уæлхъус алæууыди æрбадынæввонг, фæлæ фæфæстиат и, йе ' нгуылдз

машинайы сәрыл әрхаста әмә әваст фәххәр кодта:

— Виктор, пил!..

Әррайау фәдән, зәгһын, мур дәр ницы пил, мәнг ныхас. Уалынмә та мә хұсты ныйһазәлди:

— Нә йәм кәсыс, нә йә сәрфыс, магуса; рыгәй байдза! Дә дзыхәй галбындзытә ахсы!

Бауырнәд уә, бауырнәд, ныхас дардыл ацәуы, фәлә уын цыбырәй зәгһон, мә быны зәхх нартхоры кәрдзынау дыууә дихы куы фәуыдаид, нә цардәттәг хур халоны айкау куы базгәләнтә уыдаид, уәддәр тынгдәр нә ныддис кодтаин. Уый та куыд, абон райсомәй нырмә уый куы радау-бадау кәнын. Кәд ма йә ме'взагәй басдәрон, хұг йә ног зад рәуәды куыд фесдәры, афтә...

— Банцай! Хәпп-хәпп ма кән!

Мә туг фыхти, фәлә ныббыхсыдтон. Зәгһын, әвәццәгән, раздәр истәуыл смәсты; хицауы цард әнцон кәм уызәни.

Цыдысты бонтә. Уыцы аз зымәг дәр зымәджы хуызән нә уыди, суанг тәәнджы маймә дәр фәндәгтә рыг калдтой. Иуахәмы та дын фәцәуәм әндәр горәтмә. Ауайын нә хуыди иу авдыссәдз километры. Сахатмә хуама уым уыдаин. Афтә мын загъта, Мәскуыйә, дам, әнахуыр уазджытә ссәуызәни әмә сә размә цәуәм.

Азгьордтам, уәдә цы. Суых-суых кәнәм замманай фәндагыл. Мә хицау фәсте йәхи паракат уагъд акодта әмә, әвәццәгән, хуыдыты аныгъуылди, Мәскуыйаг хицәуттимә цәуыл дзурдзәни, уый фәдыл. Уәд дын иуахәмы фебәрстон: бадәныл цы гауыз конд уыди, уый әрцавдәуыд, йә хәдфәстә та мә хұсты ныйһазәлди:

— Виктор, пил!..

Фестәлфыдтән... Мард знаджы хәдзарәй рацәуәд, кәд та пил?

— Нә зылыс машинәмә, нә зылыс, нә кусыс... Афтәмай...

Ницы та йәм сдзырдтон. Мәхинымәры, зәгһын, цавәр «пил», знон фәссихорәй изәрмә машина куы цәттә кодтон, гауызты дәр куы райстон әмә сә кәрти асфальтмә гәбәты хост куы фәкодтон, уәд.

Ныхас дардыл ацәуы, фәлә фәстәмә ракастән, әрмәстын йә цәстгом нә фәдтон... Разәй машина әрбацәйцыди, әмә Хуыцау хорз кодта, әндәр уыцы әнахайыры «пилы» тыххәй нанайы хәбул, (ома мәхәдәг) Тәпән хәуы ба-

мидæг уыдаид æд хицау. Газ тынгдæр нылхъывтон æмæ спидометры амонан уайтагъд æхсæзыссæдзмæ сгæпп ласта.

— Хъæуккаг шофыр дæ, æви?.. Кæдæм æнтъарыс?

— Ехх, куыд смæсты дæн, уый куы зониккат! Ничи йæм хъусы.

Хъæуккаг шофыр, дам, дæ! Уæд уый цы хуыдта? Науæд мын афтæ куы загъта, сахаты æмгъуыдмæ хъуамæ бынаты уæм. Хæйрæг базонад, хицауы зæрдæмæ кæд цы фæцæудзæни, уый...

Бонтæ цыдысты. Куыстон. Кæм кусын, уымæй-иу мæ куы фарстой, уæд-иу хуымæтæджы æхсызгонæй загътон: Къалайы ласын. Кæд мын цыфæнды зын уыди, уæддæр æрыгон лæппуйы кæм бафæндыдаид, стыр хицау æмæ ног «Волгæйæ» фæлидзын. Æппын та йын йæ ус æмæ йæ цотæй нал фæрæзтон. Хицауæй-иу куы фервæзтæн, уæд та уыдонимæ. «Витя», Витя, Витя! — бон-изæрмæ-иу мын мæ хъустæ бахордтой. «Витя дуканимæ, Витя, базармæ, Витя, мæ цæгатмæ»...

Ныхас дардыл ацæуы, фæлæ ныл зымæг аивгъуыдта æмæ уалдзæг ралæууыди. Уæды онг цæмæндæр æнхъæлдтон, стыр хицауттæ сæрдæй-зымæгæй уыцы иухуызон сты. Нæ, уыцы зæрдæ макæй фæсайæд. Хицауæн дæр иннæтау ивгæ цæуынц йæ сæрдæйы ахаст, йæ бæллицтæ, йæ фæндтæ. Куыддæр малусæджы тæлусонд сæр сзынди, афтæ мæ хицау быдырмæ йæ хъус адардта.

Цæвиттон ын цæхæрадон уыди. Цæхæрадон зæгъон, — цъыр-цъыраг йæ иу кæронæй иннæмæ агæпп ластайд. Йæ мит дæр æххæст нæма атади, афтæ йæм бонцухæй згъорын райдыдтам. Ныронг-иу хицауы хæдзары раз æрлæууыдтæн райсомæй аст сахаты æмæ æртын минутыл, ныр — авдæй фæстæдæр нал. Æвæдза-иу машинæйы сбæдт æмæ загъта «цæуæм та», уæд уый зон, æмæ де 'ргом аздах быдырмæ. Фылдæр хатт-иу, цæмæ ацыдыстæм, уый æмбаргæ дæр нæ бакодтон. Армытæапæны йас гæппæлы раз-иу æрурæдтон машина, хицау-иу рахызт, æз дæр йæ фæдыл, æфсæрмай. Аракæс-бакæс-иу кодта, цыма-иу йæ зæххы гæппæлæн иу хаттæй иннæмæ æрбайсæфын æнхъæл уыди, уыйау æмæ та-иу фæстæмæ фæзылдыстæм. Æндæр цыд дæр-иу акодтам. Мæ уды бæрц кæй уарзтон, бадынæн дæр æвгъау кæй кодтон, уыцы «Волгæйы»-иу хъуамæ бавгæдтаин исты хæррæгътæ, сындз телы тыхтон, фæйнаджы лыггæтгæ, зесты гæбæзтæ. Уæдæ... Хицау йæ зæххы гæппæлы хæдзар

аразын фæнд скодта. Йæ фæд ма ныр дæр мæ уæлæ бæрæг у, — æмæ нæм йæ галиу къух равдыста. Хистæр æнгуылдзы ных йæ бынаты нал уыд. — Мæхицæй пълотник арæзтон, ме 'нгуылдз ныддаудтон æмæ уæ фыдгулы базайраг дæр афтæ...

Рацæй-рабон æмæ цæхæрадæттæ къахын афон ралæууыди. Къахын, уæдæ. Хуымгæнæн сын нæ уыди. Се 'хсæнты сын фидар бырутæ сарæзтой сындз телæй, фæйнагæй, æфсæйнаг цæджындзтæй.

Иу бон дын къахынмæ рацыдыстæм. Уымæл уыди, уый размæ æнæвгъау рауарыд. Цæхæрадонмæ та хæрды суайын хъуыди. Зæгъын, мæхи равдисон хицауы цæсты, уыциу схуыстæй ссæуон. Бауырнæд уæ, бауырнæд, раст цыма мæ быны цæргæс уыди, уыйау иу зыввыттæн цæхæрадоны цур абадтæн.

Уыцы хабар хуыцаубоны æрцыди. Уый ма уын зæгъинаг уыдтæн, цæхæрадон куы фæзынди, уæдæй нырмæ иунæг сабат дæр æмæ хуыцаубон дæр мæ хæдзары нал æрфысым кодтон. Уæ фарн бирæ, фæлæ мын мæ амондæн бинонтæ нæма уыди, æндæр мын мæ къæдзилыл зесты хæррæгъ бабастаиккой. Уæдæ...

О, æмæ ныхас дардыл ацæуы... Къахынмæ бавнæлдтам. Йæ бинойнаг, йæ чызг æмæ йæ лæппу дæр мемæ уыдысты. Æмæ сæ уалдзыгон хур куы 'рæндæвта, уæд уаллæттау раивæз-баивæз райдыдтой. Лæг дæр фыццаг бæргæ февнæлдта, фæлæ уайтагъд, сурмæ цы кæсаджы раппарынц, уый улæфт кæнын райдыдта. Æмæ уæд æз дæр мæ дыстæ ноджы арфдæр батылдтон, Къала, зæгъын, дæхи аууоны æруадз, æз æй мæхæдæг акой кæндзынæн. Мæ уд мæ хъуырмаæ схæццæ, уæддæр ныффæрæзтон. Уайтагъд æй афæлдæхтон.

Мæ хид ныхыл дæр нæма бахус, афтæмæй мын хицау куы бакой кæнид:

— Виктор, цæугæ фистæгæй æмæ-иу нæм изæры заргæ-заргæ æрбафардæг у.

Æз æй фыццаг нæ бамбæрстон, зæгъын, куыд фистæгæй. Уый та мын афтæ:

— Паддзахадон машинæйæ дзæгъæл рацу-бацугæнæн нæй.

Бауырнæд уæ, мæ мады мын куы ралгъыстаид, уæддæр мын афтæ хъыг нæ уыдаид. Зæгъын, уæ мæ хæстæ мæрдтæ куыд уыдысты, ай мæ бынтондæр куы ницæуыл нымайынц. Ахъуыды ма кæнут. Цыма хæрæг уыдтæн. Бакуыста мыл, стæй мæ фæстæрдыгæй йæ къахæй скъуырдта, ома уал цу æмæ ралæс-

балас кәң, стәй та дә изәры байфтындздыстәм. Ама ма хорз хицау ләгән йә гуыбын уәддәр байдзаг кәны... Әз та... Фырәххормагәй ма галиу кәх куы аныхъуырон, уымәй дәр старстән... Уәд та, гормон, машинәйы стыр сырх хызыны цы минас уыди, уыдонәй иу карчы кәх фәсәтт, ма кьухы мын әй фәсадз ама зәгъ: згьоргә, Виктор, ама та-иу изәры фәзын... О, ама ууыл дәр мард әрцауәд, фәлә ахам бон афтә фәлладәй әз хъуама фистәгәй фәсәрфон иу авд километры, стәй та изәры фәстәма... Ма бирә фыдәбәттә ма цәстыты раз фегуырдысты, ма уәнгтә фирмәстәй барызтысты, ма цәстытә доны разылдысты. Зәгъын, ма мадән фыртән нә райгуырдән, әз дын ләппу цы у, уый куы нә фенын кәнон...

Хорз, зәгъын, әрмәст ма уын машинә уәртә бәләсты бын аууонма батәрон, уым уын сатәджы дзәбәхдәр уызән уә фәллад уадзынма. Ма хицау разыйә баззад дзуаппәй, ама йә кәд ныронг ләг хуыдтон, налат, фәлә зондджын ләг, уәд мәм ныр фәкасти... Цәй, уәхәдәг әй бамбарут, цы мәм фәкасти, уый. Машинәйы абадтән, фезмәлын әй кодтон, чысыл дарддәр фәурәдтон, сә минасәггәтә сын раппәрстон, зәгъын, уә хъуыры ныссәдзәнт, мәхәдәг, куыд фәзәгъынц, гуыбыр фатхәды бынты афардәг дән Къалайы «Волгәйы». Ма фирмәстәй йә афтә әнтәрдтон, ама иу дзыхъхъ, иу дур цух нал уагътон; уый та-иу сә сәргы сәгуытау агәпп ласта. Горәты хәд кәронма куы бахәццә дән, уәд дын Хуыцау ахам кьаролтә авәра. Әртә пәр-пәргәнаг чызджы ама иу тәлтәг ләппу машинәма әнхәәлмә кәсынц. Әмхуызонәй мәм сә кьухтә фәхыл кодтой; мәхинымәры сдзырдтон, зәгъын, ныронг ахам хъуыддаг ма сәрмә никуы әрхастон; рәстәй фәкуыстон, ама мын ницы бузныггады ацыди, уыдон, зәгъын, уым минас кәной, әз та хус комәй бадон? Машинә цахгәр фәзылдтон ама сә хәд раз зыхъхъ, зәгъгә, фәурәдтон. Куыд нә бацин кодтаиккой. Хәдрабынты-хәдрабынты сә Алагыры бамидәг кодтон, ма дзыппы та фәндзай сомы афснайдтон. Бауырнәд уә, мәхәдәг сын нә загътон. Фәлә акса-ма, сә тыхст сын ацарәзтон, хуындзау цыдысты, ама сә фысымты раз тәмәнтә калгә «Волгәйы» куы бамидәг сты, уәд, ахъуыды ма кәнут... Мидәма дәр ма хуыдтой, фәлә кәм... Фәстәма та фәцагайдтон, уәдә цы... Әртә адәймагима. Ноджыдәр ма дәс туманы уәды әхцайә...

Ныр, зәгъын, химә фәкәсын афон у, цалынмә мә гәккуыри не схауди, уәдмә. Иу уынджы хәрәндонь тәккә раз фәурәдтон. Уый ма зәгъинаг уыдтән, уый размә дәр цәуаг нә уыдтән, фәлә стыр хицауимә кусын куы райдыдтон, уәдәй фәстәмә ресторанмә мә кәх нал байстон. Ныр та фәзындтән. Дуарәй мә сәр дәр нәма бадардтон, афтә дын мәм хәрәндонь кәуымәй хәәр кәнынц мә тәккә хуыздәр хәләрттә дыууәйә. Нузәнтә, әндәртә. Әз, зәгъын, ницы бануаздзынән. Уыдон «о», әз «нә». Банызтон. Әмә ныхас дардыл ацәуы, фәлә...

Әз мәхинымәр хәуыды кодтон нә ног зонгәйыл. Йә ныхәстә мә сә фәдыл хуыдтой ивгъуыд бонтәм. Мәхи Викторы бынаты сәвәрдтон, суанг уыцы хицауы бынаты дәр. Әвәццәгән, әнә мәхи зәгъгәйә дәр бамбардзыстут, мә хәуыдытә кәй фарс уыдысты, уый. Виктор та йә ныхас кодта дарддәр.

— Әмә уый дзырдтон... Куы бахәәлдзәг стәм, уәд Кәсәджырдам фәцагайдтам, ме 'мбәлттәй иуән йә каистә уырдыгон уыдысты. Сымах дәр ма уым куы фәуыдаиккат. Цармә нә скәсын кодтой... Суазәг кәнынмә уыдонь хуызән адәм нәма уыди.

Дыккаг бон фәзындтән... Бауырнәд уә, тәрстә дәр нал кодтон, ризгә дәр. Цыфәйдзәгтә машина гаражмә батардтон, мәхәдәг ацыдтән әмә хуырхуырәй дзәбәх фәфынәй кодтон... Изәрырдәм сындәггай сфардәг дән мә куыстмә, уәдә цы, зәгъын, Кәлайы «Волгә» әхстә уәддәр ныккәнон. Кәрти мә хәд размә фәци гуыбынджын хицау. Йә цәстытәй мә куыннә фәцәйхордта. Хәрахст, загъд-замана... Әз та йә цыма уынгә дәр нә кодтон. Дзуринаг сәм нә уыдтән, мә фәнд цәттә уыди. Уый та-иу мыл нәл гогызау куы иуырдыгәй, куы иннәрдыгәй әрбауагъта йәхи. Әз цәмәндәр мә хәләсы дзәг ныккәәл-кәәл кодтон. Әмә машинамә амонгәйә, худгә-худын дзырдтон:

— Пил, пил!.. Ха-ха-ха! Пил!

Әвәццәгән, мә хәәр әмә мә худын мидәмә дәр байхәуыстысты. Уайтагъд нәм кәртмә фәзынди хицауы секретарь — кәбәлдзыгсәр, схәәлфындз чызг.

— Хицау дәм дзуры.

Цон-нә цон акодтон, стәй уәддәр бараст дән. Зәгъын, иу хатт ма йын бакәсон йә фәлурс уадултәм, йә фәлмән

къухтæм. Куыддæр дуарæй бахызтæн, афтæ мыл цæф арсы богъ фæкодта:

— Æз!.. Æз!.. Ахæстонмæ, ахæстонмæ!

Мæхицæй уæды хуызæн никуы фæбузныг дæн, зæгъын, та-буафси, цом, уырдам дæр ма дæ ныххæццæ кæндзынæн. — Æмæ та мыл худæг бахæцыд.

— Дæгъæлтæ. Тагъд дæгъæлтæ, æмæ фесæф!

Зæгъын, куы ма дзы ахъазин ноджыдæр. Цæмæй ма дзы тарстæн.

— Дæгъæлтæ дыууæ сты. Иу дзы дæу, иннæ — мæн. Æз-иу дæ аласдзынæн дæ цæхæрадонмæ, фæстæмæ та-иу дæхæдæг ра-цæудзынæ. Афтæ, гъе, науæд дæ, акса- ма, æнхъæлдæн, фистæгæй цæуын бахъуыди. Мæгуырæг, уæлдайдæр миначы фæстæ.

— Судмæ! Давæг, фæлитой! — нæ дынджыр хицау хицауы хуызæн нал уыдис, усбирагъ... Æрмæст мæм йæ ныхæстæ нæ хъардтой. Сывæллæттæ цы къæр-къæраг ацаразынц, цыма ахæмы хъæр уыди, уыйау мæм касти...

— Æз та ма хъуыды кодтон, цы дæ схонон, зæгъгæ. Дæ царæнбон бирæ, Къала, дæхæдæг мын бацамыдтай... Ахъуыды ма кæн, денджызы быламæ дыууæ мин километры кæй фæластон? Дæ усимæ алы къуыри фæсхохмæ чи цыди? Дæ хытъын-джын хæдивæг та йæ чызг æмæ йæ фырты кæдæм арвыста? Суанг Ростовмæ. Иннæтыл нал дзурын. Бирæ стут. Цы? Ома ницы зæгъут. Фæндаджы гæххæттытæн кæм æнхъæл стут? Мæнæ мæ тæккæ дзыппы. Обкомы фыццаг секретарьмæ сæ хæссын. Фехъуыстат?

Ныхæстæ дардыл ацæуынц, фæлæ мæ хицауæн цыма йæ дзы-хы дон бакалди, афтæ фæци. Гуыбындзæл та фыртæссæй йæхи бандоныл æруагъта. Хицау ма уæддæр йæхи хъæбатыр дардта...

— Уымæй нæ фæтæрсдзыстæм! — зæгъгæ, ма фæхъæр код-та, фæлæ йæ хъæлæсы тых асасти.

— Манай нæ, обкомы секретарæй. Ныртæккæ уымæ цæуын. — Мæхæдæг дуар афтæ нырриуыгътон, æмæ ма хæдзары къултæ, æвæццæгæн, æрæджиау дæр азæлыдысты. Гуыбын-джын мæ фæдыл разгъордта, уый фæстæ — кадрты хицау, сызгъæрин дæндагджын сылгоймаг...

Ныхæстæ дардыл ацæуынц, фæлæ сын сæ дæгъæлтæ фехс-тон. Мæхæдæг та... Цæй обком æмæ цæй æндæр. Зæгъын, халон халоны цæст нæ къахы... Такситы базæйы бамидæг дæн, уайтагъд куысты алæууыдтæн, мæ ног машинæйы абадтæн æмæ

йæ мæ раздæры хицауы рудзгуыты бын цалдæр хатты ныууа-сын кодтон. Мастæн гæррæтт дæр æххуыс у...

— Уæддæр цæмæй базыдтай, мах ацы фæндагыл цæуын хъæуы, уый?

Лæппу иуцасдæр фæхъус, йæ мидбылты та бахудт æмæ сдзырдта:

— Æнæнхъæлæджы... науæд та, чи зоны, æмæ мæ... Цæвиттон, мæ хицауы каистæм ацы стыр фæндагыл цæуын хъæуы. Уыдонмæ та-иу мах цыдыстæм алы сабаты дæр, куы хицауæн йæхиимæ, куы йæ бинойнаг æмæ йæ цотимæ; каистæн сæхиимæ кæй цыдтæн, уый нымады нæ уыди... Ныхас дардыл ацæуы, фæлæ-иу сабаты Къала, йæ каистæм цæугæйæ, машинæйы куы сбæтт, уæд-иу загъта æрмæстдæр иунæг ныхас: размæ... Æмæ ныхас дардыл ацæуы, фæлæ сахуыр дæн. Хатыр, кæд фæрæдыдтæн, уæд... Хицауы фæзмыдтой йæ цот дæр. Уыдон дæр-иу афтæ: размæ... Абон цы бон у? Сабат. Сымах дæр та афтæ: размæ. Зæгъын, афæлварон... Ныхас дардыл ацæуы, фæлæ...

Æрбахæццæ стæм...

ИРОН ÆМБИСÆНДТÆ СЫЛГОЙМАДЖЫ ТЫХХÆЙ

Устытæй иутæ уынджы — зæд, аргъуаны — сих,
хæдзары — агъуыд бирæгъ.

Ус бæсты фыдбылыз у.

Сылты хъæр цы хæдзарæй рацæуа, уыцы хæдзар
фехæлд.

Сылгоймаджы зондæй хæдзарыл райсомæй сихормæ
хъут æфты, сихорæй изæрмæ та — гал хауы.

Лæг — иудзырдон, ус — сæдæдзырдон.

Иуырдыгæй — сылгоймаг, иннæрдыгæй — дыууадæс
цæды æмæ дам сæ сылгоймаг йæхирдæм аласта.

Сылгоймаг лæгæн йе 'хсар сафы.

МАСТ ÆМÆ УАРЗТ

* * *

Фæхауы тæгæлтæ
Æрвон зынджы артæй
Æрвайдæн фæйнæрдæм, —
Æрызгъæлы 'васт.
Фæцыдтæ... Мæ зынгыл,
Мæн афтæ кæугæйæ
Ныууагътай. Мæ хъуыры
Ныццæм и мæ маст.

...Ныллакъондон бæстæ,
Мæцъæламæст дуне.
Уый дондыппыр мигътæ
Уæззауæй лæсынц.
Мæ разы та растынц
Æнæбын цæстытæ,
Ызгъорын сæм, фæлæ
Уæд дарддæр кæнынц.

...Æнкъард у мæ зæрдæ,
Æфхæрдæй, лæзæрдæй,
Нæ ары мæ саст риуы
Хибар бынат.
О, афтæ уыдзæни
Дæ номыл мæ арфæ,
О, афтæ уыдзæни
Дæ номыл
Мæ ард...

МА КУ...

Цард кæд искуы ' фхæра дæу —
 Ма ку — маст æвæугæ нæу.
 Зоны 'фхæрды дæр рæвдауын,
 Рухс тынтæ йыл хъавгæ 'ртауы,
 Мидбылхудгæ дын зæгъдзæн:
 — Мæнæ дидинтæ дæуæн.
 Айс сæ æмæ смуд.
 Тагъд та фескъуыйдзæн
 Дæ худт.

МÆЛАТЫ ХÆДРАЗМÆ

(Хаджеты Таймуразы мидмонолог)

Цы у уый?!
 Цæй фæздæг ныббадти мæ алыварс?
 Мæ хатæн куы ныттар.
 Куы ныдздзæм.
 Уæлдæф дæр куы нал ис мæ къæсы.
 Кæдæм ма фæхæссы мæгуыры фыдлæдзæг
 Мæгуыр та?..
 Æниу æз мæгуыр та кæд уыдтæн?
 Мæ хайуан æнæрцæф...
 Мæ уды фарн, абухгæ фурдау,
 Йæ фынчытæ хаста.
 Нæ! Мæгуыр æз нæ уыдтæн.
 Мæгуыртæ сты уыдон,
 Æхсæв дæр йæ базыл æнцойæ
 Кæй нæ ахсы хуыссæг.
 Козбау лæг, зæвæттæ ысдæрæг..
 Æз цурон ныхæстæ нæ зыдтон.
 Поэт дæ,
 Уæд хъуамæ поэт уай.
 Уай уд æмæ фарнæй.
 Уд æмæ фарнæй.
 Нæ! Фæсмон æз нæ кæнын.
 Кæд-иу æз æгъæдзар, æнæдуар æмæ ма
 Дæ уарзтæй дæр иппæрд æхсæвты

Фыдтымыгътаем фервыстон
 Ме 'хсæв.
 Кæм фæсвæддæр ран-иу,
 Кæм иппæрддæр ран-иу мыл
 Митхæппæн сæвæрдта дымгæ,
 Нæ, фæсмон æз нæ кæнын.
 Мæ уæраджы чыл мын фыссæн фынг.
 Æрдæгсалд æнгуылдзтæ, мæ зынгыл,
 Не 'нкъардтой уазал, не 'нкъардтой тымыгъ.
 Æз афтæмæй бирæ фæфыстон æмдзæвгæтæ
 Рæсугъд цард æмæ амондыл,
 Фæлæ сæ мæ цæсты кæронæй дæр
 Никуыдæр федтон.
 Нæ, фæсмон æз нæ кæнын.
 Поэт дæ, уæд хъуамæ поэт уай.
 Уд æмæ фарнæй.
 Дæ удæн йæ фарнæй
 Хайджын уа исчи,
 Хъуамæ дын адджын уа исчи.
 Æз мæ царды мæ дыркъуым фæндæгтыл
 Æппæт хæртæй равзæрстон
 Иу ном — ИРЫСТОН.
 Æмæ йын кæд саразын
 Мæ улы бон бирæ нæ баци, —
 (Мæ бæсты йæ дзурдзысты адæм) —
 Уæддæр æз,
 Уæддæр æз дæуæн цардтæн
 Мæ райгуырдæй мæ абыны бонмæ, —
 Мæ абыны бонмæ, мæ Иры къæс.
 Ныр мæнæ...
 Мæ алыварс фæздæг ныббадти,
 Мæ хатæн ныггуйппæг,
 Ныттар и, ныдздæм и.
 Хæнт иунæг,
 Хæнт иунæг, мæ зынгыл, дæ удæй дæр,
 Дæ уарзтæй дæр иппæрд...
 — Цымæ мæм цы кæсы
 Сахаты фæстæ та?
 Тæрсгæ кæд нæ кæнын?!
 Фæсмон дæр нæ кæнын?
 Нæ! Тæрсгæ дæр нæ кæнын, фæсмон дæр нæ кæнын.

Æз хастон мæ цинтæ, мæ хыгтæ,
 Мæ уды бæллицтæ
 Дæ ардзæстмæ хастон, Ирыстон.
 Нæ састы мæ хъару,
 Мæ удварн, мæ иугъæдон зæрдæ
 Дæу уыди, æрмæстдæр дæу уыди.
 Фæлæ дæ цы райстон? —
 Цы райстон. Налхъуыдтæ хъæбулау мæ
 Иуварс æппæрстай
 Куыстæй уа, уæд цардæй,
 Дæ рæвдыд, дæ кадæй.
 Ныр мæнæ... Æрхæццæ мæ рæстæг...
 Нæ, нæ дын кæнын бустæ.
 Цы ма сты
 Æфсæнттæ?
 Хаджеты Таймураз
 Цæуы ныр...
 Ут амондджын, Иры хъæбултæ!
 Уæ хъару тыхджынæй-тыхджындæр,
 Ныфсджынæй-ныфсджындæр!
 Тыххæссæг, фыдхæссæг уын ма уæд.
 Куы фæуа, уæд та-иу — Уæлахиз —
 Уæ рахиз цы цæуа,
 Уæ дадзинты тых та
 Æртывæр куыд кæна.
 Мæ цæст уын уый уарзы.
 ... Фæцæуын, Алеко! Мæ сагсур æфсымæр.
 Æз зонын: мах сисдзыстæм уым,
 Цъæх нæууыл дыууæйæ нæ зарæг Хазбийыл,
 Уæд ноджы Бегайыл.
 Оххай — гъе, оххай!
 ... Уæдæ ма цы у уый?!
 Цы 'рхæндæг лæбуры мæ удмæ?
 Цæй зауаты ран дæн,
 Цæй фæздæг ныббадти мæ къæсы?
 Уый дæ цæстыты хъармæй
 Ныр хицæн кæй кæнын, Иуля,
 Кæд уый у мæ мæтаг, кæд уый у мæ катай?
 Ныббар мын, ныббар мын — фæстаг хатт ма курын,
 Ныббар мын æмæ-иу мæ
 Азымы ма дар.

Ма-иу уæд рохы:
 Хаджеты Таймураз фыццаджы-фыццагдæр
 Поэт уыд!
 Поэт уыд!..

ЛÆГЪСТАÆ

Удмарæн æрхæндæг,
 Ме 'мдзæрин цы сдæ?
 Цардмæ кæд фæзындтæн
 Уаз цинтæн æз дæр.

Бауадз мæ фæхудын
 Мидбылты фæлмæн.
 Арвæй мæм æрттива
 Хуры рухс тæмæн.

Урс сæууон æртæхтæй
 Саразон æз хал,
 Хуры рухс рæутынтæй
 Байдзаг уа мæ арм.

Дидинджын цъæх хуымы
 Урс дидинты баст,
 Базонон, цæй аргъ у
 Амонд æмæ уарзт.

Базонон æрвæрттывд,
 Арвы рон та циу?..
 Дунейы фарн, курын,
 Бахай мын кæ цин.

Цæссыгтæ, мæ рустыл
 Мауал судзут, цæй —
 Рухс дунейы фарнæн
 Рафидийæн нæй.

Удхæссаен æрхæндæг,
 Ме 'мдзæрин цы сдæ?
 Царды хæрдгæ цинтæй
 Ратонон æз дæр.

ЗЫМÆГОН ХЪÆУЫ

Баргъæвсти хосдоны бурдым цъиу,
Зыгуымыл базыр ныттынг.
Донызылд цæстыты айдæны
Бамынæг, ахуыссыд зынг.

Къададон нал зыны, аныгъуылд
Миты бын, бамыр, ныхъхъус.
Уагъылы иунæгæй каурæбын
Урс митыл тауы сырх рухс.

ÆВЗОНГ ЧЫЗДЖЫ МИДСАГЪÆС

Цы у — нæ йæ хатын бынтон,
Мæ риу мын цавæр тых æвдæрзы.
Кæнын мæхимидæг фыдбон.
Цæф сæгуытау, мæ зæрдæ схъæрзы.

У хъæлдзæг, цинаæфсæст æппæт, —
Кæс, хур йæ мыдхуыз цæст ныкъулы,
Æз та кæнын мæхимид мæт,
Мæ русыл хъарм цæссыг æртулы.

Фæнды мæ бамбæхсын æдзух,
Цы ранмæ хъæлдзæг зард нæ хъуысы,
Æмæ мын сагъæстæ мæ хурх
Нылвæстой. Ме 'мдзæрин — æнтыснаæg.

Цы у? Цæмæн кæнын фыдбон,
Цы тых мын ме 'нцойад фæмары?
Мæ цард цæмæн фестад зындон,
Уый зондæй нæу мæ бон æмбарын.

Мæ зæрдæ нал ары бынат,
Нæй иунæг бамбарæг мæ уд-зын.
Цыма мæ риуы счынди арт,
Гъе, уыйау 'нæрынцойæ судзын.

Мыййаг, уый кæд ды дæ, мæ бон,
 Дæ судзгæ цæстытæ — мæ сагъæс.
 О, зæрдæ! Риувæйнæг фæтон,
 Фæлæ мæм уа азым дæр ма 'рхæсс.

Фæлидзон цæй, фæлидзон цæй,
 Дæуыл мын фембæлæн кæм нæ уа,
 Дæ судзгæ цæстыты цæхæр,
 Уадз, риуы судзгæ арт æндзара.

Æмæ бæллон æмæ мæлон,
 Уадз зæрдæ сонт рохтæ рæдува,
 Дæ цæстыты цæхæр зынгæй
 Цъæх арты ссудза æмæ судза.

Фæндонхорз раскъæфгæйæ нæу,
 Æз дæ фæлидздзынæн мæ зыны,
 Фæлæ... кæдæм лидзон, кæдæм —
 Кæд мемæ дæ, мæ бон, мæ фыны.

Кæдæмфæнды нæ уа мæ каст,
 Ды зинау февзæрыс мæ разы.
 Дæуæн цæмæн хæссы, зæгъ-ма,
 Зæгъ, афтæ удæхцон мæ уаз зын?..

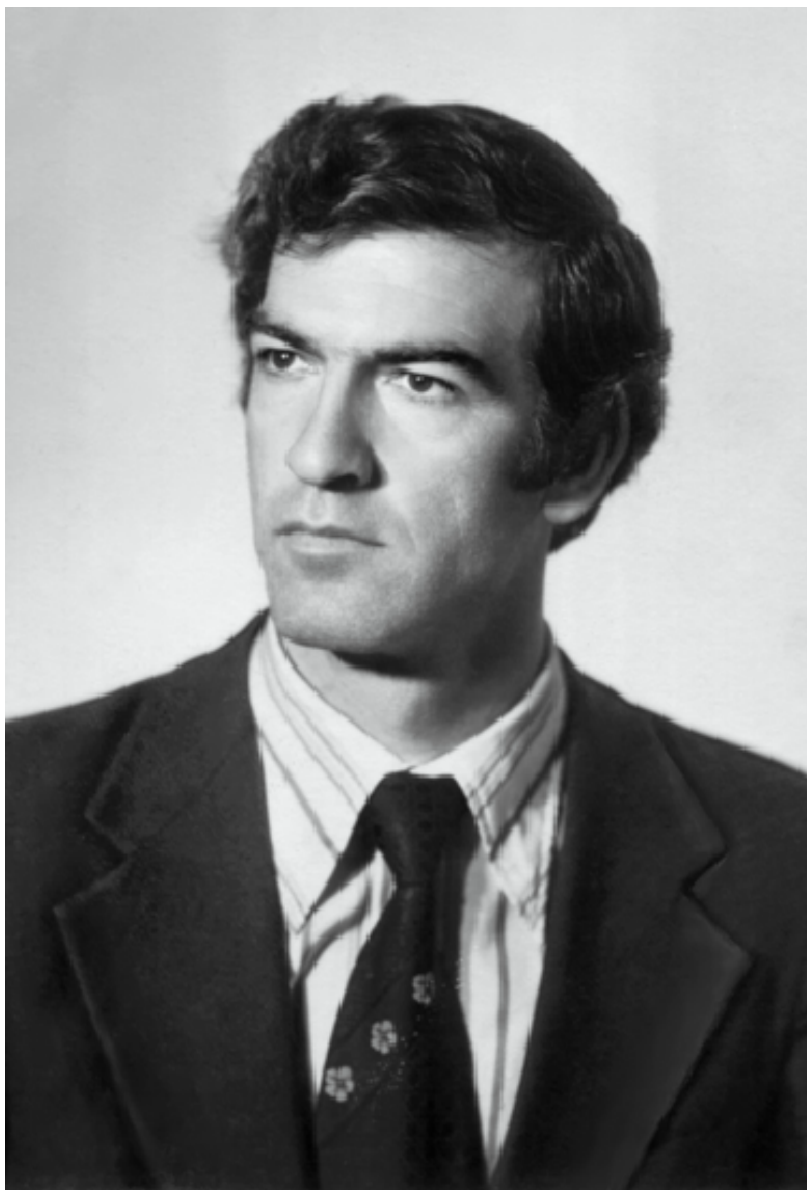
ÆРЦУ-ИУ...

Г.Б.

Æмæ искуы
 Æнæнхъæл куы айса йæ разæй
 Дæу тымыгъ.
 Æнахуыр фыдтымыгъ
 Куы 'вдиса йæ фыдных,
 Æмæ дыл куы стых уа,
 Æвæрæз,
 Æнахуыр æрхæндæг
 Куы 'внала зыд къухæй дæ уды рæбынтæм,
 Куы дудай, куы цудай,
 Дæ зыны, дæ рысты.

Куынае уал дын хæссой
 Æнцойад дæ дзагдымст дзыппыты
 Æхцайы тыхтытæ.
 Сæ къæс-къæс, сæ сæр-сæр, хъæлæба.
 Куынаеуал дын хæссой фырæхцон, рæуцинтæ,
 Хатт
 Уд дæр ыстыхсы йæхицæй —
 Йæ мулк æмæ исæй.
 Уæд-иу ды
 Æрæфтау дæ зæрдыл
 Мæ афтид, мæ лæзæрд дзыппытæ,
 Мæ ныллæг, мæ талынг къæс
 Æмæ
 Мæ цæстыты цæхæр.
 Дæ зæрдыл сæ 'рæфтау,
 Æмæ уæд æнæмæнг æмбардзынæ —
 Æхцатай дымст дзыппытæ
 Фарнхæссæг не сты,
 Нæй фарнæн æлхæнæн,
 Дæ зæрдыл æрæфтау
 Æмæ-иу мæ 'рымыс!
 Æрцу-иу:
 Мæ къæсы дуар дын, ды зоныс, —
 Кæддæриддæр гом у.
 Æрбахой-иу рудзынг..
 Мæ зæрдæйы хъармæй,
 Мæ уарзтæй,
 Мæ цинæй, мæ рисæй
 Ыскæндзынæн хай дын.

ЦОМАРТАТЫ ИЗАЕТБЕГ: 60 АЗЫ

Фыццаг хъæбул.

Изæтбеджы бинойнаг Лидæ се 'ртæ фаззон чызгимæ.

Изæтбеджы чызджыга. Разæй хистар хо Марина, æртæ фазоны —
галуырдыгæй рахизырдæм: Фатимæ, Мæдинæ, Зæринæ.

Цгъойты Хазби æмæ Изатбег.

Галиуырдығай рахизырдаһ: Фидараты Юри, Мамсыраты Тасолтан, Цомартаты Изәтбег, Ағъуызарты Сакуудз, Касаты Батрадз, ғышцыл ләһпу Фардзинты Алыксандр.

РАДЗЫРДТÆ ÆМÆ АРГЪÆУТТÆ

ÆВÆРД ХÆЗНА

Д

уне иннæрдæм куы сфæлдæха, уæддæр хъуамæ Дыттыл йе 'рдхорды уæлхъус бон-изæрмæ цырагъдарæй фæлæууа. Дзыхъхъынног «джип»-тæ æмæ «мерседес»-тæ зæронд дзабыртау чи раивбаив кæны, уый йын цас æрдхорд у, фæлæ йæ иугæр Гæгуди йæ цæдисон æмбал хоны æмæ йыл, æнæнхъæладжы фембæлгæйæ дæр, æхсызгонæй баузалы, уæд ын хъуамæ Дыттыл йæ хорздзинад дывæрæй цæуыннæ бафида, магуыр лæг дæр бахъуыды заман хæларæн кæй сбæззы, уый йын хъуамæ йæхи цæстæй цæуыннæ фенын кæна? Æнцон ын нæ уыздæн, ай-гъай, уыцы хъуыддаг саразын, фæлæ æдзух зæрдæзæгъгæ цард кæм и? Дыттыл зындзинадтыл ахуыр у, стæй... хур бон алчидæр сразы уыздæн хæмпус бæлæсты бын сатæджы абадын. Зымæджы хъызты кæнæ, ныры хуызæн арв æмæ зæхх кæрæдзи куы хойой, уæд равдисын хъæуы адæймаджы йе 'цæг уарзондзинад хионмæ. Дыттыл ныртæккæ дæр цæттæ у йæ зæрдæйы коммæ бакæсыныл, фæлæ къæвда йæ уды быцъынаг афтæ тынг скъуыны, цыма горæты чъизитæ иууылдæр абон æрæхсынмæ хъавы. Ноджы ма, фурд йæ

былтæй куы ракаæла, уыйау змæст дон уынджы раивылди, бæстæ барджынаы йæхи бакодта, æмæ дзы, лæг йæ къах æдасæй кæм æрæвæра, уый нæй.

Хуыцау, зæхх — æвдисæн, кæд Гæгуди йе 'хцаты нымæц йæхæдæг дæр бæлвырд нæ зоны, уæддæр æм Дыттыл ницæмæ æнхъæлмæ кæсы, йæ хъал æрдхордæй йæ ницы хъæуы. Æрмæстдæр æй равдисын фæнды, зæрдæйæ йыл æнувыд кæй у, йæ цины дæр æмæ йæ хъыджы дæр йæ фарсмæ кæй уыздæни, уый. Кæдæй-уæдæй йын фадат фæци йæ сыгъдæг зæрдæйы уаг æххæстæй раргом кæнынæн æмæ, бырынцæг асфальтыл йæ лыстæг къæбут дыууæ дихы куы фæуа, уæддæр дзы хъуамæ арæхстджынаы спайда кæна. Йæ хуыздæр æмбалæн иудадзыг йæ уарзон мадыфсымæртæ мæлдзысты? Æмæ ма йын канд мадыфсымæр дæр куы уыдаид. Гæгудийæн йæхи загъдау, хъæуæй, кауы михтыл хæцгæ, ссыди æмæ уый фæрцы слæг и. Лæг та ахæм сси, æмæ йæ къæхты бын сæггы бага нал сæтты, сины сæрты фыдыл нал æрвæссы. Куыд нæ рахъыг кæндзæн ахæм хæрæфырт йæ арфæйаг хæрзгæнæджы судзаггаг зианыл! Æмæ йæ зыны сахат йæ фарсмæ ма балæуу, йæ уæз ын ма фæрогдæр кæ, йæ зæрдæйы рывтæй йын иучысыл ма райс.

Дыттылы исчи бæтгæ куы бакæна, уæддæр æй нæ баурумдзæни. Цыфæнды цæлхдурты сæрты дæр ахиздзæни æмæ Гæгудийы раз сæркъулаы æрлæудзæни, уымæн æмæ цард Гæгудийы хуызæн домбай лæгтæй цæуы, адæймаджы уæнгты ныфс æмæ хъæру Гæгудийы хуызæн æдзæстхиз лæгты фæрцы гуыры. Дыттыл йæ цуры нымадæй цалдæр уысмы куы афæстиат вæййы, уæддæр ын, уæларвон зæдау, йæ уæнгты æгæрон тых бауадзы, æмæ йæм афтæ кæсын райдайы, цыма уый дæр Гæгудийы хуызæн бæрзонд æмæ хæрзконд лæг у, цыма уымæн дæр йæ бон бирæ стыр хъуыддæгтæ саразын у. Цæрын æм æрцæуы æмæ, карчы цъиу цæхæрцæст уаримæ кæстæйæ йæ лæмæгъ базыртæ куы бацæгъда, уыйау йæ лыстæг уæнгтыл схæцы. Æвæстиатæй йын цæугæ у йæ хæлармæ, фæлæ йæ рагацау бæстон ахъуыды кæнын хъæуы, мæрдджыны цур йæхи куыд дардзæн, ууыл. Цардæй къæртт чи æппары, уыцы сæрыстыр лæгæн йæ къæхты бынмæ дæр куыд нæ æрхауа, йæ зæрдæ дæр ын куыд балхæна. Афтæ сарæхсынаæн та хъуамæ адæймагмæ æрдзон зонд уа.. Æмæ цы? Зондæй архайын кæм хъæуы, уым йæ разæй кæд кæй ауагъта? Æхсæз æмæ дыууиссæдз азы зондагур кæд кæмæ бацыди? Зианы хабар дæр, къæрцхъус æмæ

зонджын кай у, уый фæрцы куы базыдта. Адæм æй трамвайы, хъалæбагæнгæ, се 'хсæн куы ныццъист кодтой æмæ хуыдуггæнæн æнуды йæ уд куы сцæйхаудта, уæд æнæнхъалæджы иу саударæг усмæ йæ лæджы кой æрцыди. Дыттыл æваст йæ хъустæ фæгæмæл кодта æмæ дзы зонгæ ном ацахста. Уый нæ уыди, зæгъгæ, уæд йæ худинаг æнæхъæн комы дæр нал бацыдаид. Æмæ ма уый фæстæ йе 'мбалмæ цы цæстом равдыстаид? Дыттыл æрæджиау къæмдзæстыгхуызæй хатыртæ курын нæ уарзы. Хъуыддаг цæхгæр алыг кæн æмæ йæ æвæстиатæй сараз. Лыг æй бæргæ акодта, фæлæ йæ аразгæ куыд скæна, уый нæ зоны æмæ къæсарыл, гуыбыннизæй сæйæг рынчынау, цоппай кæны. Афæ йæм кæсы, цыма рæстæг æгæр тагъд тæхы, æмæ Гæгудимæ афойнадыл нæ бахæццæ уыздæни. Ацы æнæбайрайгæйы къæвда йын йæ фæндтæ куы фехала, уымæй тæрсы æмæ арвмæ уайдзæфгæнæгау æлхынцъæрфыгæй скæс-скæс кæны. Уæд та йæ зæбулбазыр зонтыкк йæ къухы айсид? Мæрддыгой дзыллатæ йæм куыд æркæсой? Нæ, адæмы астæу ныхкъуырдай лæууыны бæсты фæлтау къахæй сæрмæ ныххуылыдз уæд. Сæкæр нæу, мыййаг, нæ атайдзæни. Дыттыл, уæртджын хæфсау, йæ тыццыл лæгуын сæр йæ мæллæг уæхсчыты 'хсæн атыыста æмæ гуыбыр-гуыбыр уынджы дæлæмæ ныййарц и, цыма доны астæу зынаргъ дзаума æрцахсынмæ хъавыди. Троллейбусы лæууæнмæ ныххæццæ и æмæ тыхстхуызæй æнхъæлмæ кæсы, фæлæ троллейбус зынаг нæй. Йе'нæуынон фæуæнт иууылдæр! Мæгуыр лæджы куы бахъæуынц, уæд зæххы скъуыды ныххауынц. Дыттыл мæстæймæлгæ сдзæгъæлгаст и. Ихæнриз ыл бахæцыди æмæ йæ гæртт-гæртт цæуы. Йæ тæнæг плащы дзæгъæлы рацыди. Хъарм мидæтгæгты йын æнцондæр уыдаид, фæлæ ма ныр цы. Æвæццæгæн æй такси æрцахсын бахъæудзæни. Йæ афтид дзыппæн уый бæрзæйсæттæн цæф у, фæлæ йын цы гæнæн и? Кæд, Гæгудийы тыххæй цы капеччытæ бахардз кæна, уыдон сæфт нæ уайккой. Ау, ахæм хъæздыг лæг сæ йæхиуыл куыд ныууадздæни? Дыттыл цы уавæры и, уый нæ зоны?

Сагъæсгæнгæ «Волгæ» баурæдта æмæ уайтагъд мæрдджынтæм балаууыди. Лæгтæ кæттаг дæлбазыры бынæй йæ размæ сыстадысты. Сæ хистæр ын фæсус хъалæсæй цыдæртæ дзуры, фæлæ йæм Дыттыл нæ хъусы. Уыцы иударон хус ныхæстæй йæ зæрдæ фæцъæх и, стæй йæ, раст зæгъгæйæ, ныртæккæ уымæ æвдæлгæ дæр нæ кæны. Ардæм кай тыххæй

æрбацыди, уый агуры. Хъуамæ йыл Гæгуди йæ цæст æрæвæра æмæ дзы разыйæ баззайа. Ахæм æвзæр бон æм кæй нæ базивæг кодта, суанг ма йæ æнахъинон къæвда дæр кæй нæ баурæдта, уый йæ хъуамæ дисы бафтауа æмæ йын аккаг аргъ скæна, хъуамæ йæ зæрдæмæ фæхæстæгдæр уа æмæ йæм бахъуаджы сахат... фæкæса. О, о, фæкæса! Мæгуыр лæг æдзухдæр фæкæсынхъуаг у, уæлдайдæр — Дыттыл. Йæхи зонинхъом куы фæци, уæдæй нырмæ йæ удæй арт фæцагъта, хъæбæр зæхх йæ уыргтæй фæхуым кодта, фæлæ йыл, ногуагъд сырдонцъиуы лæппынау, хъуын не'рхæцыди. Æмæ афтæмæй йæ кæстæртæн цы хъуамæ ныуадзæ? Гæгудийы хуызæн æнæрвæссон лæджы къулыбадæг цотæн лæггад кæныны бар? Нæ, фæлтау Дыттыл бонджынты раз йæ уæрджытыл лæудзæни æмæ сын сæ зæвæттæ сдæрдзæни, уæддæр йæ сывæллæтты адæммæ хæлæтгæнгæйæ нæ ныуадздзæни.

«Кæм и, кæм, дæ хорзæхæй? — фæрсы йæхи æмæ йæ фарстæн дзуапп дæтты растгæнæджы хъалæсæй: — Хион у æмæ лæг-æфсинтæм бауад, æвæццæгæн. Сарайы нæ уары æмæ хъармы иучысыл цæуыннæ хъуамæ абада?»

Арфæгæнæг йæ ныхæстæ загъта, йæ хæс æххæстыл банымадта æмæ йæм æнхъæлмæ кæсы, фæлæ Дыттыл сарайы дуарæй йæ цæстытæ атонын нæ фæразы æмæ ницы дзуры. Кæм и, уый æрæджиау фембæрста, тæфæрфæсы охыл йæ фындзы бын цыдæртæ багуым-гуым кодта æмæ пæлæхсар бæласы бын балæууыди. Йæ алыварс иу зонгæ цæсгом дæр нæ уыны æмæ æцæгæлоны джихтæ кæны. Рæстæгæй-рæстæгмæ йæ 'рттивæг сæры тенкайыл уæззау æртæх куы 'рхауы, уæд йæ къæрццæй фестæлфы, æнахъæн буарыл йæ уазал ахæлиу вæййы, æмæ лæг къахæй - сæрмæ нырризы. Цалдæр нæлгоймаджы иу стыр аджы уæлхъус хъуыддагхуызæй архайынц. Чи дзы канчырийæ дзидзайы фынчтæ исы, чи арты сугтæ тбыссы, чи та кæстæриуæггæнджытæн цуайнаджы лывзæ фыцы. Чысыл æддæдæр нарæг агъуды бын цыбыр фæхсбандæттыл кæрæдзи акомкоммæ бадынц дыууæ æрыгон лæппуйы æмæ сабæттæгтæ чумæданы æвæрынц. Дыттылы дæр йæ 'гъдау скæнын хъæуы, фæлæ цас ратта, уый нæ зоны. Зонгæ та йæ куыннæ кæны. Цас фылдæр, уыйас — хуыздæр, фæлæ йæ тæнæг чыссæйæ фондз туманы йеддæмæ не 'нтысы. Дыууæ та дзы чысыл раздæр уыцы æдзæсгом таксист байста, ноджы ма йæм ахæм æнахуыр кæстытæ кодта, цыма йын исты фыдбылыз сарæзта. Дыттыл

уый куы зыдтаид, уæд ын йæ хæрхæргæнаг машинайы бадгæ дæр не скодтаид. Фæлтау фистагæй æрбацыдаид. Æнархъæцæй йæм куына æнхъæлмæ кастысты, мыййаг. Нæ, Гæгуди йæ хæрзгæнæджы зианы ма уа, уымæн уæвæн нæй. Æввахс кæмдæр и æмæ йæм йæ цæст дары, йæ алы фæзылд дæр ын уыны, суанг ма йын йæ хъуыдытæ дæр ахсы. Дыттыл ам уый номыл ис, æмæ фондз туманы куы ратта, уæд аив нæ уыдзæни, мæ хæлар мын æндæр аргъ не скодта, зæгъгæ, йыл йæ зæрдæ фæхуддзæни. Фæлтау ма Дыттыл йæ сывæллæтты дзыхæй иу уыйас ратондзæни. Æмæ йæм уыдон дæр гыццыл куы фæкæсой, уæд та? Ахæм хъал лæгæн дæс туманы цы сты? Рæстæмбис карчы аргъ. Æмæ рæстæмбис карк Гæгудийæн цы фаг у? Мур дæр ницы. Йæ иу комыкъулы дæр нæ фæзындзæни. Фæнда йæ — нæ, фынддæс туманы йын æнæ дæтгæ нæй. Кæйдæр зианæн — фынддæс туманы?! Æмæ йæ сæрызонд фæцыди? Гæгуди йын уыйбæрц хорз цы фæци? Судзины быны йас дæр дзы куы ницы зоны. Дæ цæсты кæронæй дæр кæй никуы фæдтай, дæ зæрдæ æппындæр кæуыл нæ риссы, уымæн дæ мæгуыр капеччытæй фынддæс туманы рауæлдай кæн æмæ де 'ххормаг сывæллæтты æнæ къæбæрæй ныууадз. Цы ма уа уымæй æнæуагдæр æгъдау? Дыттыл йæхимæ хæцы, ирон адæмы кæнгæ митæ фауы æмæ, йæхицæй фылдæр кæй уарзы, уыцы дæрзæг гæххæттытæ йæ цæссыгтæ ныхъуыргæйæ стъолыл æвæры. Бабыз ногуард митыл йæ фыдынд къахвæдтæ куы ныууадза, уыйау ын лæппутæй иу йæ ном æмæ йæ мыггаг тетрады сыфыл хылы-мылы фыстытæ акодта, йæ тумантæ йын куыдфæндыйæ анымадта æмæ сæ, хъæды хафæнтау, чумæданмæ асламхуызæй бакалдта. Дыттылæн адæргæй йæ зæрдæ срысти. Йæ мыггаг æмæ йæ ном йæхæдæг куына æвзары, уæд ма сæ Гæгуди та куыд равзардзæни? Иугæр ын сæ нæ равзардзæни, уæд æй утæппæт фæллæйттæ доны калын цæмæн хъуыди? Дыттылмæ афтæ кæсы, цыма ныры хуызæн æдылы ми никуы бакодта, цыма бонсихорафон бынтыдзæуæг дзыпкъахджытæн йæ чыссæ барвæндай давын бауагъта æмæ мæстæй мæлы. Фæнды йæ йе 'хцатæ фæстæмæ райсын, фæлæ йæ цæсгом нæ хъæцы. Уæд та йæ мыггаг æмæ йæ ном йæхæдæг ныффыссид? Лæппуты зæрдæ йыл куы фæхуда. Ома, зианджынтæн баххуыс кæнына æн сæ нæ радтай, фæлæ дæхи равдисына. Цæй, кæд сæ исты хуызы Гæгудийы хъусы бацæгъдид. Уый та сын цас радта, цымæ? Иуæй сæхион у, иннæмæй — хъæздыг, аннæмæй сæ фæрцы ленк кæны

царв æмæ мыды. Хæрзаг бирæ дзы сæвæрдта. Æмæ дзы цæуыннæ хъуамæ сæвæра? Исты йæм нæй. Æниу Дыттыл куы уайд йæ бынаты...

Нæ, афтæ хорз нæу. Цыфæнды куы фæуа, уæддæр æй хъуамæ ссара. Куынæ йæ ссара æмæ йын хъызæрдæйæ тæфæрфæс куынæ ракаæна, уæд йе 'рбацыды сæр циу? Ницы. Æмæ «ницы»-йы тыххæй фынддæстай тумантæ дæттæн куыд и?

Дыттыл æфсинтæм йæхи байста, сарама бакасти, фæлæ дзы Гæгудийыл йæ цæст не 'рхæцыди, æмæ йæхицæн уайдзæфтæ кæныныл фæци. Ныр кæд æнæрхъуыды нæу, уæд, мыстахсæг гæдйау, кæйдæр къуымты цы зилы? Уымæн йæ бынат рæбынæй куы ис, марды уæлхъус, уæд хъуамæ фæсдуар йæхи цæмæн æмбæхса? Уый, мæгуыр, ныртæккæ йæ хæрзгæнæгыл судзгæ цæссыг калы, ай та йæ фæсвæд рæтты агуры. Нæй, нæй, зонд мады гуыбынæй куынæ рахæссай, уæд ын цæттæйæ райсæн нæй.

«Зæххыл Арсамæджы хуызæн рæсугъд зæрдæ никæмæн и. Мæ тæккæ сонтæй мæ цъымарайæ куынæ сластаид æмæ мæ æфтиагджын бынатты куынæ фæвæрдтаид, уæд афонмæ Сыбыры бинаг къæйыл мæ игæр фыцид. Æз дзы тынг бузныг дæн æмæ йын йæ хорздзинæдтæ никуы фæрох кæндзынæн. Мады-фсымæр мын нæу, фæлæ мын Хуыцау у, Хуыцау! Уæлæуыл æй ме 'ххуыс нæ бахъæудзæни, фæлæ куы амæла, уæд æй паддзахы ныгæд бакæндзынæн!» — йæ хъустыл уайы Гæгудийы барджын хъæлæс. Кæртмæ рацыд æмæ та адæмыл йæ цæст ахаста. Никуы æмæ ницы. Сылгоймæгты цъæхахст кæцæй хъуысы, уырæм скасти, æмæ хæдзармæ ныфсджынæй бараст и.

Уарын фенцади, æмæ мæрддзыгой дзыллæтæ зианджынтæм кæрæдзи фæдыл ныххал сты. Нæлгоймæгæй, сылгоймæгæй кæуынц, дзыназынц, фæлæ Дыттылмæ се 'рдиаг нæ хъары. Хъаргæ нæ, фæлæ ма йæ дисы дæр æфтауы, кæйдæр зианыл сæм кæуын куыд цæуы, уый. Æцæгæлæттæ йыл сæхи афтæ кæм марынц, уым ма Гæгуди та цы уавæры и, цымæ? Мæгуырæг, афонмæ йæ зæрдæ кæуындзæгæй ныттыппыр и æмæ фæйнæрдæм фæтоны. Æнæмæнг æй бабæрæг кæнын хъæуы. Чырыны цур ыл кæутæйæ куы ныттыхса, уæд ын уæлдай æхсызгондæр уыдзæни, йæ зæрдæ йын уæлдай тынгдæр балхæндзæни, сæ ахастдзинæдты уæлдай фылдæр хъæрмад бацæудзæни. Кæуыныл разы бæргæ у. Ахæм хъуыддаджы йæхиуыл куыд хъуамæ бацауæрда, фæлæ йын цæссыг та кæм хъуамæ ссара?

Цæй, кæд хионты цъæхахстмæ йæхицæй иу æртах ралæмарид. Æваст æй цыма йæ дæндаг срæхуыста, уыйау йæ фæлахс тымбыл цæсгом ныггæлиртæ кодта, йæ хус цæстытæм йе 'нцъылдтæ къухмæрзæн схаста, хæкъуырцгæнгæ дыккаг уæладзыгмæ схызти. Адæмы 'хсæнты уатмæ тыхамæлттæй бабырыди, марды риуыл йæ къух сæвæрдта æмæ аивæй Гæгудийы хъахъхъæны. Нæ йæ уыны æмæ йæхимидæг тыхсы. Йæ зæрдæмæ дызæрдыг бакъуызыди, фæлæ йыл не 'ууæнды æмæ йæ йæхицæй сурь.

«Нæ, нæ! Уымæн уæвæн нæй! Авгау æрхауынаы кæмæн тарсти, Хуыцаумæ кувæгау кæмæ куывта, йæ зæды хайыл кæй нымæдта, уый зиан æвæрынмæ куыд нæ хъуамæ æрбацæуа? Зиан æвæрынмæ... Зиан æвæрынмæ... Æвæццæгæн, ингæнкъахджытæм фæкæсынмæ ацыди, цæмæй дзы адæм æгæр ма ныффæстиат уой.

Раздæр æй мæ сæр куыд нæ 'рцахста, цыма? Æнæмæнг уым уызæни. Уым и, уæдæ æндæр кæм хъуамæ уа? Уæлмæрдты 'гъдау сæвæрынмæ Гæгудийы хуызæн æвзыгъд лæг хъæуы, уæлдайдæр ахæм къæвда бон», — дзуры йæхицæн Дыттыл. Уаты уæззау уæлдаф æмæ сылгоймæгты æнахъинон цъæхахстæй æрбафæлмæцыди æмæ дуары æдде фæци. Кæд ын цыфæнды зын у, уæддæр йе 'рдхордмæ фæлæудзæни. Уæдæ йæ хъуыдаг æрдæгыл дæр куыд ныууадздзæни? Утæппæт хæрдзтæ æмæ фыдæбæттæ доны къусы сæфт куыд фæкæной.

Нæ, сæфгæ — нæ. Гæгуди йын æгæр зынаргъ адæймаг у, йæ зæрдæ йыл æгæр тынг дары æмæ йын рæдийæн нæй. Йæ рæдыд минæтæ агурæджы рæдыдæй уæлдай нæ уызæни...

Æрыгон лæппутæ чырыны кæртмæ рахастой æмæ йæ табу-реткатыл сæвæрдтой. Сылгоймæгтæ йæм, бындзыты 'взæнау, сæхи бакалдтой æмæ судзгæ марой кæнынц, цыма Арсæмæджы мæлæтимæ дуне сæфты къахыл ныллæууыди. Дыттыл сæ æлхынцъæрфыгæй йæхи иуварс айста æмæ бæласы бын æндзыгæй лæууы.

Рæстæгæй-рæстæгмæ сатæгсау мигътæ арв æрбахгæнынц, бæстæ тасæфтауæг къæр-къæр æмæ сæх-сæхæй зындон фæсты, æмæ Дыттыл зæрдæбынаы ныккæрзы. Йæ хуылыдз дарæс йæ мæллæг буарыл баныхæсти æмæ фыруазалæй хæрдмæ хауы. Фæнды йæ сæхимæ алидзын, фæлæ йæ ныфс нæ хæссы. Цæмæй Гæгудийы йæ сæр бахъæуа, уымæ бирæ фæбæллыди æмæ ныр кæдæй-уæдæй йæ бæллиц сæххæст и. Царды цы не 'рцæуы, æмæ йын йæ иузæрдиондзинад равдисынаен ахæм фадат куы

нал фæуа. Гæгуди йын, мыды чыргæдау, æвæрд хæзна у æмæ йын цыфæнды зынай дæр хъуамæ мады зæнагау кæронмæ фæлæггад кæна. Раттаджы къух райсаг у. Абон зæрдæхæларæй цы радтай, уый дæм райсом дывæрæй æрбацæудзæни. Дыттыл йæ хорздзинад хæсы кæй дæтты, ууыл дызæрдыг нæ кæны æмæ быхсы, æнхæлмæ кæсы, марды уæлхъус дзурджытæм æвæндонæй хъусы. Диссаг та куыннæ сты ацы мæлгъæвзæгтæ. Лæджы йæ удагасæй æрдумæ дæр нæ фæдарынц. Адæмы сæр куы фесты, уæддæр æм исты аипп ссарынц, сдынджыр æй кæнынц æмæ йæ кæрæдзи цæсты бафтауынц. Иугæр æз нæ бæззын, уæд уый дæр ма бæззæд. Куы амæлы, уæд дзы йæ аууоны баззайынæй нал фæтæрсынц — марды бон ма цию — æмæ йæ уæларвтæм сисынц. Иугæр хорз лæгæй æппæлын, уæд æз дæр уымæй цауддæр нæ дæн æмæ мын стыр аргъ кæнут. Дыттыл цæргæбонты йæ къахыл слæууын нæ фæразы æмæ алкæмæн дæр, сидзæргæсау, хъуыры цъарæй лæгъстæ кæны, фæлæ йын ничи ницы дæтты. Æгæр-мæгуыр ын йæ кæуинаг уавæр бамбарыныл дæр ничи архайы. Куы фæцъынд уа, уæд та йæ уæларвон зæдтимæ бардзысты æмæ йын тæригъæдтæ кæндзысты...

Дыттыл тыхсы йе'нæрай хъуыдытæй, къæвдайы уазал æртæхтæй, лæгты былдауæн ныхæстæй. Уæлмæрдтæм цæуын æй æппындæр нæ фæнды, фæлæ йын хуыздæр гæнæн нæй. Гæгуди йæ йæ уарзон мадыфсымæры чырымæ архайгæ куы фена, уæд, чи зоны, йæ зæрдæ сойын цырагъау атайа æмæ йæ уым, æрмахуыр бæлонау, йæ къухмæ райса. Æмæ йæ цæуыннæ хъуамæ райса? Адæймаджы миддуне бамбарынмæ кæмæй æвзæрдæр арæхсы? Йæ сæрмæ дзы пайда кæнын нæ хæссы, æндæр искæй зæрдæмæ кæддæриддæр ссардзæни фæндаг.

— Мæрддзыгойы адæм, уæлмæрдтæм кæмæн æмбæлы, уыдон зианы фæдыл ацæуæнт, иннæтæ та йын рухсаг зæгъæнт, — хъуысы йæм арфæгæнæджы мæнгуд хъæлæс. Йæ ахсæн ын цыдæр фæхæры, фæлæ фынгыл ницы хуызы æрбаддзæни, цалыnmæ Гæгудийы фена, уæдмæ.

Уæлмæрдтæй иумæ æрцæудзысты æмæ кæрæдзи фарсæмæ сбаддзысты. Фынгыл дæр Гæгуди агургæ æмæ æнаргæ лæг у. Бахæрын æмæ баназыnmæ йæ разæй никæй ауаддзæни. Судзаггаг зианы фынгыл дæр йæхи афтæ фæдары, цыма чындзæхсæвы бады. Æмæ йыл фидаугæ дæр кæны, фидаугæ...

Уыцы хъуыдытимæ Дыттыл автобусмæ схызти æмæ уæл-

мæрдтæм араст и. Кæстæртæм чырын райсынмæ фæкасти æмæ хуылыдз ингæнкъахджыты фæлмæст цæсгæмттыл йæ цæст рахæсс-бахæсс кæны. Йæ хæлары цардбæллон дзаг цæсгом дзы нæ уыны æмæ, йæ зæрдæ йæ риуы куыд æмпылы, уый æнкъары, фæлæ уæддæр йæ ныфс кæронмæ сæттын нæ уадзы.

«Тыхст рынчын ма уæд, æндæр ын йæ хæрзгæнæджы зиганмæ æнæ æрбацæугæ нæй», — фидарæй дзуры йæхинымæр, æмæ йын уыцы хъуыды ног хъарутæ дæтты йæ хъизæмæрттæ быхсынæн.

Къæвдайæн та йæ рохтæ феуæгъд сты, æмæ бæстыл цыфæй азмæлæн нал и. Поджы ма къæхтыл афтæ тынг хæцы, цыма сасымæй сæрст у. Дыттыл нырмæ цы гуыбыр уыди, уымæй тынгдæр нытгуыбыр и. Йе 'нцъылдтæ цæсгом арвы тар хуыз райста, æмæ йæ уындæй зæрдæ уынгæг кæны. Йæ дзаумæттæй иу хал дæр хус нал у, æмæ, тæфсæгæй рынчынау, хæрдмæ хауы.

Зиан йæ сыджыты хайыл сæмбæлди. Адæм цыма стыр бæллæхæй фервæзтысты, уыйау автобустæм бакалдысты æмæ сæ ных горæтмæ сарæзтой. Ногæй та — уыцы уæрæх кæрт. Кæттаг цатырты бын кæрæй-кæронмæ дзаг фынгтæ æвæрд. Лæгтæ барасыг сты, æмæ дзолгъо-молгъо кæнынц. Дыттыл куы сæ иутæм бацæуы, куы — иннатæм. Йæ цæстæнгас сырх-сырхид цæсгæмттыл зилы æмæ зилы. Кæд Гæгуди рухсаг зæгъынмæ æрбацыди æмæ се 'хсæн бады. Нæй — дурæй хъæбæрдæр.

Фынджы кæрон йæхи æруагъта, иу арахъхъ банызта æмæ æнæбары комдзæгтæ кæны. Рæстæгæй-рæстæгмæ йын йæ хъуыр цыдæр æхгæны, æмæ схуыфы.

«Ацы æнæбайрайгæйы уазал мын мæ рæуджытæ ма бахъыгдарæд. О Хуыцау, дунейы хæрзтæй мæ ницыуал хъæуы, æрмæст мæ уыцы æлгъаг низæй бахъахъхъæ», — кувы йе Сфæлдисæгмæ. Ныртаккæ уымæй тынгдæр ницæмæй тæрсы, фæлæ йæ уæддæр йæ къах сæхимæ нæ хæссы. Цы нæ ваййы. Уæд та йе стыр æнхъæлцау фæзынди. Ам æй куына 'рбаййафа, уæд йæ бирæ фыдæбæттæ — дон хиды бынты. Нæ, нæ, фæлтау быхсдзæни. Донласт хуылыдзæй нал тæрсы.

Къæвда йæ сонт митæ ныууагъта. Уæззау мигътæ хæхты хъæбысмæ баивылдысты, æмæ бон рангæс и. Хиуæттæ æмæ уазджытæ карз нозт æмæ къуыдырфых дзидзайæ сæхи бафсæстой, фынгтæй, хъæлæбагæнгæ, сыстадысты, чи сæ кæм æрлæууа, ууыл бирæ фæтæрхæттæ кодтой, стæй кæрæдзи зæрдæбын арфæтæй фæрæвдыдтой æмæ сæ фæрныг хæдзæрттæм ацыдысты.

«Гæгуди йæ хуыссæнæй сыстын нæ бафарæзта, æндæр Ар-сæмæджы зианмæ йæ цыппæртыл дæр æрбабырыдаид. Рын-чынфарсæг æм бауайын хъæуы. Уым ын мæ хабæртæ куы ракаенон, уæд йæ цæсты уæлдай бæрзонддæр фæуыдзынæн», — йæхицæн зæрдæтæ æвæры Дыттыл æмæ йæ тых-йæ бонæй тындзы йæ 'рхордмæ. Куыддæр стыр фæндагмæ бахызти, афтæ кæсы, æмæ Гæгудийы урс-урсид «джип» ногæхсад асфальтыл, сыф-сыфгæнгæ, æртæхы. Дыттылæн фырдисæй йæ дæллаг æфсæр æрхаудта. Йæ цæстытыл æууæнда æви нæ, ууыл сагъæсгæнгæ, иучысыл æдзæмæй алаууыди, стæй йæм фарсæгау йæ къух батылдта, ома, зианы цæуыннæ дæ, ам цы кусыс? Æваст æм цæлхыты хъыррыст æрбайхъуысти, машинæ йæ мидбынаты цæхгæр æрзылди æмæ, цæхæркалгæ, йæ уæл-хъус æрлаууыди.

— Салам мæ хорз хæлар Дыттылæн! — йæ хъусты азæлыди Гæгудийы бæзджын хъæлæс. Гом рудзынгæй йæм йæ тыхджын къух æрлавардта æмæ йæ худæнбылæй фæрсы: — Дæ хорзæхæй, афтæ кæм ныддонласт дæ?

— Абондæргъы зианы фæлаууыдтæн, æмæ...

— Æз та райсомæй нырмæ рестораны удхар кæнын, — йæ ныхасы разæй фæци Гæгуди. — Мæ усы 'мхæрæфырт йæ куывд-мæ амæй-ай стырдæр лæгты 'рхуыдта æмæ, дам, сæ хорз фенæм, хъæстагæй нæ куыд нæ баззайой...

— Йæ зæрдæ афтæ тынг цæмæй барухс и? Адæм сыдæй куы мæлынц, уæд цæуыл цин кæны?

— Хицау йæ фыды хæлар у æмæ йын республикæйы исбон йæ бæрны бакодта. Ахæм тыхст заман дæм министри бынат æрхауæд — уый чысыл нæу, мæ лымæн. Зæххыл йæхицæй рæсугъддæр зæрдæ никæмæн и, фæлæ... æхцайы уындæй йæ сæр зилгæ кæны. Бирæгъ — мæрдгæс. — Гæгуди йæ мидбыл-ты бахудт æмæ Дыттылмæ, сусæгвæндгæнагау, йæ цæст æрныкъуылдта. — Диссаджы хъуыддæгтæ цæуы нæ бæстæйы. Фæйнардæм æй фæхастой. Цæй, кæд ма дзы махмæ дæр къæссаы фæддзæгъдæнтæ æрхауид, и?

— Æнхъæл нæ дæн. Нæ тугдзых сырдатæй мæ хуызæн æварæз уæрыкмæ исты рантыса...

— Рæвдздæр ацу æмæ тæвд ваннæйы схуысс, науæд сыл-гоймæгты рæвдауынæн нал сбæздзынæ æмæ ма дæхи усæй дæр æнæ хай фæуыдзынæ. Ха-ха-ха! — райхъуыст ма Дыттылмæ йæ тыхджын кæл-кæл æмæ уынджы астæу лæугæйæ баззад.

ДОНЫ КЪУСЫ СÆФТ

Йæ фидар уæнгтæ, æрвдзавд тулдзы схыссаст къалиутау, йæ фæрстыл æварæзæй куыд æрзæбул сты, уый Хъæхæрман æмбаргæ дæр нæ бакодта. Цалдæр боны йæ чемы нæ уыди. Къахæй-сæрмæ йæ хиды мæцыди, цыдæр ын нæ фæг кодта æмæ йæхимидаг тыхсти. Сугтæй цъупдзаг галуæрдон ын йæ фæтæн риумæ чи иста, мадæл æрсыты сæ лæгæтты, тæппуд фыстау, чи 'ргæвста, уыцы уæзæгджын домбай къухтæн сæ хъару æнæнхъæлæджы æрбайсæфти æмæ йæ коммæ нал кастысты, фæлæ ма сæ уæддæр, тыхмигæнæгау, сæ раздæры змæлд домдта. Рæстæгæй-рæстæгмæ-иу йæ булкъдаст тымбыл сæры фæхс адурдзавд и æмæ-иу æй, расыгау, иуварсырдæм фæцæйхаста, фæлæ уæддæр къæдзæхы йас лæг йæ уавæр ницæмæ дардта. Йæ дæрзæг æнгуылдзты кæрæттæй-иу йæ къæмисæн аууæрста æмæ та-иу дзоныгъы 'фсæр амайынмæ багуыбыр ис. Йæхинымæр дис кодта йæ лæмæгъдзинадыл. Æртиссæдз азы йæхи афтæ æгуыдзæгæй никуы банкъардта, йе 'ндон буары тæргай митыл нæ сахуыр и æмæ та-иу кæдæмдæр аджих и. Йæ цæстытыл уадысты йæ зæронд мæрдтæ. Йæхицæй сæ сырдат, фæлæ йын уыдон тæрын нæ куымдтой. Халæттау ыл æртыхстысты æмæ йæ удхарæй мардтой. Хъæхæрман сагъæсы æфтыдта йе 'рыгон бинойнаджы дæр. Идæдзæй куы баззайа æмæ та йæ æндæр мой агурын куы бахъæуа, уымæй тæрстæйæ йæхицæн бынат нал ардта. Фæсахсæвæрты дæр ма-иу æй рæвдауынмæ чи райхъал кодта, уыцы сълæмхиц æнæфсис лæг йæ цæстыты раз, сойын цырагъау, куыд тади, уый уыдта æмæ йæм мæтæйдзаг хъæлæсæй, лæгстæгæнæгау дзырдта:

— Дæ цæсгомæ хуыз мæ зæрдæмæ нæ цæуы, нæ лæг. Рауай æмæ уал дæ фæллад суадз. Иу сыкъа дæр баназ, æмæ та дæ хъару дæхимæ æрцæуа.

Нæ йæм байхъуыста Хъæхæрман, уымæн æмæ сылгоймагмæ хъусын йæ сæрмæ нæ хаста, йæ хъуынджын æрфгуыты бынæй дæр æм не скасти æмæ бон-сихорафон, мæлæтдзаг цæф арсау, уымæл зæххыл хъæрзгæ æрфæлдæхти. Фæлтау йæ ницæййаг сæрыстырдзинады сæрты куы ахызтаид æмæ йæ уарзон усы коммæ куы бакастаид. Уæд ыл, чи зоны, ацы стыр бæллæх не 'рцыдаид. Уæвгæ цы бæрæг и? Хъуыддæгтæ иууылдæр Хуыцауæй аразгæ сты. Табу йæхицæн. Сынтæгыл ын йæ къабæзтæ куыд æнцонæй сбаста, афтæ æнцонæй йын сæ халгæ дæр ра-

кэндзэни. Ма йын сә райхала, уымән уәвән нәй. Уый хуызән куыстуарзаг уәйыг ләджы хуыссәны куы дара, уәд ма йын кәм цы хуыскъастәу и, уыдонән та цы кәнгә у?

Хъәхәрман йәхи зонинхъом куы фәци, уәдәй фәстәмә иу минут дәр йә фәллад суадзыны охыл әнцәд никуы 'рбадти, уымән әмә, фәллад циу, уый нә зыдта. Йә сәрмә цы нә куыст хаста, ахәм ын нә уыди. Афтә йәм касти, цыма йәхәдәг цәмә нә бавнала, уый әнә кондәй баззайдзәни, цыма йә кусәнгәрзты сә бынәтты биноныг куына бафснайа әмә сыл йә уырзтә, рәвдауәгау, куына 'рхәсса, уәд ыл сә зәрдә фәхуаддзәни, әмә, әхсәв-бон нә хынцгәйә, мыдыбындзау, йә удәй арт цагъта. Хъәдәй-иу уәрдоны дзаг михтә куы 'рласта, уәд-иу йә галмә базылди, стәй-иу удармәй йә цыргъ фәрәт стыдта әмә-иу михтә амайыныл баләууыди, зәххы сә-иу фидар ныссагъта әмә сыл-иу уистә бийын райдыдта. Цалынмә-иу дәргәй-дәргәмә кау быд фәци, уәдмә-иу мидәмә нә бацыди, йә дзыхмә-иу комдзаг не схаста. Әмә ныр хъуамә ахәм ләг әнәзмәлгәйә уәлгоммә хуысса, йә рәстәг дзаджджын фынгтыл бадгәйә чи 'рвыста, цәргәбонты куывдтә әмә хистытыл чи зылди, уыцы магусатә та хъуамә чындзәхсәвтә әмә авдәнбәттәнты зарой? Айфыццаг сын Хъәхәрман хорз фәци. Амәй фәстәмә йә зондзысты, кәм цы дзурын хъәуы, уый. Зымәгон сә миты тьыфыл нә рантысдзәни, афтәмәй кәрәдзи цәстмә сәхицәй таучел ләгтә аразынц. Йә рахиз цонг лыггәнәгау сын йә хуыздәр тохъхылы ныргәвста, әмә цуайнаджы пәлхъ-пәлхъәй фыхти. Уыдон бавдәлдысты әмә йә фыдгәйттыл схәцыдысты:

— Нә мәрәддзәст сыхагәй ахәм бурә нәл фыс куыд равдәлди, цымә? Тәрсын, йә зәрдә фырмәтәй куы атона.

— Диссаджы ләг у, әвәдза. Йә хорз усы ингәнмә батардта, йә гаццайән та хъәугуывдтә аразы.

— Мәләтәй, дам, фәрвәзти әмә, дам, ын йә хәрзгәнәг зәдты ном ссарын хъәуы.

— Кәмә и, уый йә фыдыфыдән дәр дугъ уадзы, әндәр, ләппуты бын чи баззади, уымән йә ницәйаг куырм тьанджы тыххәй ахәм гуыппытә чи кәны?

Хъәхәрман сын, чи зоны, сә хахуыртәм йә хъус не 'рдардтаид, фәлә ма йыл худгә дәр кәй бакодтой, уый йә буар нал бабыхста. Йә цәстыты туг фәбадти, афтәмәй сарайы чылымәй, знәт галау, рагәпп ласта, аджы хъусыл фәхәцыди

æмæ йæ зæххыл фæфæлдæхтæ. Дзидзайы къуылдыхтæ цыфы сæвдылдысты. Хъæхæрман сæм йæ дыууæ урс аргъонахы сæ дарæнæй рауагъта æмæ лæгтæм йæ дзæккору йас къух, додой-гæнагау, батылдта:

— Фесæфут мæ цæстыты разæй, фидиссæгтæ! Ничи сæм кæсы! Се 'ххормаг гуыбынтæ сын æфсадын, æмæ ма мыл былысчылтæ дæр кæнынц!

Йæ кæртæй сæ æгады тард акодта, æмæ йын ныр хъуамæ йæ хосы мæкъуылы йас здыхтсыкъа сырх галы хурх, бал бирæгътау, адзæнгæл ласой, дæргъæй-дæргъмæ фынгтыл æй æхсызгонæй æрæвæрой æмæ йæ бадт арахъхъимæ сæ лалым гуыбынты ауадзой. Искæй зæрдæ ма сæ, чи зоны, къуымæлдзæфæй зарын дæр æрцагура. Уый та хъуамæ йæ сау ингæны мæстæй судза. Нæ, Хъæхæрман йæ удæгасæй ахæм æбуалгъ мийыл не сразы уыздæни. Йæ комы комдзæгтæй кæй схаста, йæ зæрдæ уардоны сифтындызын дæр кæй нæ бакуымдта, æппынфæстæг, хъæуыхицауы кæй сæрыл фæцæймардта, уыцы Боркæ хъуамæ расыггæнджыты амæттаг бауа? Æмæ йыл уæд тут калын цæмæ хъуыди? Цæмæй дзæвгар рæстæг тæрхондæтты фæрахау-бахау кæна, уый тыххæй? Уæдæмæ суцца у æмæ йæхи нал баурæдта, æндæр утæппæт хицæуттæм йæ ныфс та куыд бахаста? Уæвгæ йæхи аххос нæ уыди. Сæхæдæг æй ракъахтой. Поджы йæм хъалон исынмæ лæгæвзæрстæй ахæм бырст æрбакодтой, цыма йын йæ кæрты паддзахадон фыдгæнæджы æрцахсынмæ хъавыдысты. Хъæхæрман сæ йæ сыгъдæг зæрдæйæ мидæмæ хуыдта, уыдон та сæ бæттæнтæ скъæтмæ тыдтой. Фыццаг сын хъазын æнхъæл уыди æмæ сæм йæ мидбылты худти, фæлæ йын хъæуыхицау йæ галы сæрбосыл уынджырдаæм куы ахæцыди, уæд хорзау нал фæци. Цæстыфæныкъуылдмæ йæ цуры февзæрди, тæрхъусы лæппынау æй йæ быны аууарста, кардæй йын йæ галиу агъд барæхуыста æмæ йæ æртхъирæнгæнагау тызмæгæй бафарста:

— Рæбындæр ма йæ тғыссон, Саулохы-фырт?!

Лæг йæ хъæлæсы дзаг нырдиаг кодта, æмæ йæ йе 'мбæлттæ Хъæхæрманы дзæмбытæй скъахтой.

Нæ, царды цыдæр раст арæзт нæу. Хъæхæрманæн йæ хъысмæт хъуамæ ахæм æгъатыр ма рауадаид. Мæлдзыджы дæр æнаххосæй куы никуы бафхæрдта, уæд æм йе Сфæлдисæг афтæ тынг цæуыл смæсты и? Йæ сæр бæрзæндты кæмæй хаста, уыцы домбай уæнгты хъару йын æмгъуыдæй раздæр цæмæн

айста? Хъæхæрманы фæнды фæзмæлын, фæлæ йæ буарыл йæ бон нæ цæуы. Фæнды йæ исты загъын, фæлæ йæ 'взæг йæ комарынджы ныддур и æмæ йын тасын нæ комы. Иугæр æй Хуыцау марынвæнд скодта, уæд ын хъуамæ йæ зонд дæр аистайд, йæ хъустæ дæр ын бакъуырма кодтаид, йæ цæстытæ дæр ын бахгæдтаид, уый та алцыдæр æмбары, алцыдæр хъусы, алцыдæр уыны. Йæ акомкоммæ цы къул и, уырдыгæй йæм бæлвырд зыны йæ фыццаг усы низæфхæрд сурæт. Йæ тæнæг цъæх былтæ æнæнхъæлæджы байгом кодта æмæ йæм, уайдзæфгæнæгау, дзуры:

«Ды дæхицæн бирæ фæцæрын æнхъæл уыдтæ, нæ лæг, фæлæ дæ фæндтæ дæ хъуыры фæбадтысты. Хуыцау алкæй дæр уыны æмæ алкæмæн дæр тæрхон кæны, куыд æмбæлы, афтæ. Дæ карон æрхæццæ и, æмæ дæхи бацæттæ кæн зындоны арты судзынмæ».

«Нæ, нæ! Мæлын мæ нæма фæнды! Нырма ныр куы райдыттон цæрын!» — лæгстæ йын кæны Хъæхæрман, цыма йæ цард уымæй аразгæ у.

«Мæн дæр нæма фæндыд мæлын, фæлæ мæ ды физонæгау цæхæрмæ сдардтай. Рынчындонмæ мæ батардтай æмæ мæ уатмæ дæ рæсугъд хæзгулы 'рбакодтай. Раздæр мæн кæм рæвдыдтай, уырдыгæй мæм-иу дæ хъæлдзæг худын куы 'рбайхъуысти, уæд-иу æз цы уавæры уыдтæн, уый зоны?»

«Нал дæ уарзтон... Уайтагъд азæронд дæ, æмæ мын сылгоймаджы ад нал кодтай...»

«Дæу хуызæн æгъатыр лæгимæ уал азы чи фæхъизæмар кодта, уый ма йæ къæхтыл дæр куыд цыди. Сылгоймагæн йæ рæсугъддзинад маст æмæ низ сафынц, æз та дæм æндæр ницы фæдтон. Мæхи дæм фæлмæн къæбæрæй никуы бафсæстон, æгæр-мæгуыр дæм мæ зæрдæйы фæндиаг цай дæр никуы бацымдтон. Ссад æмæ мын сæкæр къусбарæй лæвардтай, ссæды-иу дæ къухы фæд ныуагътай, сæкæры къоппы та-иу бындз бамбæхстай. Мæ фæсонæрхæджы дæр никуы 'рцыдаид, нæлгоймаг йæ сæрма ахæм æгад митæ 'рхæсдзæн, уый æмæ дæм мæ бонтæ, карды комыл цæуæгау, тæрсгæ-ризгæйæ æрвыстон».

«Афтæ куына кодтаин, уæд мын мæ сыгъдæг уды фæллæйттæ дымгæмæ сдардтаис».

«Сыгъдæг уд... Чъизидæр ма цы вæййы?..»

«Æз сыдæй мæлгæйæ схъомыл дæн æмæ ме сæфт мæгуыр-дзинадæй уынын. Адæймагæн бахæринаг куы ницы уа, уæд

цыфæнды фыдракæндыл дæр сразы уызæни. Магуырдынад æппæт бæллæхтæн сæ сæрæвæрæн у æмæ дзы хи хъахъхъæнын хъæуы».

«Магуыр æмæ тыхстæй амæл ма уды тæригъæдæй! — ралгыста йæ ус, æмæ йæ цæстгом бынтон ныттар и. — Кæм сты ма сызгъæрин дæндæгтæ?! Цы сæ фæкодтай?! Аери мын сæ фæстæмæ!»

«Цы ма сæ кæныс, гормон? Дæлæмæ дæр, уæлæмæ дæр дыууæ дæндаджы. Марды ма зæххы бын цæмæ хъæуынц, зæгъгæ, дын сæ сæфтыдтон. Мæ зардæ дæм æвналын нæ куымдта, фæлæ ингæнмæ ауадзынæн æвгъау уыдысты. Мæнæ мæхиуыл куы фæхæцон, уæд дзы нæ хæдзарæн исты балхæндзынæн».

«Дæ мæрдзæгтæн бахъæуæнт!» — ралгыста та йæ ус, æмæ йæ сурæт æрбайсæфти. Хъæхæрман йæ цæстытæ къулæй атыдта. Йе 'взонджы бонтæй кæмæ фæбæллыди æмæ зæрондæй кæуыл фæхæст и, сылгоймаджы ад кæмæй базыдта æмæ йын æппæтæй зынаргъдæр чи сси, уый агур, фæлæ йæ нæ ары æмæ тыхсы. Йæ чызг фыд-зыкъуыр у. Йæ зардæмæ дзы исты куынæ фæцæуа, уæд æй атæрдзæни, æмæ та Хъæхæрман сидзæрæй баззайдзæни. Йæ кæддæры 'хсидгæ цард йæ буарæй сабыргай куыд фæцæуы, уый æнкъары, фæлæ йæ уæддæр йæ мæлæты æцæгдзинад нæ уырны. Афтæ йæм кæсы, цыма йæ рухс дуне ныййарæг мадæй фылдæр уарзы æмæ дарддæр æнæ уымæй цæрын нæ бафæраздзæни. цыма йын йе Сфæлдисæг йæ цардæн иннæты цардæй стырдæр аргъ кæны æмæ йæ мæлын нæ бауадздзæни. Кæд æцæгдæр афтæ нæу, уæд ын иннæтæй хъауджыдæр уæйыджы хъару цæмæн радта, иннæтау ын йе уæнджы тас цæуыннæ бауагъта? Æппынфæстаг ын ахæм æрыгон ус цæмæн балæвар кодта? Нæ, нæ, Хъæхæрман нырма тагъд рæстæджы йæ уд нæма сисдзæни! — йæхицæн зардæтæ æвæры рынчын. Куыдздонæй йæм хъуысы йæ дыууæ аргъонахы ныуы, фæлæ йæ уый дæр нæ тæрсын кæны.

«Сæ цуры нæ дæн, æмæ ма агурынц. Хæринаг сын радтой, цымæ?» — мæт сыл кæны Хъæхæрман. Æмæ сыл цæуыннæ хъуамæ мæт кæна? Йæ зардæхудты кæд бацыдысты? Йæ мыдычыргъæды хуызæн кæрт ын, цæстыгагуыйау, кæд нæ бахъахъхъæдтой? Йæ сарты йын цъиу атахын кæд бауагътой? Йæ цæхæрадонмæ-иу искæй сæгътæ кæнæ хъазтæ куы баирвæзтысты, уæд-иу сæ, тугдзых сырдау, бакъабæзтæ кодтой. Дыккаг бон-иу сæ хицæутты загъд-заманамæ Хъæхæрман кæртæй ра-

цыди æмæ сын-иу, хъайваны згæ зæгæл хойæгау, фидарæй загъта:

— Æз никæй хъыгдарын æмæ мæн дæр мачи хъыгдарæд.

Цал æмæ йыл цал хатты бафтыдтой сæ фыдæх, цал æмæ йæ цал хатты ралгъыстой сæ цыфыддæр ныхæстæй, фæлæ йæ къахкъух дæр никуы срысти. Йæхи афтæ хорз æнкъардта, цыма йыл адæмы 'лгъыстытæ, æвдæдзы хосау, ахадынц. Сылгоймæгтæн сæ хъуыдыйы кæрон дæр нæ уыди, йæ мæлæтмæ кæмæн бæллыдысты, уыцы залым сæ фæндиаг афтæ тагъд фæуызæн, уый. Сынтагæй куы нал стади, уæддæр ма йыл дызæрдыг кодтой æмæ йæм рынчынфæрсæджы 'фсон цымыдисæй згъордтой. Йæ фысæй сæ кæй фæсайдта, стæй ма сыл йæ къæхтæ дæр кæй ныссæрфта, уый тыххæй йæм лæгтæ устытæй тынгдæр мæсты уыдысты æмæ йын йæ гал æргæвдынмæ сæхи æрцæттæ кодтой, æрмæст ма тарстысты иу хъуыддагæй. Хъæхæрман сыл гæдзрахатæй куы рацæуа, хаутæ куыд æнæнхæлæджы æркодта, стгæ дæр афтæ æнæнхæлæджы куы скæна æмæ сæ сæ былтæ сдæргæ уынджы къайыл хъæхъдыхæй куы ныууадза. Ахæм домбай лæг хуымæтæджы зæххон низæн ингæнмæ тæрын бакома, уый сæ иуы дæр нæ уырныдта. Рынчын цыбыр рæстæгмæ Аминоны цурты йе 'цæг дунемæ кæй бацæудзæни, уый уырныдта 'рмæстдæр йæ иунæг чызджы æмæ архайдта агъуыстытæ аивдæр бафснайыныл.

— Мæ тызмæг фыд бирæйы фаг нал у, магуыр. Йæ гобан йн йæ бынæй райсут æмæ йæ бæмбæджджын хæлафимæ цæугæдоны баппарут. Йе смаггæнаг зæронд хæррæгътæ йын ам чи фена, уый ныл худинаджы зарджытæ скæндзæни, — Хъæхæрманмæ æрбайхъуыст йæ уайдзæфæмхиц хъалæс, æмæ фырмæстæй йæ хъуырысæртæ ахгæдтой.

— Æхсынмæ йын сæ хъавыдтæн, фæлæ мæ ской дæр не суагъта. Мæхи бар, дам, сæ уадз, — йæхи рагтанæгау æм къæмдзæстыгæй дзуры фыдыус.

«Ма сæ баппар цæугæдоны! Уыдон мын дæуæй зынаргъдæр сты! Куы сæм бавналай, уæд дын дæ къухтæ ныссæтдзынæн!» — æртхъирæн æм кæны Хъæхæрман, фæлæ йæ кæддæры нæргæ хъалæс йæхимæ дæр нæ хъуысы. Æрмæст йæ цæстæнгасæй дæр ын, тихалæгау, зыр-зыр чи кодта, йæ дзыхы-иу ныхас кæмæн нал бадти, уыцы тæппуд схъомыл и æмæ йæ ницæмæуал дары. Фæлæууæд! Æгæр раджы йæ баныгæдта. Хъæхæрман нырма мæлынмæ нæма хъавы. Рæхджы йе уæнгты баст райхæлдзæни, æмæ уæд йæ сæлхæр чызг йæ райгуыраен бон æлгъитдзæ-

ни. Айфыццаг ын йæ тыхст кæй нæ сарæзта, уымæй дæр раст бакодта. Ахæм хæлиудзыхæн исты ратт, æмæ йыл дæ къух ауигъ. Дыууæизæрастæу æм йæ цæссыгтæ ныхъуыргæ курæг æрбацыди, цыма Хъæхæрман, кæм цы фæлдурæджджын и, уыдоны сæрхæн митæ раст кæнынмæ райгуырди.

— Колхозы сæрдар нæ лæгæй дæс мины райста æмæ йын сæ нæма дæтты, уыдон та хъуамæ райсом къамисы 'рцыдмæ кассæйы уой. Адæргæй кæм дæн, уый махæдæг дæр нæ зонын, баба, фæрвæзын нæ кæ, дæ хорзæхæй.

— Дæ бонæй уай, мæ чызг. Мæнмæ ахæм æхцатæ куы уайд, уæд мæ хъиутæ хæрин?

— Ма сын тæрс, баба. Нæ фос ауæй кæндзыстæм æмæ дын сæ фæстæмæ ратдзыстæм.

— Æз мæ Хуыцауыхайæ дæр нæ тæрсын, фæлæ мæм æхца нæй.

— Дæ магуыр сияхсы ахæстонмæ цы зæрдæйæ æрвитыс, баба?

— Æз æй не 'рвитын, фæлæ — йе 'дылыдзинад!

— Куыд æнæхатыр дæ, баба? Йæ царды иу рæдыд ничи 'руадзы?

— Ахæм æнахъинон рæдыдтытæ уадзы 'рмæстдæр æдылы адæймаг! Бон-изæрмæ бухъхытæгæнгæ рæузонд сылтыл чи зилы, йæ кусджытæм æлгъæнгæйæ чи дзуры, сæ хидвæллоу сын æнæфсæрмæй чи давы, ууыл къазнайы 'хцатæ баууæндæн куыд и?! — йæ ных тымбыл къухæй бахоста Хъæхæрман, ома, дæ лæг æнæсæр у æмæ ахæстоны бадæд.

Ныр уыцы ныв йæ цæстытыл уайы, фæлæ йæ зæрдæйы ницы 'нкъарæнтæ гуыры — нæдæр тæригъæд, нæдæр фæсмон. Йæ чызджы цоты æнæ фыдæй кæй ныууагъта, уый тыххæй йæм йæхи бафхæрыны зонд æмгæрон дæр нæ цæуы. Дæлдзæх фæуæнт сæ дыууæ дæр! Цы — йе сияхс, цы — йæ чызг! Кæрæдзи халдих сты! Уый уым акалдта кæйдæр минтæ, ай та ам калы йæ фыды минтæ. Хæлиудзыхтæ! Хъæхæрман цæргæбонты тыхтухæнтæгæнгæ цы фæллайттæ фембырд кодта, уыдонæй йæхицæн йæ цæст иу капекк дæр никуы бауарзта, йæ гобан æмæ сæ йæ бæмбæджджын хæлафы фембæхста. Æнхъæл уыди, искуы дзы йæ зæрдæ барухс кæндзæни, æмæ сæ ныр хъуамæ æхцайæ, сызгъæринай дон хиды бынты аласа.

Йе сæфт кæмæй уыны, уыцы лæгтæ йыл хæрдмæ хæцынц æмæ йын йæ зæронд гобан ногæй ивынц. Цыфæнды куы фæуа,

уæддæр сæ хъуамæ баурома, æнæсрастгæнгæ рæдыд кæй уа-
дзынц, уый сын хъуамæ исты хуызы бамбарын кæна. Искæуыл
дзы уæд та куы фæхæцид. Йæ тых йæ бонæй бæргæ архайы,
фæлæ йæ къух сисын нæ фæразы æмæ йæ цæстытæ доны зилы.

— Нæ лæг йæ цæссыг дзæгъæлы нæ калы. Кæд æй, мыййаг,
исты зæгъын фæнды, — дард кæцæйдæр æм хъуысы йæ усы
æнкъард хъæлæс.

— Йæ уд исы æмæ йæхиуыл кæуы. Æз æй искæуыл иу
цæссыг æрæппаргæ дæр никуы федтон, — æбæрæг хъæлæсæй
йын дзуапп дæтты чызг.

«Дæхицæн куыд домбай æнхъæл уыдтæ, Хъæхæрман, æмæ
куыд лæмæгъ разындтæ, куыд!» — йæхицæн, уайдзæфгæнæ-
гау, дзуры рынчын æмæ сабыргай кæдæмдæр фæхауы...

ФЫДÆНХЪÆЛ

Дæргъæй-дæргъмæ хæрзаив тыргъ сæууон хуры зæлдаг
тынтæй цæхæр калы. Рахизырдыгæй урс-урсид сыкъайæ
æмбæрзт дуæрттæ кæрæдзи фæдыл ныххал сты, æмæ сæ
уындæй зæрдæ райы. Сæ сызгъæринхуыз хæцæнтæм цæст
кæсынæй не 'фсæды. Галиуырдыгæй кæрæй-кæронмæ стыр рудз-
гуытæ — гом, æмæ сæ урс æмбæрзæнтæ райсомы сатæг
уддзæфмæ, райдзаст бæлæттау, сæ рог базыртæ тилыц.
Тæрхæджытыл сырх уардитæ хуры тынты сæхи найынц æмæ
рухс дунемæ худæнбылæй кæсынц. Фæсарæйнаг нывæфтыд
гæххæттæй æмбæрзт къултыл дурын къусгондтæй æрзæбул
сты цъæх-цъæхид хилгæ зайæгойтæ. Паркет пъолыл гауыз тыд.
Уымæ дæр хуры тынтæ сæхи ивазынц, æмæ цинæрттывд кæны
алыхуызон ахорæнтæй.

Дзыбын, рæстæмбисрæз тымбылдзæсгом лæг, цъититæм,
дисмæ кæсæгау, кæсы æмæ мæргъты цъыбар-цъыбурмæ æхсыз-
гонæй хъусы. Цыма дун-дунейы хæрзтæ иууылдæр йæхи баис-
ты, уыйау худы. Йæ цæстæнгасыл бæлвырд зыны, тынг амонд-
джын кæй у, уый.

Хæрзхуызтæ æрыгон сылгоймаг сыгъдæг урс хæцъилæй ру-
дзынджы æвгтæ сæрфы æмæ йæхицæн зæрдæхъæлдзæгæй зары.
Лæгмæ чъылдымыздæхтæй лæууы æмæ йæ нæ уыны, фæлæ
йæм уæддæр Дзыбын фæлмæн хъæлæсæй дзуры:

— Дæ райсом хорз, Адзирæт.

Рæвдауæгау ма йын йæ цонгмæ дæр бавнæлдта. Ома, æз дæр дæу хуызæн хуымæтæг адæймаг дæн, кæд дæуæй бирæ бæрзонддæр бадын, уæддæр. Кусæгæй, æфснайæгæй — уе 'ппæтыл дæр æрвæссын. Æрвæстæ нæ, фæлæ ма уæ, мæхи бинонтау, уарзгæ дæр кæнын. Рæхджы йæ хуыздæр бамбардзыстут, куыд æнувыд уыл дæн, уый. Сылгоймаг æм йе 'ргом раздæхта æмæ йын цыдæртæ дзуры, фæлæ йæм Дзыбын нæ хъусы. Йæ цæсты тигъæй бæрзонд дæргъдзæстом урссæр лæджы ацахста æмæ фæуыргъуыйау и. Адæргæй йæ бинаг æфсæр æрхаудта æмæ сæццæйæ лæууы. Фæнды йæ йæ кусæн уатмæ балидзын, фæлæ йæхиуыл йæ бон нæ цæуы. Сылгоймагмæ куыд æвнæлдта, афтæ йæ къух уæлдæфы ауыгъдæй баззади.

Лæг æм уæззау къахдзæфтæгæнгæ сындæггай æрбацауы. Йе стыр сау цæстытæ пълмæ ныццафта, цыма гауызы судзин агуры. Йæ цæсгом — фæлурс, сагъæсхуыз, фæлмæст. Йæ бæзджын сау æрфгуытæ — хъуынтъыз æлхынцъытæ. Дзыбынмæ афтæ кæсы, цыма йæ цуры æнæнхъæлæджы егъау калм февæрдæй æмæ йæ аныхъуырынмæ хъавы. Йæхи дзы куыд æгъдауæй бахиза, уый нæ зоны æмæ катæй кæны. Кæд йæ хицауы сæрæгасæй уыны, уæддæр æй йæ цæстытыл æууæндын нæ фæнды. Æппæт дзыллæтæ æмриздæджы кæмæй ризынц, йæ койæ дæр стъæлфгæ кæмæн кæнынц, уыцы рынчындонмæ йæ уд исынмæ кæй арвыста æмæ цингæнгæ йæ къух кæуыл ауыгъта, уый йæм фæстæмæ мæрдтæй раздæхти? Нæ, нæ! Уымæн уæвæн нæй! Ацы мæнгæрд дунейы цæуылфæнды дæр баууæндæн ис, æцæг ууыл — нæ! Уымæн æмæ уый раст нæу, уый æбуалгъ хъуыддаг у! Царды хъуамæ ахæм хабæрттæн бынат ма уа! Дзыбыны йæ фыртыхстæй скæуынмæ бирæ нал хъæуы. Йæ хъуыр ныххус и, æмæ дзы цыдæр нынныхсти, нынныхъуырынмæ йæ хъавы, фæлæ йын нæ комы. Йæ хицау æм куыд хæстæгдæр кæны, афтæ дзы тынгæй-тынгдæр тæрсы. Æнаххос сывæллоныл æваст куы ныхъхъæр кæнай, уæд ма уымæн ваййы ахæм æвæрæз рохст цæстæнгас. Æнхъæл уыди, йе 'науынон директор ацу æмæ ма 'рцуыи фæндагыл ацыди æмæ йæ Хуыцау дæр нал фæрвæзын кæндзæни. Æнæхъæн мæй йæхицæн зæрдæвæрæн сæнттæй æргъæу мæсгуытæ фæцарæзта, æмæ йын цæстыфæныкъуылдмæ, миты гæлæбутау, атадысты. Сырддонцъиутæ топпы гæрахæй куыд фæтæрсой, уыйау фæйнардæм фæлыгъдысты йæ рæсугъд цæстылуайгæ нывтæ. Æрдзы фæткмæ гæстæ хъуамæ афтæ ма рауадаид, фæлæ ма йын ныр цы гæнæн

и? Йе 'ппат æнкъарæнтæ йæ йæ зæрдæйы рæбинаг къуымы арф бамбæхсын хъæуы, науад æм йæ хиваст директор фæхæрам уыдзæни æмæ йæ гæркъайы хуынчъы аласдзæни. Бон-изæрмаæ йæ доны хъæстæ дæр ма фæкæн, æрмæст æй йæ дæлбар кусджыты 'фхæрын бауадз. Искæмæн исты знаггад ракаенын йæ къухы куынаæ бафты, уад, сæйгæ рынчынау, дзæвгар рæстæг йæхицæн бынат нал фæары. Цалдæр къуырийы зæххы скъуыды ныххауы, стæй, зымæгон хур фенæгау, æнæнхъæлæджы фæзыны æмæ йæхи афтæ фæдары, цыма куыстуат йæ фæтæн уæхсчытыл хæссы, иннæтæ та цыма æнæ иу хъуагæй æввонг-хор фæлитойтæ сты. Йæ хæдивджытимæ фыдуаг сывæллæттау, цалдæр сахаты карзæй фæхæцы, куырыхон лæгау, сын уæзбын хъæлæсæй зонд фæцамоны, йæ цуры кæй ницы сты, уыцы хъуыды сын сæ сарты бауадзы, сæ ныфс сын асæтты æмæ та æвиппайды, зилгæдымгæйау, æрбайсæфы. Исчи йæм исты куы сдзуры, уад йæ урс цæсгом сырххъулон афæлдæхы æмæ йæ, номылусау, фидисты бын фæкæны, цæмæй йæм иннæ хатт мауал бауæнда, уый тыххæй. Бынтон æвзæр та Дзыбынæн у. Кæд æм хицауад хорз зæрдæ дарынц, уæддæр сын сæ фæдфæливæн митæ зоны æмæ сыл не 'ууæнды. Кусын нæ уарзы æмæ тæрсы, йæ хæдивæгæй йæ куы баивой, æмæ йæ алы ран дæр афтæмæй æвдисы, цыма куыстæн æппындæр ницы 'мбары. Цæмæй Дзыбын йæ сæрыл схæцынхъом ма уа æмæ йын йæ бынатмæ ма тырна, уый тыххæй йæ хæрдмæ скæсын нæ уадзы, донмæ йæ тæры æмæ йæ æнæ донæй фæстæмæ здахы, йæ къæхты бын æй ссæнды, кусджыты цæсты йæ æфтауы, ком-коммæ йæ мæстæй мары, æз дыл куынаæ хæцин, уад ам иу минут дæр нæ бафæстиат уаис, зæгъгæ.. Ома, мæ цуры зулкъæй уæлдай ницы дæ æмæ дæ куыдзы бынат зон. Мæ руаджы куыс æмæ мын аргъуыц кæн. Йæ атæрыныл дæр бацархаид, фæлæ ахæм дæсны цагъайраг куы нал ссара, уад куыстуат фæцуддзæни, æмæ йын хицауад йæ мæнгард митæ бамбардзысты..

Дзыбын ын йæ мидхъуыдытæ ахсы, цыма чиныг кæсы, афтæ. Йæ масты дзæкъул фæйнардæм тоны, фæлæ йæм ницы дзуры, уымæн æмæ йæ хорз зоны: йе 'лгыст бæстæйы 'рмæстдæр коммæгæс мадзуратæ бырынц сæ уæрджытыл хæрдмæ, йæ хъæлæсы дзæг æрмæстдæр уыдонмæ худы цард. Кæд æй йе 'нæсарфат хицау удхарæй мары, уæддæр æм Дзыбын мæлыны зæрдæ нæ дары, фæлæ дзы исты амалæй куы фервæзид, уад зæххыл йæхицæй амондджындæр нæ уайд. Æвæццæгæн, йæ

бæллиц никуы сæххæст уыдзæн. Иугæр йæ хицау ахæм æгъа-
тыр низæн сæттын нæ бакуымдта, уæд йæ къæлæтджынмæ
хæстæг никай бауадздзæн. Æдзух де 'нæуынон адаймагæй дæ
зæрдæйы уаг æмбæхс æмæ йæм, тыхлæмарæгау, дæ мидбылты
худ. Цы ма уа уымæй æнаккагдæр хъуыддаг! Иу хатт, бæ-
гуылæгау, стъол тымбыл къухæй ма 'рцæв æмæ йын дæ
зæгъинагтæ иууылдæр ма зæгъ. Нæ, нæ, фæлтау дзы йæ
зæрдæйы уаг æмбæхсдзæни, фæлтау æм йæ мидбылты худдзæ-
ни. Кæд дзы искуы фервæзид. Ау, дуне сфæлдисæг ын
æппындæр нæ батæригъæд кæндзæни?

Хицау æм æрбаввахс и. Дзыбынæн йæ цъæх цæстытæ ахæм
æрттывд фæкодтой, йæ майы 'нгæс тымбыл цæстом афтæ тынг
ныррухс и, цыма йæ уарзон æфсымæр хæсты цæхæрæй раирвæзти.

— О-о-о, дæ райсом хорз, Тега Иларович! — тыргъы,
дзæнгæрæгау, азæлыди йæ хъуытазмыр хъæлæс. Директормæ
йæ къух бадардта, фæлæ йæм уый йæ цæсты кæронæй дæр нæ
ракасти. Куыд цыди, афтæ йæ цыды кой кодта дарддæр.
Æрмæст зына-нæзына фæгуыбырдæр и.

«Æвæццæгæн мын йæ сæрæй акуывта. Нæ, нæ, хъуыды дæр
мæ не 'ркодта, цыма йæ кæвдæсард дæн! — æрбамæсты йæм
Дзыбын. — Ехх, ныр ыл дæ бон ма цæуæд æмæ йæ кæртмæ йæ
къабазæй ма ныззыввытт кæн, хъæбæр асфальтыл халоны айчы
хæлд куыд фæкæна!»

Лæгæн йæ буар æрбампылди. Йæ зæрдæ бамæгуыр и. Хур
ыл баталынг и. Йæхимæ ныры хуызæн æгад никуыма 'ркасти.
Раздæры хиуылæрвæссондзинад æмæ райдзаст æнкъарæнтæн
йæ зæрдæйы сæ фæд дæр нал баззади. Сæ бынат сын бацахс-
той æнæуынондзинад æмæ тас. Тега йæ иувæрсты куыд æрба-
цæйцыди, афтæ йæ мидбынаты цылау æрзылди æмæ йын йæ
фæтæн фæсонтæм æрхуымæй кæсы.

Æвæццæгæн æм истæуыл хæрам у. Рынчындонмæ йæм бауа-
йын хъуыди, фæлæ ма йын фервæзын æнхъæл чи уыди? Ахæм
тыхст рынчын... Уый дын лæг, гъе! Лæг нæ, фæлæ — къамбец.
Къуыдилы дæр æй нæ афæлдæхта. Ехх!.. Хатыр дзы ракурын
хъæуы, науæд æй хъиладзагъдæй фæсурдзæни. Хæлары цæстæй
кæсгæйæ йæ артмæ чи дары, уый ма йын фыдгулы цæстæй
кæсгæйæ та цы митæ бакæндзæни? Нæ, хъæддаг сырдай цас
дарддæр уай, уыйас — хуыздæр.

Æнæрай хъуыдытæ сæмтъеры сты Дзыбыны сæры. Йæ
къæхтæ гауызæй фæиртæста. Цыма дзы йæ кусæн уаты исты

æрбайрох и, уыйау директоры иувæрсты атындзыдта æмæ уатмæ бакасти. Дуарыл хæцгæйæ цалдæр уысмы сагъдауæй алаууыди, стæй æваст фæстæмæ фездæхти. Хицауыл æнæбарыгомау йæхи ахафта æмæ, тæфæрфæстæнæгау æнкъардæй сдзырдта:

— Амæй фæстæмæ дыл æнæниз бонтæ кæнæнт, Тега Иларович.

— Бузныг, — тыххæйты сфæрæзта зæгъын директор.

— Бауырнæд дæ, Тега Иларович, рынчындонмæ дæм бауайынмæ хъавыдтæн, фæлæ мæ къухы нæ бафтыди. Цас куыст нам и, уый дæхæдæг нæ зоны? Тыртына къалатийы æнæрынцойæ куыд згъоры...

Директор æм ницыуал сдзырдта, æмæ Дзыбын йæ ныхас æрдæгыл фескъуыдта. Афтæ йæм фæкасти, цыма йыл былысчылæй бахудти, æмæ йæ зæрдæ бауазал и. Йе уæнгтæ, хус къæцæлтау, йæ фæрстыл арызгъæлдысты. Ныр дызæрдыг нал кæны: йæ куыстæй йæ фæтæрдзæни. Бузныг ын ахæм хъалæсыуагæй загъта, цыма йæ æлгъитгæ ракодта. Йæ цæсгом кæй бахудызмæл и, уый дæр хорзы нысан нæу. Æнæмæнг æй фæтæрдзæни. Исты йе 'нæзонгæ Тега у? Цæхæр искæй къухтæй хафын уарзы. Йæ кусджытæй исчи йæ ныхмæ куы сдзуры, уæд ыл йæ куыйты сардауы, æмæ йæ уыдон акъабæзтæ кæнынц, йæхæдæг та, сабыр уæрыккау, æназымæй баззайы.

«Æмæ дын иннæтыл дæхи куы сардауы, уæд та? Дæуæй афтæ уыдонæн æнцон ваййы? Дæ карз æртхъирантæй дын сойтæ смæрзынц? Ныр та йын йæ уæззау къухы цæф дæхиуыл бавзар», — мæстæй йæ мары йæ мидхъæлæс. Рæстæгæй-рæстæгмæ йе 'нæгъдау директоры фарс кæй рахæцы, уый тыххæй йæ зæрдæ йæхиуыл худы, фæлæ йæ ныртæккæ уыцы лыстæг хъуыддæгтæм не 'вдæлы...

Афтæ тынг æм цæуыл смæсты уыдаид? Кæд ыл хицауадмæ кæй бахъаст кодта, уый базыдта. Цард кæд бамбардзæни, цыма? Ахæм мæнгард æнауæрдон лæгмæ дæ ныфс бахæсс. Цыфæнды хицауæн дæр, гæдйы лæппынау, йæ роны бабыры, йæ зæрдæмæ йын фæндаг ссары æмæ йæ бынаты ноджы тынгдæр ныффидар ваййы. Уыдонæн дæр цы загъдæуа? Дуне 'хца йæм дæттынц, цы дæ фæнды, уый сын кæ, зæгъгæ, æмæ сæ йæ дзыппы тъыссы, кусджытæн та — капечытæ. Дæлдзæх фæуæнт се'ппæт дæр! Йæ бартыл сдзурын чи нæ фæразы, уый гугын фысæй уæлдай нæу, æмæ йын гугын фысæй стырдæр аргъ

кæнын нæ хъæуы! Куыд æгъдауæй ракъахтауа Тегайы? Писмойы йæ ном куынæ уыди, уæд ыл цæмай фæгуырысхо и, цыма? Нæ, ам æндæр цыдæр и, фæлæ цы? Æнæмæнг æй базонын хъæуы! Ныртаккæ! Æвæстиатæй! Йæ фæдыл та атын-дзыдта, фæлæ уæдмæ директор йæ кусæн уатмæ бацыди. Кусæн уат... Æндæр мацы фенæд, кæд дзы бон - изæрмæ йæ хид нæ калы. Дынджыр япойнаг телевизор нарæг стьолюл сæвæрдта æмæ йæм джыгъгъытцæстæй кæсы. Куы дзы сфæлмæцы, уæд газеттæм рахизы, стæй йæ фæлмæн хæдивæгмæ фæсиды æмæ йыл йæ пырх акалы...

Дзыбынæн йæ къæхтыхъæр тыргъы бамынаг и. Уæвгæ йын хъуысгæ та кæд ракодта? Цард æй хъуызын сахуыр кодта æмæ æдзухдæр, тæппуд рувасау, ныгъуылдæй цæуы. Йæ сæгъæссаг хъуыдытимæ хæрзæфснайд уатмæ бахызти. Фæсдуар джихæй алаууыди, стæй æрттиваг стьолю фарсмæ йæ къæлæтджыны æрбадти, сау пластмасс æвæрæнæй ручкæ систа æмæ цыдæртæ фыссыныл архайы, фæлæ йæ хъуыдытæ æрæмбырд кæнын йæ бон нæу. Йæ цæстытæй директоры сурæт нæ хицæн кæны. Кæд æй, мыййаг, уыцы писмомæ гæсгæ бафхæрдтой. Хуыцау куы загъид! Уæд Дзыбынæн йæ хъул сах абадид! Куыстуаты исбонæй йæм ныр дæр чысыл нæ хауы, фæлæ уый ницы у. Директорæн йæ авналæнтæ кæуылты сты! Дзыбын кадылмард нæу, фæлæ йæ цы хъыгдары, фылдæр аргъын кæной, уый? Кусджытæ Тегайæ се сæфт уынынц, уæддæр йæ цуры сæхи афтæ дарынц, цыма йæ сæ ныййарджытæй фылдæр уарзынц. Æмæ ма сæ æдзух æгады бынаты куынæ æвæрид. Иры дзыхъхъы йæхицæй гуымирыдæр лæг нæй. Уæлдай йын нæу, кæйфæнды раз дæр дыл цыф къахæй бацæудзæни. Ахæм æнæхсæст ныхас дзы схауы, æмæ адæймаджы йæ астæуыл дыууæ дихы акæны. Айфыццаг кæй загъта, уый та бынтон диссаг уыди. Йæ урс æнгуылдзты кæрæттæй стьол æрхоста, адæмыл йæ цæст ахаста æмæ былысчылæй афтæ бакодта:

— Уæ тентекк сæртæй мæ зæвæты фылдæр зонд куы и, уæд дзæнгæда цы цæгъдут?

Цыфæнды куы фæуа, уæддæр ын хъуамæ Дзыбын йæ бынат æрцахса æмæ йæ хъыладзагъдæй фæсура. Афтæ кæй уызæн, ууыл дызæрдуг нæ кæны, уымæн æмæ уый æрыгон у, Тега та — зæронд. Пенсимæ йæ бирæ нал хъæуы, æмæ сар йæ сæр кæны!

Дзыбын йæ хъуыдытæй сфæлмæцыди. Йæ бон æнцад ба-

дын нэ баци амэ йэ бынатай фестеди. Стай афсан кьалатийы куы скатай уа, уыйау уаты дыууардэм силлэг и. Араджиау йэ зардэ нал фалаууыди амэ тыргьма ахызти. Хьуамэ директоран йэ хинайдзаг фандтэ бамбара, науэд не 'рсабыр уыдзэни. Лениу ын сэ цы 'мбарын хьауы? Уымэ у маэсты. Йе 'наккаг митэ йын хурмэ кэй ракалдта, уый базыдта амэ йэ фэсурынмэ хьавы. Нэ, фалтау Дзыбын кэйфанды раз дэр йэ уарджытыл арлаудзэни, уэддэр йэ уарзон коллективы Тегайы бар нэ ныуадздзэни. Стыр мызд ай нэ хьауы, уэдэ, йэ директорау, расугьд сылгоймагтэй сэ куысты гарем саразынмэ дэр нэ хьавы. Фанды йэ армаэстдэр иу хорз хьуыддаг скэнын. Хьуамэ йе 'мкусджыты сэ сылваз хицауай фервэзын кэна амэ сын разамынд дэттын райдайа, куыд амбэлы, афтэ. О,о, сыгьдэгзардэ куырыхон лэгэн куыд амбэлы, афтэ!

Сылгоймагтэ хьалдзэг ныхастэнгэ Тегайы кусэн уатэй рахызтысты, Дзыбындырдем цыдэртэ дзурынц амэ пыррычытэ кэнынц.

«Хицау сын мэн тыххэй цыдэр загьта, авэццэгэн, амэ мыл худынц. Нырма йэ бандон куы нэма схьарм кодта, гормэттэ, уэд ам цэй тагьд бауадыстут?! Йэ хэстэ аххэстгэнэг уын уэ хынцинэгтэй кэцы нэ бахыгьтаид?! Уэдэмаэ рэузонд стут, рэузонд! Йэ завэттэ йын сдэрут! Уэ сэр сэрмэ нэ хэссут, афтэмай дзы стыр кад домут!» — йэхинымэр сэм хыл кэны Дзыбын. Директор куы суа, уэд сэ армаэст хылыл нэ ныуадздзэни. Уэлдайдэр Тегайы секретары. Баст куыдзау ай хьахьхэны амэ йэм алырдыгэй дам-думтэ скэафы. Айфыццэг адылайы бынаты кэй савэрдта Дзыбыны, уый йын нэ ныббардзэни.

Тега кусджыты йэхимэ арбахуыдта амэ сын чингуыты ныхэстэй зонд амоныныл схэцыди. Йэ зардыл та сэ куыд бадары, йэ зардыл, гаууыримассызд?! Уыцы рэстэг иу аэнагьдау куыдз кэцайдэр арбадзэгьаел и амэ райын байдьдта. Тега дзы арбатыхсти амэ йэ ныхас ардагыл фескьуыдта. Куыдз дэр фэсыкк и. Директор-иу йэ сайрагдэр зондамонэнтэм куы бахэццэ и, уэд та-иу куыдзы цьэхснаг хьалэс дэр адэмы хьустэ ныццарыдта. Цыма куыстуаты хицау ництэ амэ мацытыл кэй дзырдта, уый амбэрста, уыйау йэ райынай нал аэнцади, амэ Тегайы цэстыты фырмэстэй туг фэбадти. Дзыбынэи йэ тызмэг хицауы зардэ

балхæнынæн замманай фадат фæци, йæ бынатæй фестади, дуарæй йæ лæгуын сæр адардта æмæ секретарьмæ барджын хъалæсæй сдзырдта:

— Ауай æмæ дæлæ уыцы æнæбайрайгæйы куыдзы басабыр кæн!

— Æмæ дын æз куыдздомæг дæн?! Ауай æмæ йæ дæхæдæг басабыр кæн! — сбустæ йыл кодта секретарь, æмæ директоры уæрæх уат адæмы кæл-кæлæй айдзаг и. Тега йæ хæдивæтмæ æлгъæнгæйæ бакасти æмæ йæ сæр банкъуыста.

— Сæр - хъæн!

Дзыбынæн йæ масты дзæкъул адæнгæл и. Цыма ницы бамбæрста, йæхи афтæ акодта, фæлæ уæдæй фæстæмæ сылгоймагмæ хæрам зæрдæ рахаста. Куыддæр хицауы бынат æрцахса, афтæ йæ тæргæ кæндзæни, ныр та уал бацархайын хъæуы, цæмæй йын Тега йæхи ма феддæдуар кæна. Тæрстæ-ризгæйæ директоры кусæн уатмæ бахызти. Тега гом сейфы цур гуыбырæй лæууы æмæ дзы цыдæртæ архайы. Йæ къухты змæлдæй бæрæг у, æхцатæ кæй нымайы, уый. Йæ хæдивæджы ауыдта, æмæ йæ куыст фæуагъта. Ахæм каст æм кæны, цыма йын афтæ зæгъынмæ хъавы: «Гъер цæмæ æрбацыдтæ, куынаæ ма хъæуыс, уæд?!»

— Хуыцауæй дæ бауырнæд, Тега Иларович, дæ кабинет æнæ дæу фидаутæ дæр нæ кæны, — дзуры йæм козбау хъалæсæй Дзыбын, фæлæ хицауы уымæ не 'вдæлы æмæ дзы тыхсы. Цæмæй йыл ма фæгуырысхо уа, уый тыххæй йæ сейфæй гæххæттутæ райста æмæ сæм æдзынæг кæсы.

— Ды ам куынаæ уыдтæ, уæд иууылдæр хасты хуызæн уыдыстæм. Хуыцауæй разы, æгайтма сдзæбæх дæ...

Тега йæ сейфы дуар бассыдта æмæ фæлмæн къалæтджыны йæхи 'руагъта.

— Сбад, цæмæ лæууыс? — дзуры йæм æнкъардæй.

— Бадынмæ ма не 'вдæлы. Куыстæй ма хъуырмаæ дæн. Дæхæдæг æй нæ зоныс... — Дзыбын йæ хицауы былысчыл цæстæнгас ацахста æмæ фæсыкк и, фæлæ йын уæддæр йæ зæрдæ æнæ балхæнгæ нæ фæци: — Цыдæр тыхстхуыз дæ. Кæд дæм ма бон истæмæй фæкæсын у...

— Бузныг. Мæхицæн ницы тас у, бæргæ... Дохтыртæ мæм рак æнхъæл уыдысты, фæлæ...

— Хуыцауæй разы, æгайтма фервæзтæ! — фырцинай йæ

каронмæ дзурын дæр нал суагъта Дзыбын. Йæ цæсгом афтæ тынг ныррухс и, цыма йын бирæ азты фæстæ йæ ус лæппу ныййардта.

— Мæхæдæг фервæзтæн, фæлæ мæ кæстæр фырт рынчын-донмæ бахаудта. — Лæгæн йæ хъалæс зына-нæзына базыр-зыр кодта.

— Уагæр ыл цы 'рцыди?! — тарстхуызæй йæ афарста Дзыбын æмæ йæм мæрдджыны цæстæй касы. — Дысон дæр ма цæхæркалгæ «Линкольн»-ыл проспекты куы сцæйтахти.

— Замана дæр уый мидæг и, æмæ йыл тæхгæ кæй кодта. Ме 'взаг ын лæгъстæ кæнынæй слыстæг и: «Сабырдæр цу, гормон, сабырдæр цу!» Нæ мæм байхъуыста æмæ бацарæфтыди. Туджы аргъæй йын æй цæмæн æлхæдтон... — Тæга зынгæ фæгуыбырдæр и æмæ наты. — Йæхи æдде ма дыууæ фырыхъулы хуызæн лæппуйы дæр бабын кодта æмæ сæ ныр мæнæн ныганын хъæуы. Утæппæт хæрдзтæ...

«Ай йе 'хцайыл куы сагъæс кæны. Æз та 'нхæлдтон, мæнмæ у мæсты», — æхсызгонæй сулæфыди Дзыбын. Йæ зæрдæйы цæлх-цæлх фæсабыр и. Йе уæнгтæ сæ бынаты сбадтысты. Йæ тас цыдæр æрбацæ, æмæ та йæм цæрын æрцыди.

— Дохтыртæ мын зæрдæ бавæрдтой, фæлæ мæ нæ уырны. Ахæм æнафсарм гæртамхортæ искауыл батыхсой... — хъуысы йæм Тæгайы мæтæйдзæг хъалæс.

«Давæггæг æхцатæ нæ тайынц, нæ, стæй æгъатыр лæгæн Хуыцау йæ тæригъæдтæ нæ бары. Адæймаг хъæддаг сырд нæу æмæ йын фæлмæндæр уæвын æмбæлы», — йæхинымæр ын уайдзæф кæны Дзыбын.

Искæй хъыгыл райын хорз кæй нæу, уый æмбары æмæ йæ фæнды йæ хицауы узал зæрдæмæ хъарм уддзæф бауадзын, фæлæ йе 'взаг иударон хус ныхæстæй уæлдай ницæмæ тасы, æмæ сæ Тæгайæн йæхи хуызæн дзуры куыдфæндыйы хъалæсæй:

— Ма йын тæрс, адзæбæх уыдзæни. Æрыгон лæппуйæн йæ буар фидар у.

Йæ цæстытæ иуварс азылдта. Тæрсы, гадзрахатæй йыл куы рацæуой, æмæ йын директор йæ зæрдæйы уаг куы бамбара. Æфсæрмæй ма йæ цуры, сындзытыл бадæгау, иучысыл абадти, стæй куысты 'фсон тыргъмæ ахызти æмæ Адзирæты фæлмæн синысæртыл, рæвдауæгау, йæ къух æрхаста.

ДУРЫ КЪÆРТТ

Раджы кæддæр иу стыр хъæды бæрæг астæу Хуыцауы фæндонæй равзæрди дзæнæты цæхæрадон. Цынае дыргъ, цынае халсар дзы зади, ахæм нæ уыди зæххыл. Сæйтæ рынчын дзы-иу куы фæхъæстæ и, уæд-иу, раздæр цы уыди, авд ахæмы фестæди. Йæ кæрдæгхал æндидзын кодта мæлæтдзаг хъæдгæмттæ. Йæ хæрзаив бæлæстæ æмæ алаемæты дидинджытæм цæст кæсынæй не 'фсæсти. Вахъæз сыл фæлмæн узæлыди, æмæ уæнтрогæй сæхимидæг кафыдысты. Се 'мбисонды хæрздæфæй дзаг кодта цæхæрадоны сыгъдæг уæлдæф æмæ цæрагойты рын, сонæй хызта. Хуры зæлдаг тынтæм тæмæнтæ калдтой æргъæу, дзæнхъа æмæ налхуыт-налмас къæдзæхтæ. Цардбæллон мæргътæ иу къалиуæй иннаемæ зæрдæхъæлдзæгæй пæррæстытæ кодтой, кæрæдзи 'хсызгонæй рæвдыдтой æмæ сæхицæн æнаметæй зарыдысты.

Иу мады зæнагау æмзонд-æмвæндæй цас фæцардысты, уый чи зоны, фæлæ сыл иуафон бынтыдзæуæг, хинавдылд дæлимон сайдæй рацыди, цыдæр хыйлма сын бадардта, æмæ сæ зонд сдзæгъæлтæ и, кæрæдзи нал æмбæрстой, æмæ сæ хъуыддæгтæ рæстмæ нал цыдысты. Æвзæртæ хæрзтыл суæлæхох сты æмæ сыл сæ къæхтæ æнæфсæрмай сæрфтой. Йæхи мæт кæй бадомдта, уыдон фырхъалæй уæларвты тахтысты, се 'ппæты хъысмæтыл чи сагъæс кодта, уыдон та астымты ныхкъуырдай цыдысты. Афтамæй сыл бирæ фыдазтæ аивгъуыдта. Кæрæдзи æппындæр куы нал æмбæрстой, уæд хуыздæр æнхъæлæй сæхицæн æвзарын райдыдтой паддзæхтæ, фæлæ сын уыдон дæр ницы фæахъаз сты, сæ бынæй ма сын рухс цы суагътой, æндæр. Кæрæдзиуыл кæй не 'рвæссыдысты, сæхи курдиатджынаы сæм искай фæлдурæджджын хуыздæр кæй касты, уымæ гæстæ сæ сæргъыл æвæрдтой æцæгæлон мæргъты, æмæ сæ цард бынтондæр ныххæлæттаг и. Бахæринаг сын куы ницыуал уыди, уæд Хуыцаумæ сæ хъаст бахастой:

— О нæ куырыхон Сфæлдисæг, æнæ уавгайæ нæ рухс дунемæ рауагътай æмæ нæ талынджы æвæгæсæгæй мæлын ма бауадз! Де 'нæрхъуыды мæгуыр хъæбултæ — де уазæг, Хуыцау, нæхи дыл фæдзæхсæм, æмæ нæ нæ саузæрдæ залым хицæутты фыдæхæй бахиз!

— Табуафси, мæ хуртæ, табуафси, уый уын мæ быгъдуан. Дунемæ чи никуы 'рцыди, ахæм хос мæм ис, æмæ сымах фæуæд. Уемæ йæ ахæссут, кæрæдзи зæрдæты йæ бауадзут, æмæ та уæ цард раздæрау йæ гаччы сбада.

— Цы у, цы? Радт-ма нын æй, дæ хорзæхæй! — фырцинаей сæ базыртæ сцагътой мæргътæ.

— Уарзондзинад, мæ хуртæ, уарзондзинад, — йæ мидбылты сæм бахудти Хуыцау æмæ дарддæр кодта йæ ныхас: — Уæ райгуырæн бæстæ уын йæхицæй фылдæр чи уарзы, уæ циныл уын цин чи кæны, уæ хъыгыл — хъыг, ахæм маргъ уе 'хсæнæй равзарут æмæ йæ уæ сæргъы сæвæрут. Афтæ куынае бакæнат, уæд уын хостæнæг хос не ссардзæни.

Ахæм дзуаппæй мæргътæн сæ базыртæ æрхаудтой æмæ зæрдæсастæй сæхимæ раздæхтысты. Цас æвирхæу бæллæхтæ ма бавзæрстой, уый чи зоны, фæлæ сæм иу заман кæцæйдæр фæзынди иу гыццыл рæсугъд цъиу, пæлæхсар гæдыбæласы цъуппыл абадти, йæ базыртæ йæ фæрстыл ныххоста æмæ хъæрæй нырдиаг кодта:

— Уæ, куыд магуыр, куыд тæригъæд стут, мæ иузæрдион, мæ иубæстаг мæргътæ! Мæ фæрстæ уын айхæлой, уастæн, кæд ницæйаг Гакк-гукк дзæнæты мæргътæн разамынд дæттыны аккаг нæу! Уый йæхи цоты кæйдæр фæсдуармæ куы баппары, уæд сымах цы зæрдæйæ хъуамæ бауарза?

— Булæмæргъ! Булæмæргъ! — сæ даргъ къæдзилтæ тилгæйæ æхсызгонæй сцъыбар-цъыбур кодтой дзывылдартæ.

— Кæдæй-уæдæй нæм Хуыцауы уарзон маргъ æртаhti! — йæ алыварс пæррæстытæ систой сыррдонцъиутæ. Сæ цины хъæртæм æххормаг мæргътæ æрæмбырд сты æмæ сæ буц уазæджы зæрдæбын ныхæстæм цымыдисæй ныхъхъуыстой.

— Хуыцау уын уæ кæуинаг уавæрмæ кæсын нал фæразы æмæ уæм сæрмагондæй мæн æрæрвыста. Уæхицæн мæ падзахæй равзарут æмæ уæ хъызæмæрттæй фæрвæзат. Æз бирæ хæрзты бацыдтæн æцæгæлон мæргътæн æмæ ныр та хъуамæ мæхионты цард саразон, — хъуытазмыр хъалæсæй низзарыди Булæмæргъ.

— Равзарут æй! Равзарут æй æмæ уæ хурæн хур фенат! — алырдыгæй схор-хор кодтой, йемæ кæй æрхуыдта, уыцы гæркъæрæгтæ.

— Уæ сæргъы мæ сæвæрут, æмæ цыбыр рæстæгмæ уæ цахæрадон тæмæнтæ скалдзæни. Уе 'ппæт дæр æфсæст уыдзыстут хæссынæн рог, хæрынæн адджын хæринагтæй. Алкæмæн дæр уæ лæвæрд æрцæудзæни цыкурайы фæрдгуытæй арæзт хæдзар, — ноджы рæсугъддæр мыртæ раивылди Булæмæргъы хъалæсæй. Йе 'мбисонды зардмæ сæрджын сагтæ сæ сыкъатæ

бәрзонд систой әмә тар хәдәй сиргә рацыдысты, сәгътә айнаг кәдзәхтәй әрхызтысты әмә диссadjы хәзтытә систой, сәрыстыр дзәбидыртә симын райдыттой.

Буләмәргъ уый куы федта, уәд зәрдиагдәрәй ныззарыди, әмә йын йә удылтайгә мыртәм ныхъхъуыста кәләнгонд әрдз. Гәләбутә хуры тынтимә хъзыныл фесты. Аццтә әмә ду-дахътә дәр сә аив кәфтытәм бавнәлдтой. Мәргътә зәрдәтәм Буләмәргъы зард бахъардта әмә йын алы хәләстәй бахъырныдтой. Мигътә сә сәрмә, уәйгуытау, әрәмбырд сты, арвы риуыл се 'ндон цирхътәй цәхәр фәкалд-той, стәй сә цины цәссыгтә зәхмә арызгәлдтой. Хур йәхи ныннадта әмә Хуыцауы сконд дунемә хәлдзәгәй ракасти. Буләмәргъ суләфыди, әмә та йә удсыгдәггәнән хәләс цәхәрадоны азәлыди:

— Мән сымахәй әппындәр ницы хәуы, әрмәстдәр мә фәнды уә иумәйаг циныл цин кәнын. Әз мә цард снывонд кодтон уә райдзаст фидәнән, әмә мә куына равзарат, уәддәр мә фәнд нал аивдзынән! — хъуыстысты мәргътәм йә зәрдәлхәнән ныхәстә. Зым йәхи нал баурәдта әмә йә хәләсы дзат ныууасыди:

— Бонварнон нам әркасти, мә хәләрттә! Буләмәргъ нә ирвәзынгәнәг у, паддзахәй йә равзарәм әмә цардәй кьәртт әппарәм!

— Тәхудиаг фәуат, нә амондджын сыхәгтә. Әниу махмә куы 'ртәхид ахәм куырыхон зәд, — мәргътәм бахәләг код-той хилджытә.

Цыбыр дзурәм, дәрдыл дзурәм, дзәнәты цәхәрадонән паддзахәй әвзәрст әрцыди Буләмәргъ. Аза-бәласы цъуп-пыл ын диссadjы 'ргъәу галуан сәвардтой, фәлмән бумбу-литәй йә сфәлындыдтой, әмә дзы хъаны цард кәнын рай-дыдта. Амәй-ай рәсугддәр цъиутә йәм кәрәдзи фәдыл тахтысты, әмә семә йәхи 'хсызгонәй ирхәфста, амәй-ай хәрзаддәр хәринагтә йәм скъәфтой, әмә әфсәст цъиуы зарджытә кодта.

— Нә ног хицау куыд рәсугд зары, уый диссаг у бәгуыдәр, — дзырдтой халәттә.

— Уыйбәрц зонджын ныхәстә аргә та кәм кәны, аргә? — фарстой къуырма зәрватыччытә.

— Мах йе 'мтут бәргә стәм, фәлә йын йә кәбәлдзыг

ныхæстæ не 'мбарæм, — хъуыр-хъуыр кодтой булæмæргътæ. Афтамæй съл бонтæ ивгъуыдтой. Цыбыр рæстæгмæ дзæнæты цæхæрадон дурæппарæн быдыр фæстади. Раздæр дзы хорз чи царди, уыдон хъæздыгдæр фесты, фырмæгуыраей йæ хъиутæ чи хордта, уыдоныл та хъуын, æрду нал æрхæцыди. Булæмæргъ сæм уæле дæлæмæ фæкасти, æмæ йæ ныхмæ сдзурын куы ничи суандыди, уæд сын кæрæдзи цæгъдынæн се знæгты сæ фарсмæ æрцарын кодта. Стыр бынæтты хицæуттæй сæвардта йæ хæстæджыты, йæ хæлæртты, йæ зонгæты æмæ, минмырон уæвдзау, æмхъалæсæй ныззарыдысты.

— Ай нын циу, ай?! Йæ зарджытæй нын нæ зæрдæ кæдмæ 'лхæндзæни?! — кæрæдзи мæстыйæ фарстой æфхæрд мæргътæ, сæ дзырddзæугæ хистарты йæм æрвыстой, фæлæ сæ уый йæхимæ хæстæг нæ уагъта, æмæ йæ æлгъитын райдыдтой:

— Дæ хъуырысæртæ ахгæной, Булæмæргъ, кæд дæ нæхицæн зарæггæнæгæй нæ равзæрстам.

Паддзахы хъустыл уыцы 'лгъыст куы 'рцыди, уæд йæ расугъд хъалæсы зæрдæскъæфæн мыртæ цæхæрадоны зыр-зыргæнгæ апырх сты:

— Æз Хуыцауы минæвар кæй дæн, уый уæ ферох и?! Азæ-балæстæ, дыргътæ æмæ уæм халсартæ кæй фæрцы зайы?! Мæн! Мæлæтдзаг хъæдгæмттæ дзæбæхгæнæг кæрдæджытæ уын уæ хуымты чи байтыдта?! Æз! Дзæм-дзæмы дæттæ уæм кæй руаджы гуыры?! Мæн!

— Дæ хал, дæ бæндæн фæхауа, Булæмæргъ, кæд цæй æдзæстом фæдæ! — ноджы карздæрæй йæ ралгъыстой мæргътæ æмæ та Хуыцаумæ сæ хæст бахастой, фæлæ сын уый сæ зæрдæ ницæмæй барухс кодта.

— Цалынмæ кæрæдзи бауарзат, уæдмæ уын мæнмæ хос нæй, — уыди йæ дзуапп. Уæд мæргътæ æрхатыдтой цæхæрцæст Хъæрццыгтамæ:

— Мах — дæ мад, дæ фыды уазæг! Нæ цæстфæлдахæг паддзахæй нæ фервæзын кæн æмæ дын цæргæнбонты лæггад кæндзыстæм!

Хъæрццыгъа цыма уыцы сидтæ æнхъæлмæ касти, уыйау цæргæсы хъæр æмæ уарийы ахст фæкодта. Булæмæргъыл йæхи ныццафта æмæ йæ лыстæг пырхытæй зæхмæ æрызгъæлдта. Паддзахы риуæй зардæйы бæсты дуры къæртт куы рахаудта, уæд мæргътæ бамбæрстой Хуыцауы рæстдзинад.

ХУЫЙЫ БÆЛЛИЦ — ЦЪЫМАРА

Тархъæды царди амæ уыди иу дынджыр хъулон хуы Дымысдæр. Йæ хотæ амæ йе 'фсымæртæй æппындæр ницæмæй хицæн кодта. Уыдоны хуызæн уыди æнæуаг, хивæнд амæ æнæхсад. Йæ фырчъизийæ ахæм æнахъинон смаг кодта, амæ йæм Тархъæды царæгойтæй хæстæг цæуын йæ сæрмæ ничи хаста. Суанг ма йыл хæдмæлхор æрсытæ дæр не 'рвæссыдысты. Амæ Дымысдæр æнæмæтæй нæрсыди, стырæй стырдæр кодта, фырфыдуагæй цæсты хуынчътæ къахта. Æппæтæй фылдæр уарзта йæ села фындзæй фаджыс къахын амæ фосы уæлдæйттæ цъæм-цъæмгæнгæйæ хæрын, дзæргъыты фæдыл зылын амæ цъымарайы хуыссын. Лæмæгъ фосæй йæм-иу исчи куы 'рбаввахс и, уæд-иу æй басырдта, йе ссыртыл-иу æй фелвæста амæ-иу æй, дарддæр цы ран уыди, уырдаæм ныззыввытт ласта. Йæхицæй тыхджындæр сырд ауыдта, зæгъгæ, уæд та-иу йæ нард фæсонтыл атылди амæ йæм-иу козбау худт бакодта. Дымысдæр йæ былыцъæрттæ хордта Тархъæды паддзах суæвынмæ. Кæд цыфæнды æдылы уыди, уæддæр уæздан домбæйттæ смаггæнаг хуыйы сæ табугонд бынатмæ кæй нæ бауадздысты, уый æмбæрста амæ йæ тых-йæ бонæй архайдта зæронд паддзахы зæрдæ балхæныныл. Домбаймæ йæ хæстæг чи уагъта, фæлæ дзы фæсаууонмæ æппæлыди, йæ цыбыр зонд амæ йæ къуымых æвзаг куыд карстой, афтæ. Уæларвтæм æй куы систа, уæд-иу бон паддзахы дæлбар сырдтæ се стыр хицаумæ тæрстæ-ризгæйæ бацыдысты амæ зæххыбынтыдзæуæг зæронд рувас Фæлывд сæ номæй дзурын райдыдта:

— Хатыр дæ курæм, дæ бæрзонддзинад. Кæд дын рæстæг и, уæд нæм иучысыл байхъус.

— Хъусын уæм, мæ цæдисон æмбæлттæ. Зæгъут, цы уæ хъæуы мæнæй?

Фæлывды нарæг цæсгом бахудызмæл и, йæ уæфт баурæдта амæ сойæ сæрст хъæлæсæй загъта:

— Ныр ацал-ауал азы дæ разамындæй хурау чи 'рттивы, уыцы Тархъæды кæдæй-уæдæй рахъомыл и хицауы бынаты аккаг хуы...

Домбайæн йе 'рфгуытæ æрбалхынцъ сты. Æваст йæ дзых фæхæлиу кодта, амæ йæ тыхджын хъæлæс Тархъæдыл, æрвнæрæгау, азæлыди:

— Цы загътай, цы?! Смаггæнаг æдылы хуы — хицауы бына-

ты?! Фесæфут мæ цæстыты разæй, худинаггæнджытæ! Ахæм æгады хабар нæ куы райхъуыса, уæд ныл нæ сыхæгтæ фæтутæ кæндзысты!

— Сыхæгтæм куыд разына, афтæ бæрзонд исынмæ йæ нæ хъавæм, нæ куырыхон паддзах. Цы цъымарайы схъомыл и, уымæ йæ цæст дарæд. Уæддæр æм уæздан фосæй никæй зæрдæ комы... — ноджы тарстдæрæй сфæрæзта зæгъын Фæлывд, æмæ Домбайæн йæ тар æрфгуыты куырм æлхынцъытæ сабыргай райхæлдысты, иудзæвгар мусонджы къуымты лулæ дымгæйæ фæрацу-бацу кодта, стæй фæлмæндæрæй загъта:

— Разы дæн уемæ. Ацæут æмæ йæ цъымарайы хицауæй сæварут. Æппынфæстаг, хуытæ хуыйæ хуыздæр кæй бамбардзысты...

Уый адыл Дымысдæр йæ бæллицмæ иу арсин фæхæстæгдæр и æмæ фырцинæй цъыфдзасты балæгæрста, заргæ-худгæ дзы иудзæвгар фæратул-батул кодта, стæй футтытæгæнгæ былмæ рахызти æмæ йæ дзыхыдзаг ныхъхъæр кодта:

— Æ-æ, цæсгом кæуыл нæй, уыцы цъаммар хуытæ, æз уæ гæркъайы хуынчты аласдзынæн, уæхи дарын куынæ зонат, уæд! Нæ каджын паддзахи уынаффæмæ гæстæ æз абонæй фæстæмæ дæн уæ хицау, æмæ мæм уе'ппæт дæр хъусут сæркъулæй, мæ бардзырдтæ мын æххæст кæнут æнæ уалдай ныхасæй! Бамбæрстат мæ? Сымах нæ фæрсын? Бамбæрстат мæ æви нæ?

Сабыр фос сæ мæгуыры бон базыдтой æмæ йæ алыварс хъусæй æрлæууыдысты. Ног хицауæн ма йæ зæрды бирæ цыдæртæ зæгъын уыди уыцы уагыл, фæлæ йын зæххыбынты-дзæуæг зæронд Фæлывд йæ лыстæг зылын къæдзил аивæй раивæзта. Дымысдæр æм мæстæлгъæдæй цæхгæр фæзылди. Хъуамæ йæ йе ссыртыл фелвæстаид æмæ йæ искуыдæм нынтыхтаид, фæлæ йæхи тыххæйты баурæдта æмæ йæ тызмæгæй бафрæста:

— Ды та мæм цы 'рбасхъæл дæ, дæлгоммæгæсæг?!

— Дæ дæлбар цæрæгойтимæ гуымирийæ куы архайай, уæд ницы рамбулдзынæ, мæ хур. Фæлтау сæм де 'взаг лæгъзæй ауадз æмæ калмы дæр йæ хуынкъæй рабырын кæндзынæ, — фæлмæн хъæлæсы уагæй йын йæ хъусы бацагъта Фæлывд, æмæ йæм Дымысдæр æрыхъуыста.

— Иугæр дыл нæ цытджын паддзах йæ цæст æрæвардта, уæд дæ размæ бирæ дуæрттæ байгом и, ме 'рыгон хæлар, æмæ сын мах хъуамæ æнæкъуылымпыйæ равзарæм сæ тæккæ сæйрагдæр.

— Куыд æгъдауæй?

— Гъе ууыл бæстон ахъуыды кæ, мæ хур. Ды зонджын хуы дæ, зонджын хуымæ та бирæ арф хъуыдытæ, бирæ рæсугъд бæллицтæ вæййы.

— Бæгуыдæр мæм ис рæсугъд бæллицтæ! Фыццаджыдæр уал хъуамæ суон Тархъæды паддзах! — цъæм-цъæмгæнгæйæ срæцыгъта Дымысдæр, æмæ Фæлывдæн фыртæссæй йæ хуыз фæлыгъди.

«Кæд ацы сæлхæры исчи фехъуыста, уæд ма йемæ æз дæр фыдбылызы хауын», — ахъуыды кодта йæхинымæр, йæ алыварс аивæй акасти æмæ та йе'нæсæрфат хæлары хъусмæ йæхи сивæзта.

— С-с-с, дæ дзыхыл хæц, æдылы-къоппа. Уыцы ныхас дæ былы былæй дæр макуыуал суадз, науæд хабар домбæйттæм бахæццæ уыздæни, æмæ дын дæ хурх адзæнгæл кæндзысты.

— Мæ ныййарæг мадæн дæр æй нал зæгъддзынæн! — зæрдæ йын бавæрдта Дымысдæр, æмæ Фæлывд æрсабыр и.

— Дæ сæрылхаст фæуон, мæ къона, цæмæй дæ бæллиц дæ къухы бафта, уый тыххæй хъуамæ иттæг хорз сахуыр кæнай Тархъæды фæзминаг æгъдæуттæ.

— Цы сты, цы?! Зæгъ-ма мын сæ! — сцымыдис и Дымысдæр æмæ фырцинæй дзопп-дзопгæнгæ скафыди.

— Дæ зæрдыл бадар, ме суинаг паддзах: Тархъæд Хуыцауы 'лгыст бæстæ у. Курдиат æмæ дзы зондæн аргъ ничи кæны. Ам аргъ кæнынц æрмæстдæр козбаудзинад æмæ былдауæн ныхæстæн. Уымæ гæстæ хъуамæ уай арвы хин æмæ зæххы кæлæн, ногуард миты дæр дын дæ фæд куыд ничи ссара, афтæ. Хъуамæ разæй худгæ кæнай, фæстейы та счъилы нуæрттæ цæгъдай. Хъуамæ цы уавæртæм бахауай, уымæ гæстæ къæрцхъусæй ахсай, кæм цы дзурын хъæуы, уый. Хъуамæ æхсæвæй бонæй æнæрынцойæ æппæлай Домбайæ.

— Уыцы хъуыддагмæ мæ разæй никæй ауадздзынæн! — йæхицæй раппæлыди Дымысдæр æмæ æхсызгонæй схъох-хъох кодта.

— Козбаудзинад дын æрдзæй лæвæрд у, фæлæ дæм уæлмонц æнкъарæнтæ æмæ зæрдæлхæнæн ныхæстæ нæ фæг кæны, мæ хур, æмæ иудадзыг дæр дæхиуыл кус. Дæ дзыхæй цас фылдæр гæды ныхæстæ хауа, уыйас дыл Тархъæды цæрджытæ тынгдæр æууæнддзысты. Цас æдзæстгомдæр æмæ ныхджындæр уай, уыйас дæ тынгдæр тæрсдзысты æмæ дын стырдæр аргъ

кэндзысты. Дæ куыстæй де сæфт куы уынай, уæддæр дæхи афтæ дар, цыма йыл дæуæй æнувыддæр ничи у. Дæ фæдыл цас фылдæр фос асайай, уыйас бæрзонддæр къæпхæнмæ схиздына. Тархæды хидвæллойæн уыйбæрц аргъ нæ кæнынц, фæллойы тыххæй уæгъд дзæнгæдайæн цас аргъ кæнынц. Кæд дæ æхсæнадон асинтыл бæрзонд схизын фæнды, мæ хур, уæд дæ сæрыстырдзинадыл дæ чъизи сæфтæджытæ ныссæрф æмæ кæддæриддæр цæттæйæ лæуу, дæ сæрмæ чи бады, уыдоны зæвæттæ сдæрынмæ, уымæн æмæ цард тæбæгъы донæй уæлдай нæу, кæцырдæм фæкъул уыдзæн, уый Хуыцау йæхæдæг дæр нæ зоны. Стæй ма иу хъуыддаг дæ зæрдыл бадар, ме суинаг паддзах. Хицауадæн дæхицæй зондджындæр æнхъæл ма у. Уæлæмæ зондджынтæ нæ хизынц, фæлæ ныхджынтæ. Кæд сæ цæсты дæхи æвæрын базонæй æмæ сын сæ лæмæгъдзинадæй спайда кæнын базонæй, уæд дæ сæ уæлныхтыл сисдзысты паддзахы къæлатджынмæ. Куы фæрæдийай, уæд дæ гуырдæй райгæ у, кæрæдзийæ тæрстæйæ дæ сæ къæхты бын ныссæнддзысты. Ма тæрс, ме 'рыгон хæлар, ма тæрс. Мæн фидарæй уырны, дæ бæллиц кæй сæххæст уыдзæни, уый, уымæн æмæ дæ ных æндонæй конд у. Бынат куы 'рцахсай, мæ хур, уæд-иу дæ хæрзгæнæджы ма фæрох кæ: йæ сæр ма дæ бахъæудзæни... — сусæгвæндгæнæгау, хинхудтгæнгæ йæ ныхас балхынцъ кодта Фæлывд, йæ пух къæдзил Дымысдæры стыр цæсгомыл рæвдауæгау æрхаста æмæ тасгæ-уасгæ къутарты 'хсæн æрбайсæфти.

Уæдæй фæстæмæ Дымысдæр йæ удыбыцъынаг тонын райдыдта йæхи куыстуарзонæй равдисынмæ, паддзахæй Хуыцау саразынмæ. Цъымарайы цур чи царди, уыдонмæ иу бон фæсидти, сæ алыварс дзопп-дзопгæнгæйæ æрзылди, стæй къуыбырмæ схызти æмæ хъæрдæй загъта:

— Мæ уарзон хотæ æмæ æфсымæртæ, дун-дунетыл куы фæзилат, уæддæр, нæ куырыхон паддзах Тархæды цы 'мбисонды цард сарæзта, ахæм цард никуы ссардзыстут! Мах сымæхимæ цæрæм зæххы къорийы æппæтæй хъæздыгдæр, æппæтæй фæрнджындæр, æппæтæй рæсугъддæр æмæ æппæтæй райдзастдæр хъæды! Ам алы дур дæр, алы бæлас дæр, алы кæрдæджы хал дæр улæфы сæрибары удсыгъдæггæнæг уæлдæфæй! Æгас цæуæд, махæн ахæм зæххон дзæнæт чи балæвар кодта, уыцы паддзах!

Фæлывд фырцинæй йæ къухтæ кæрæдзиуыл ныццавта, æмæ сырæй, фосæй, маргъæй — иууылдæр æмдзæгъд кæнын рай-

дыдтой. Куы фæсабыр сты, уæд та Дымысдæры хæрхæргæнаг хъалæс цъыфдзасты сæрты коммæ нæргæ ацыди:

— Мæ уарзон хотæ 'мæ æфсымæртæ! Абон уæ хъуамæ алчидæр бæстон ахъуыды кæна, цы сарæзта, цымæ, нæ иумæ-йаг цард фæхуыздæр кæнынæн... Бакасут-ма нæ диссаджы фыдæлтыккон цъымарамæ! Хъуынайæ нал зыны! Йæ алфамблай хæмпæлæй азмæлæн нал и! Нæ фаджысы смагæй хуыдуг кæнæм! Афтæ цæрæн куыд и дарддæр?! Гъæйт-мардзæ, кæстæртæ, цырд февналут æмæ срæсутъд кæнæм нæ цæрæн бынат! Æгас цауæд сæрибар фæллой!

Дæргъватин къухæмдзæгъд дзæвгар рæстæг залыди Тархъæды.

— Мæ уарзон хотæ æмæ æфсымæртæ, уе 'ппæт дæр æй зонут, Саухъæдæй нæм тугдых сырдатæ куы 'рбалæбурдтой, уæд нæ сæ дзæмбытæй нæ хъæбатыр, нæ куырыхон Домбай кæй фервæзын кодта, уый!

— Зонæм æй, зонæм! Æнæ уымæй фесæфтаиккам! — нын-ниудтой бирæгътæ.

— Хуыцауы 'мсæр у нæ паддзах, Хуыцауы 'мсæр! ныууасы-дысты фос.

— Мах æндæр паддзах нæ хъæуы! Домбай у нæ цард, нæ фидæн! — сцъыбар-цъыбур кодтой мæргътæ.

— Уæдæ æгас цауæд нæ Хуыцауы 'мсæр паддзах! Мин-мин азы цæрæд нæ хурты хурзæрин, не 'намæлгæ хъæбатыр Домбай! — йæ цины цæссыгтæ сæрфгæйæ, йæ хъалæсы дзаг ныхъхъæр кодта Дымысдæр, æмæ йæ Тархъæды цæрæгойтæ фырбуцæй сæ уæлныхты систой. Фæлывд сæм иуварсæй касти æмæ хъуыды кодта:

«Гъе, уæууæй, гъе, магуыр фос. Куыд æнцон сайæн стут, куыд. Знон дæр ма уæ смагæнаг фаджысæй æддæмæ чи нæ бырыди, уыцы хуыскъастæу æдылы хуы уын йæ былалгъ ныхæстæй уæ тутт сæртæ разилын кодта».

Уыцы æмбырды фæстæ цъымарайы уавæр нæ фæхуыздæр и. Цъæх хъуына куыд сæвæрдта, афтæмæй баззади. Фæлæ Дымысдæрæн йæхи уавæр хорзырдæм зылын райдыдта. Йæ диссаджы æппæлæн ныхæстæ Домбайы хъустыл куы 'рцыдысты, уæд Стаймæ фæдзырдта æмæ йæ æфсоны фарст бакодта:

— Дымысдæр дæм куыд кæсы, мæ хæлар? Нæхимæ йæ куы 'рбакæниккам, уæд истæмæй фæрæдииккам?

Стаймæ йæ фæдстарджытæ цъымарайæ цы хабæрттæ хас-

той, уымæ гæстæ Дымысдæры хорз зыдта æмæ йæ цæсты сындз уыди, фæлæ куыд бамбæрста, афтæмæй йе 'ппæлæн ныхæстæ Домбайы зæрдæмæ фæцыдысты, æмæ йæ ныхмæ ницыуал зæгъын сфæрæзта.

— Хуыйæ цас зонд райсæн и, фæлæ йæ бафæлварæм...

— Æмæ мах йæ зонд хъæугæ дæр нæ кæны, — æнæдызæрдыгæй загъта Домбай, — фæлæ иугæр нæ Тархъæды царæгойтæн æмхуызон бартæ радтам, уæд не Стыр Уынаффæдоны хъуамæ хуы дæр уа...

«Йæхиуыл ын не 'рвæссыс, фæлæ дæ йæ цæстмæхъус ныхæстæ хъæуынц» — йæхинымæр ыл бахудти Стай æмæ загъта:

— Раст дæ, мæ куырыхон паддзах. Уадз æмæ нæ сыхæгтæ зоной: раздæр ныхасы бар цы гæвзыкк фосмæ нæ хаудта, уыдон ныр разамынд дæттынц нæ уарзон Тархъæдæн.

— Цыдæртæ æмбарын райдыдтай, мæ хæлар. Хъæды каронæй дæ дзæгъæлы не сластон, — йе уæхск ын æрхоста Домбай, æмæ ууыл хъуыддаг алыг и.

Дымысдæрæн йæ фæсонæрхæджы дæр нæ уыди, паддзахи фарсмæ афтæ тагъд æрбаддзæни, уый. Иу бон æм Стайы фæсдзæуинтæ цалдæрæй фæзындысты, æмæ фыртæссæй йæ уарджытыл æрхаудта.

— Ма тæрс, Дымысдæр, ма тæрс, ахсынмæ дæм не 'рбацыдыстæм. Дæхиуыл схæц æмæ махимæ цом: Домбайы дæ фенын фæнды, — айхъуыста Франчы хъалæс, цæстыфæныкъуылдмæ йæ цыбыр къæхтыл алæууыди æмæ сæ фæдыл дзопп-дзоппæнгæ фæраст и. Гыццыл фæцыдысты, бирæ фæцыдысты, уый чи зоны, фæлæ иуафон паддзахи мусонгмæ бахæццæ сты. Дымысдæр Домбайы тызмæг цæстгом куы ауыдта, уæд фыртæссæй уæлгоммæ ахаудта, Домбай йын йæ гуыбыныл къахæй ныллæууыди æмæ загъта:

— Мæнæн куыд радзырдтой, афтæмæй ды 'мбырдтæ аразынмæ тынг дæсны дæ.

— Æз... æз... Тар... Тар... Тархъæды царæгойтæ дæу би... бирæ уарзынц æмæ мæм уый... уый тых... тыххæй хъусынц, æн...æндæр æз... æз цы дæн, — тыххæйты сфæрæзта зæгъын Дымысдæр æмæ йæ цæстгомыл козбау мидбылхудт нындзыг и.

— Арæхдæр сæ араз, фылдæр царæгойтæ дзы куыд уа, афтæмæй. Уадз æмæ Тархъæды цæрджытæ зоной, сæ сæргъыл чи лæууы, уыдоны æмæ сын аргъ кæной. Бамбæрстай?

— Бам... бамбæрстон, мæ ху... хурæмдых па...паддзах!

— Æз ма ноджыдæр фехъуыстон, ды цъыфы хуыссын бирæ уарзыс, зæгъгæ. Уый раст у?

— Ра... раст у. Уа... уарзтон, фæлæ ныр... ныр... — фыртæссæй бынтондæр ныккъæзæнæг и Дымысдæр.

— Амæй фæстæмæ разамынд дæтдынæ цъымаратæ хус кæныны хъуыддагæн. Цыбыр рæстæгмæ Тархъæды иу цъыф-дзаст дæр куыд нал баззайа, афтæ! Бамбæрстай мæ?

— Бам... бамбæрстон, мæ цы... цытджын па... паддзах!

Кæд æй æппындæр нæ фæндыди, уæддæр Домбайы ныхасыл дыккаг нал загъта æмæ йæ тых-йæ бонæй архайын райдыдта Тархъæды цъымаратæ бахус кæныныл, фæлæ уæддæр йæ кад уалæмæ нæ цыди. Уый нæ, фæлæ ма йын дæлæмæ дæр хаудта. Иууылдæр æм кастысты ницæйаджы цæстæй. Домбай та дзы йæхицæн хъазæнхъул сарæзта. Йе 'ккоймæ-иу багæпп ласта, йæ дзæмбытæ дзы-иу ныссагъта æмæ-иу худгæйæ сдзырдта:

— Хæстæ дæ куырыхон паддзахы! Уæддæр æй бирæ куы уарзыс!

Дымысдæрæн-иу фыррыстæй йæ уд сцæйхаудта, фæлæ йæ цæсгомæй козбау худт никуы схицæн и. Домбай йæ куы хæрæджы уаст кæнын кодта, куы булæмæргъы зард, куы куы-дзы рæйд. Æмæ-иу уымæ хъусгæйæ Стыр Уынаффæдоны уæнгтæ фырхудæгæй гуыбындихтæ фесты.

— Быхс, мæ къона, быхс. Тагъд дæ рæстæг æрцаудзæни, æмæ сеппæтæй дæр дæ маст райсдынæ, — сусæгвæндгæнæ-гау ын дзырдта хинæйдзæг Фæлывд, æмæ Дымысдæр быхста. Æниу цы йæ бон уыди? Стайы куыйтæ æдзух йæ фæдыл зылдысты. Гыццыл исты, уæд æй æрбаргæвстаиккой. Дымысдæрæн йæ цыфыддæр знаг уыди Стай. Домбайæ дзы тынгдæр тарсти. Афтæ йæм касти, цыма йын Стай йæ цæсгомыл йæ сусæг хъуы-дытæ дæр кæсы, æмæ дзы арвы кæрæтты лыгъди. Цас фæлыгъди, уый чи зоны, фæлæ иуафон йæ хъизæмæрттæн кæрон æрцыди. Зæронд паддзах æррынчын и æмæ йæ уд систа. Тархъæды царджытæ сырдай, фосай, маргъай, хилæгæй — сеппæт дæр судзгæ цæссыг фæкалдтой сæ лæугæ хох, сæ цæугæ мæсыгыл æмæ йæ стыр кадимæ баныгæдтой. Æппæтæй тынгдæр ыл фæхъыг кодта Дымысдæр. Фыркуыдай ма йæ фиуæвдылд цæстытæ дæр ныррæсыдысты, йæ хъуыр ныффæсус и. Фæлæ цард Домбайы мæлæтыл нæ бамынæг и, бонтæ сæ цыдай нæ банцадысты, æмæ Тархъæдæн равзарын хъуыди ног паддзах. Стыр Уынаффæдоны уæнгтæ сæ хъуыдыты арф аныгъуылдыс-

ты, фыццаг къялэатджыны кай сбадын каной, ууыл. Уыцы рæстæг Стай йæ бынатæй сыстади æмæ мусонджы къясæрæй æддæмæ ахызти. Йæ зарды цы уыди, уый йæхи йеддæмæ чи зоны, фæлæ мусонджы уæвджытæ сæ магуыр удтæн старстысты.

— Йæ фæдысгарджытæм ацыди. Ныртæккæ нæ ам æмбырдæй æрцахсдзæни æмæ хицауы бартæ йæхимæ райсдзæни, — тæрсгæ-ризгæйæ сдзырдта Сæгуыт.

— Хуыцау нæ бахизæд уыцы бæллæхæй! — бакатай кодта Фыс.

— Иу тугдых нын æгъгъæд нæ уыди? Дыккагæй та ма цы кæнæм? — бустæхуызæй сæ бафарста Цæукъа.

— Æз мæ удæгасæй Тархъæды ахæм æбуалгъ ми нæ бауадздынæн! — фидарæй загъта Арс æмæ сыл йæ цæст ахаста, ома, паддзахæй мæ равзарут, æмæ уæ æз уе 'нæуынон Стайæ фервæзын кæндзынæн, æндæр æм сымахæй ничи бауæнддзæни. Йæ ныхас кæцырдæм здахы, уый Дымысдæр бамбæрста, йæ цыбыр къяхтыл алаууыди æмæ хъæрæй дзурын райдыдта:

— Мæ зынаргъ æмбæлттæ! Не 'ппæтæн дæр ралæууыди тынг ахсджиаг æмæ бæрнон рæстæг! Абон мах хъуамæ алыг кæнæм, Тархъæды нæ фæстæ цы фæлтæртæ райгуырджæни, уыдоны хъысмæт, æмæ нын рæдийæн нæй! Бирæ азты дæргъы нæ райгуырæн бæстæйы царджытæ удхарæй фæмардысты тугдых сырты æгъатыр дзæмбыты! Æхсæвай-бонæй туджы зæйтæ фæкалди нæ уарзон зæххыл! Мингай рæзгæ удтæ æнахосæй бацарæфтыд сты Домбай æмæ йе 'нæхатыр фæсдзæуин Стайы бæллæхæй! Сæ дзæмбыты дудаг рыст сын нæхи буарыл дæр иу æмæ быууæ хатты нæ бавзæрстам! Фæлæ Хуыцау ис, æмæ нæ фервæзын кодта нæ сæйраг залымæй, иннæмæй та уæ фервæзын кæндзынæн æз! Тархъæды паддзахæй мæ равзарут æмæ абонæй фæстæмæ талынг ахæстоны нал хъызæмар кæндзыстут! Ард уын хæрын мæ сыгъдæг цæсгомæй: уе 'ппæтæн дæр сараздзынæн зæххон дзæнæт, уе 'ппæтмæ дæр йæ мин-мин цæстæй ракасдзæни хур! Æгас цæуæд сæрибардзинад! Æнустæм фесæфæнт гадзрахат æмæ тасдзинад!

Дæргъветин къухæмдзæгъд дзæвгар рæстæг нал æмæ нал æнцади мусонджы. Дымысдæр бамбæрста, Фæлынд раст кай уыди, уый æмæ фырцинæй йæ мидбынаты дзопп-дзоппæнгæ скафыди. Стыр Уынаффæдоны уæнгтæ йæ сæ уæлныхты систой æмæ йæ паддзахы къялэатджыны тæссонд автау арæхстгай æрæвардтой. Арс æм æдзынæг касти æмæ йыл былысчылаæй худти.

«Дæ цин бирæ нæ ахæсдзæни, хæмхудджын! Рæхджы дын

æз де 'мбыд царм ма дзæмбытæй æрыстигъдзынæн! Саухъæды сырдатæ æмризæджы кæмæй рызтысты, уымæн иу æдылы хуыйы ныргæвдын цы хъæуы?!»

Дымысдæр йæ ног бынаты куы æрфидар и, уæд бирæгътæм фæдзырдта æмæ сæ Стайыл сардыдта. Уыдон æм æнæуи дæр маesty уыдысты, сæ хуыздæрты сын кæй ныццагъта, уый тыххæй æмæ йæ æхсызгонæй акъабæзтæ кодтой. Дымысдæр æй Тархъæды цæрджыты знаг рахуыдта, æмæ ууыл хъуыддаг ахицæн и.

— Стайæн раст бакодтай, фæлæ цалымæ Арсæй фервæзай, уæдмæ Тархъæды æххæст хицау не суыдзынæ, ма зондджын паддзах, — йæ хъусы йын бадзырдта Фæлывд.

— Зонын æй, бæргæ, фæлæ йæм нæ уæндын. Тархъæды цæрджытæн бирæ хæрзты бацыди, æмæ йæм, Хуыцаумæ кувæгау, кувынц, — йæ сæр тыхстхуызæй банкъуыста Дымысдæр, æмæ кæуæгау схъох-хъох кодта.

— Тых æмæ зондæй кæм нæ арæхсай, уым гадзрахат æмæ хинæй архай, ма хур, науæд паддзахи къæлæтджыны бирæ нæ бафæстиат уыдзынæ.

— Дæ хъуыды 'ргомай зæгъ: æз дæлгоммæ ныхæстæ не 'мбарын.

— Тархъæды кадджын минæварæй йæ искуыдæм уазæгуаты арвит æмæ йæ уыцы рæстæг йæ бынатæй фелвас.

— Йæ дæлбар сырды мыл куы сардауа, уæд та?

— Ма тæрс. Хицауы бынатæй куы фæхауа, уæд ыл иу куыдз сраейæг дæр нал фæуыдзæни. Тархъæды сырдатæ, ды куыд æнхъæлдæ, афтæ æнæсæрфат не сты. Дзæгъæлхæтæг Арсы тыххæй дзы йæ цард ничи рауæлдай кæндзæни, — æнæдызæрдыгæй загъта Фæлывд. Дымысдæр æм байхъуыста æмæ та ацы хатт дæр нæ фæрæдыди. Арс ма бæргæ ныббогъта кодта, йе 'мцæдисон æмбæлттæм ма бæргæ фæсидти, фæлæ дзы паддзахи ныхмæ сдзурын ничи суандыди, æмæ кæддæр арв йæ сæрмæ нæрын кæмæн нæ уæндыди, уыцы домбай сырæн фырæдыхæй йæ цæстытæ доны разылдысты, йæ лæгæтмæ бабырыди æмæ уым фырмагæй ныммарди.

Тархъæд баззади Дымысдæры æвджид, æмæ дзы хицауиуæг кæнын райдыдта зыбыты иунæгæй. Стыр Уынаффæдоны уæнгты хъиладзагъдæй фæсырдта, йæ бынаты сын тугдых бирæгъты, фæлитой рувæсты æмæ тæппуд тæрхъусты сæвардта, ницы йæ хъыгдардтой, æмæ Тархъæдæй хынджылæг кодта, куыд дæриддæр æй фæндыди, афтæ. Дон ыл рауагъта, æмæ бæстæ цъыфдзæстытæй байдзаг и. Тархъæды цæрджытæн цыма исчи

æррагæнæн хос бадардта, уыйау кæрæдзимæ фесты. Æргæвстой, мардтой, стыгътой, давтой. Чи куыд æнаккагдæр уыди, афтæ зыддæрæй лæбурдта æмæ рæсугъддæр мусонгтæ арæзта.

Дымысдæр-иу цавæрдæр сæрзилынганæн тæнгæд банызта æмæ-иу йæ уарзон дзæргъыты 'хсæн цъыфы ныххуыссиди. Дзæнæтон мæргътæ дард бæстæм фæлыгъдысты, æмæ паддзахы хъустæ æхсызгонæй ахстой калæтты хъуахъ-хъуахъ, хуыты хъох-хъох, бирæгъты ниуың, хæрджыты уасын æмæ куыйты райын. Дзæнæдацагъдæг гæркъæрагътæ æнæрынцойæ æппæлыдысты, Дымысдæр Тархъæды цы диссаджы цард сарæзта, уымæй, мæгуыр уæздан фос та удхарæй мардысты. Хуыцауыл сæхи фæдзæхстой, фæлæ сæ уый мисхалы бæрц дæр ницæмæ дардта, æмæ се стырдæр бæллиц ссис Домбайы райгас кæнын. Уæдæй нырмæ агурынц æвдадзы хос, фæлæ йæ нæ арынц, æмæ хуытæ куыд æвзæрдæрæй кæрæдзи ивынц паддзахы къæлæтджыны.

Домбæйттæ дæр нал и, домбæйттæ...

НОМДЗЫД ЛÆГТÆ СЫЛГОЙМАДЖЫ ТЫХХÆЙ

Сылгоймæгтæн кар нæй. Уыдон кæнæ æрыгон вæййынц, кæнæ зæронд.

Сылгоймæгтæ мадзура лæгты уарзынц; афтæ сæм кæсы, цыма сæм уыдон тынгдæр хъусынц.

Саша Гитри

Сылгоймаг уыцы иу рæстæг фæткъуы дæр у æмæ калм дæр.

Генрих Гейне

Сылгоймагыл макуы баууæнд, суанг рæстытæ куы дзура, уæд дæр.

Еврипид

АРВГÆРÆТТÆ СРУХС УЫДЗЫСТЫ ИСКУЫ

ГОМЕР

Æппæтæн дæр вæййы кæддæр кæрон.
Куы йыл сæмбæлд æнæбары фат, джиауыр,
Адзал æркуырда диссаджы кентавр, —
Æнусон цардæй ахицæн Хирон.

Тæмæнтæ калдта дардмæ Илион.
Йæ амæддаг домбай уыд Ахиллесæн.
Фæндон æмæ рæвдауæг хъазæн Зевсæн,
Фыдбоны бæх нытталынг кодта бон.

Зæронд хабар æфтауы удыл рис.
Æрвон Фатæхсæг, бауром дæ хъаны! —
Лæмæгъ фыдгул æй байафдзæни раны.
Еленæ дæ бæргæ нæ хъуыд, Парис!

Хуыцæуттæ дæр куы нал зоной сæрфат,
Зæххонæн уæд йæ уд куыннæ уа нарæг?
Куырм къуыдырыл куырм фæндырдзæгъдæг бадт
Æмæ нывæста хысфæндырыл зарæг.

29.01.01.

БЕРГМАНЫ МОТИВ

Мах иууылдæр мæлæты фос ыстæм,
Нæ уарзы уый тылиф кæнын йæ куыстæй,
Æз дæр нæ бадын даргъкъахæй, æгуыстæй,
Дзырдылдзуан и мæ хысмæты æрфысты.

Æмæ — дыууæ æнæвдæлоны — мах
 Фæиппæрд ыстæм иучысыл нæ уагæй:
 Мæн ардыгæй нæма хæссы мæ къах,
 Мæ уазæг та зæрдæцъæх у фæндагæй.

Йæ уæлæ уый, æвæццæгæн, кæрц у.
 Æрцауындз æй, æнæмæнг сис дæ худ дæр.
 Æрулæф уал. Дæхимæ уал æрцу,
 Кæдæм ирвæзы уайсахат мæ уд дæр?

Тызмæг уазæг нæ кæны мурдæр дис.
 Зæрдæ йын и. Сты дзæгъæлы уæ дамтæ.
 Мæ магуыр къæсы ифхæрсæнтæ ис:
 Куы шахмæттæ æрцагуры, куы — къамтæ.

Ныр нал у уымæн кулдуармæ йæ каст.
 Тæрæзтæ æмæ сойдзырагъ — нæ разы.
 Ныфсы дзир-дзур æмæ фыдбоны хъазт
 Кæрæдзи ивынц ацал-ауал азы.

29 — 30.01.01.

ХИСТÆРЫ УЫНАФФÆ

*Кæйдæрты стыр æхсæв, фæндырæй цæгъдгæйæ,
 куыройы куы сбон кæнай, уæд æцæг фæндыр-
 дзæгъдæг суыдзынæ.*

Дзусаты Рæмон – Хъалæгаты Иналдыхъойæн

Айс дæхи æхсæвæрафон донмæ,
 Тас, лæппу, дæ зæрдæйæ ыстон.
 Кæйдæрты ыстырдæр æхсæв — бонмæ
 Куыройы фæцæгъдай хъуамæ, зон.

Акæлдзæн дæ сурхид, фæлæ тары
 Иунæг нуар дæр ма фезмæлæд, ма, —
 Мæй цыма цæлхыдзаг цырагъ дары
 Æмæ бадыс ныхасы цыма.

Арвгæрæттæ срухс уыдзысты искуы.
 Мæйы рухс кæны уылæн, уылæн.
 Федтай фын? Дæ цæстыл ауад исты?
 Арвы хин æмæ зæххы кæлæн.

29.01.00.

РАВГ

Зымæгон бон — ыскаст æмæ æркаст,
 Фæлæ та Рæстæг — дугъон бæхыл уайы —
 Æрæвæрдзæни дидинджыты баст
 Мæ рудзынгыл æрдхæрæны мæй майы.

Зымæгон хур ныфс у мæ удæн кæд,
 Мæ цæстытыл уæд миттымыгъ цы уайы
 Æмæ цы мысын митын рæгътæ уæд?

Зымæгон зæрдæ мигъæй у æхгæд.
 Хуылыдз мит уары. Уары æмæ тайы.
 30.01.02.

ГУМИЛЕВЫ КÆСГÆЙÆ

Куы ссудзы Хурзæрин йæ фыццаг тын бæрзонддæр хохыл,
 Уæд æм, сывæллонау, фæивазын мæ цæнгтæ.
 Æз радзурин дæуæн, цæрын æмæ мæлыны охыл,
 Æцæгдзинады фын æмæ фыны æцæгтæ...

Бæхтæ мын фондз æмæ сызгъæрин къухдарæн хæларæй
 Лæвæрдта Люцифер — нæ фæкодтон гуызавæ:
 Æз фондз дугъоны фесхуыстон æмæ зæххон сæударæй
 Фæтахтæн зæрдæйæн æхцон, сыгъдæг æмæ æгæрон арвмæ.

Æрттиваг стъалытæ, лæппын цъиутау, мæ размæ згъордтой,
 Æмæ мæ хастой хаст бæхтæ уæлвонг тыгъдады.
 Уæларвы Авд хойы мæныл зæрдиаг цинтæ кодтой.
 Мæхи цынадтон бур Мæйы гæрæмтæ цады.

Æз диссæгтæ уыдтон, цыма чысыл эльфыты царвæй
 Мæ цæстытæ фæхъæстæ сты æмæ сæ бар уыд
 Ныр, арвы айдаæнау, æппæт — уæлæнгайæ уа, тарфæй,
 Æмæ мæ зæрдæ абухта, мæ зæрдæ зарыд.

Лæппын ыстыалытæ æппын нæ фæлладысты дугъæй.
 Уыд Арвы рухс къаба æнахуыр ирд хæрдгæйæ,
 Мæ уарзт æвдисынæн ын æз куы рафтыдтон мæ къухæй
 Зæрин къухдарæн уæд мæ парахат зæрдæйæ.

Ныххудти Хæйрæг! Аивын йæ уаг нæ уыд йæ зæрды:
 Æхсызгонæй мын æхсæзæм бæх радта — уа дын.
 Æнтыснæг уыд йæ ном æмæ ныфссастæй бадын,
 Æрхуымы уацайраг дæн ныр, мæгуыр, сæнтты уæлмæрды.

11.02.01.

НОМДЗЫД ЛÆГТÆ СЫЛГОЙМАДЖЫ ТЫХХÆЙ

Тæккæ æдылыдæр сылгоймаг дæр зондджыг нæлгой-
 магимæ бафидаудзæни, фæлæ æдылы нæлгоймагимæ
 æрмæст зондджын сылгоймаг бафидаудзæни.

Редьярд Киплинг

Уарзондзинад нæлгоймаджы куырм кæны, сыл-
 гоймаджы та — уынагдæр.

Эрих Мария Ремарк

Ис æрмæстдæр дыууæ хуызы сылгоймæгтæ: фы-
 дындтæ æмæ ахуырстытæ.

Оскар Уайльд

Дæ ус дыл гадзрахатæй куы рацæуа, уæд цинæй
 мæл: æгайтма фыдыбæстæйыл нæ рацыди гадзрахатæй.

Антон Чехов

Сылгоймагæн куы зæгъай, дунейыл дæуæй рæсугъд-
 дæр цæстытæ никæмæн и, зæгъгæ, уæд дын дзуапп рат-
 дзæни, мæ къæхтæ дæр фыдынд не сты, зæгъгæ.

Альфред де Мюссе

НАКУЫСАТЫ Наирæ

БАЛЦВÆНДАГ

УРС ÆМÆ САУ ТЫХТÆ

Урс тыхтæ адæмы скæнынц æмзонд,
Уарзт æмæ цинæн сæ зæрдæ — нывонд.
Сау тыхтæ асæттынц цин æмæ уарзт,
Тауынц рæсугъд зæххыл туг æмæ маст.

Урс тыхтæй адæймаг — зондджын, уæздан,
Зоны æгъдау кæнын, зоны йæ ран.
Сау тыхтæй адæм — æдзæллаг, æгад,
Нал ис хъæздыг зæххыл амонд, бæркад.

Урс æмæ сау тыхтæ, сау æмæ урс,
Дуне ныссау ваййы, стæй та — ныуурс.
Адæм — сæрибар, сæрибар — сæ зонд,
Афтæмæй сау тыхтæн зæрдæ — нывонд.

Арæх нæ февзарæм урс æмæ сау,
О, фæлæ сау тыхтæн зæрдæ — æвгъау.
Разынад, разынад зæрдæ æндон,
Ма судзæд, ма судзæд удты зындон.
25.10.01

УД ÆМÆ МАД

Уд йæ хъарм къултæй фæлмæцыд,
Уд йæ рæхсæнтæ тыдта, —
Мад йæ рыст буарыл фæхæцыд,
« Уæ, мæ удлæууæн », — дзырдта.
Рыст. Сæнтурс къултæ. Сывæллон

Федта боны рухс, кæуы.
 Мад — фæлурс æмæ æнæбон,
 Мады улæфын хъæуы.
 Уд сæрибармæ тырныдта,
 Ныр чысыл саби — йæ уат.

Мад æй «ме стъалы» ысхуыдта,
 Мадæн ахæм амонд радт!
 Уд, сæрибармæ тырнгæйæ,
 Ногæй равзæрста цæрын.
 Цин, ыстыр донау кæлгæйæ,
 Мадæн ахаста йæ рын.
 Уд сывæллоны цæстытæй
 Ногæй дунемæ кæсы.
 Уд йæ бæллицты сæстытæй
 Мадæн царды рухс хæссы.

25.10.91

М И Т

Миты хус цæссыгтæ хауынц
 Æмæ урс гауызтæ тауынц,
 Сты æвналгæйæ хуылыдз,
 Айдзаг пух цæссыгтæй рындз.
 Мит ыстайынай нæ тæрсы,
 Хъæуты хæдзæрттæ æмбæрзы,
 Фестаг доны сæрмæ их,
 Митыл митын лæг фæджих.
 Урс мит, зилдугæнгæ, кафы,
 Цæссыг цæссыджы æййафы,
 Фесты уазал зæххыл цин,
 Сафы зæххы риуæй хин.

15.02.02

ÆМБАЛ ЧЫЗГÆН

Макуы 'мбæхс дæ риуы уарзт,
 Ратт ын, ратт ын бар тæхынæн, —
 У æнкъарæн риуы ахст,
 У æвгъау, æвгъау кæуынæн.

Кæд æцæгæй уарзыс ды,
Уæд кæмæн уарзыс — дæхицæн?
Нæ, дæу акæуын фæнды, —
«Амонд цæстытæй фæхицæн».

Уарзт — æнæазым, сыгъдæг,
Уый уæздан лæггад фæдомы.
Риуыл бафтыдтай æгънæг,
Уæд кæй хъæуы, зæгъ, дæ сомы?!

Ничи бахудти нырма
Рухс, уæздан лæггадыл, уарзтыл.
Чи дыл бахудт, уый — къуырма,
Стæй ма ахъуыды кæн фарстыл.

Уарзтæн аргъ кæны уæздан,
Ды тентекк сæрæй цы кæныс?
Ма мын дзур, кæй дæ фыдран,
Ды дæ тухитæй æфсæдыс.

25.10.01

* * *

Калмау мын мæ уарзт ысцъырдыл
Æстæй мæ дыргъдонæй фæсырдтай,
Ныр фæивтай ног дæ цъар, —
Басыгъд амонды æвзар.

Цæссыг кæрдæгыл нæ калын, —
Уый мæ фæрдгуытæ ызгъалын.
Цæй, цы ма сæ кæнын ныр? —
Басыгъд амонды фæндыр.

УРС ÆХСЫР

Ыссæдз æвзонг азы мæ цард
Цыдис, уæларвон мæйау, размæ.
Нырма мæ балцы фæндаг — дард,
Фæцардтæн ме ссæдз азы азмæ.

Ныр аздыд сабийæ — хъæддых,
 Уынын мæ рæдыдтæ, мæ хæстæ.
 Цæуыл ысхардз кæнон мæ тых,
 Зæххыл цы ныуадзон мæ фæстæ?

Æз уадзын адæмæн мæ уарзт,
 Æз судзын дунейæн мæ зæрдæ.
 Ныр нал дæн, ахст цъиуау, уæнгбаст,
 Ныр зайынц талайыл сыфтæртæ.

Мæ зæрдæ — стъалыты дзыгуыр,
 Æнусмæ адæмæн æрттивдзæн,
 Йæ мидæг урс уарзты æхсыр
 Æдзух нæ зæххы саутæ ивдзæн.
 15.02.02

ЧИДÆР

Чидæр дунейыл тыхсы,
 Чидæр адæмæй фæллайы,
 Чидæр нæмгуытæ æхсы,
 Чи та сау адæмы сайы.
 Чи æххормагæй кæуы,
 Чи йæ бызгъуырты ныссæлы.
 Кæй бæрзонд хæдзар хъæуы,
 Чи та лæгæты ныммæлы.
 Чи зæгъы: «Кæм и Хуыцау?»
 Чи дæлимоны æлгъиты,
 Чи æдзух дæтты æфстау,
 Чи та сау бонтæ æрвиты.
 Чи цæссыг калы æдзух,
 Чи та, кæс, æррайау худы.
 Чидæр амондæй нæу цух,
 Чи та, кæс, йæ цæфтæй дуды.
 Чидæр циндзинад хæссы,
 Чи йæ хъысмæтæй нæ райы...
 Чидæр чидæрмæ кæсы,
 Чидæр чидæрæй фæллайы.

16.02.02

УАРЗТЫ ЦÆССЫГ

Нæ уарзтай мæн, нæ уарзтай, —
 Мæ цæссыг донау калд.
 Ды карстай зæрдæ, карстай,
 Мæ цæссыг рустыл салд.
 Ныр та мæ уарзыс, уарзыс,
 Фæлæ нæ уынын дæу.
 О, уарзты цæссыг, байсыс,
 Нæ цард кæуынæй нæу.
 Дæ хъæбысæй æхцондæр
 Нæ зæххыл нæй бынат —
 Вæййы мын уым æнцондæр,
 Вæййы мæ уд æнцад.
 Тæхуды, искуы иумæ
 Куы басудзиккам маст,
 Нылхъивин дæ мæ риумæ,
 Ныккалин дыл мæ уарзт.
 17.07.01

ДÆЛИМОН

И проклял демон побежденный
 Мечты безумные свои...

Лермонтов

Дæлимон талынгæй ыстыхсти,
 Йæ сау уд нал уыди æнцад,
 Æнусты иунæгæй фæрысти,
 Ныддур и зæрдæ, зонд — фæллад.
 Ыстаhti тар æдзæмæй рухсмæ,
 Йæ базыр айтыгъта зæххыл:
 «Цæмæн уон талынджы æнусмæ,
 Цæмæн уа талынг бон мæныл?
 Цæмæн ис адæймагæн барæн
 Æнусон хæстытæ, фыдми?
 Цæмæн ис адæймагæн марæн,
 Мæнæн та ме 'намонд — мæхи.

Æдзух мæ сау уды фæндонæй,
 Кæддæр Эдем кæм уыди, уым
 Æгъатыр арт æмæ æндонæй
 Нæ кодтой райдзаст цард зыгуым».
 Эфирæй конд зæрдæ срысти
 Сызгæрин ирд хуры тынтæй,
 Æваст æрвнæрæгау ныррызти,
 Ныппырх и, раст цыма цæфæй!
 Æркалдта сау цæссыг дæлимон,
 Уый фехста талынгмæ йæхи:
 «Хуыцау, æгæр карз уыд дæ тæрхон —
 Æгæр тагъд циндзинад фæци!»
 Кæм калд йæ сау цæссыг æртæхæй,
 Æнустæм бахус уым кæрдæг,
 Цыма æнусон сау æндахæй
 Уыди йæм цардвæндаг æхгæд.
 Уæддæр дзы иу дидинаг зайы,
 Æхсæвау сау, фæлæ рæсугъд.
 Дæлимонаен йæ зæрдæ райы,
 Ныуагъта а зæххыл йæ уд.

НЫЗЫЛДИ НАЕ АМОНД НАЕ СÆРТЫ

Дæ уындмæ æдзухæй бæллыдтæн,
 Ныр, хурау, мæ разы лæууыс.
 Æз хъæлдзæг æнæ дæу нæ уыдтæн,
 Мæ цæстытыл уади дæ хуыз.

Куыд фестадтæ абон мæ кæрты,
 Цы дæ 'рхаста ардæм, зæгъ-ма?
 Нызылди мæ амонд мæ сæрты,
 Кæд худыс мæ фыны нырма?..

Кæд æхсæв нæма фæци, фынтæ
 Мæн сайынц сæ рухсæй фæлмæн?..
 Нæ, 'цæг у, — мæ цæссыг, мæ зынтæ
 Фæлыгъдысты, амонджын дæн.

Кæсы дæм сыгъдæг цин дзæнæтау,
 Рæвдауы дæ хурау мæ каст.
 Дæ удæн йæ цины сæрвæлтау
 Æвзæрстон æз арæхдæр маст.

Ныр хъæлдзæг дæ, райы дæ зæрдæ,
 Æфсæрмдзастæй кæрты лæууыс.
 Ныззылди нæ амонд нæ сæрты,
 Æцæг у, рæсугъд у дæ хуыз.

01.10.01

ДÆ СЫГЪДÆГ УД

Куы-иу ыссыгъди ме 'взонг риуы арт,
 Уæд-иу мæм касти — нал ис уарзæн тынгдæр.
 Æрхауд-иу зæхмæ ризгæ къухæй уарт,
 Æнхъæлдтон, никуы уарздзынæн тыхджындæр.

Фæлæ нæ зыдтон уыцы бонты дæу,
 Ды мæн æцæгдæр сахуыр кодтай уарзын.
 Мæ бон æнæ дæу улæфын дæр нæу,
 О курын дæ, ды ме 'цæг амонд разын.

Дæ цæстытæм æхсызгонæй кæсын,
 Уым айдæнау дæ сыгъдæг уд æрттивы.
 Æз ын æрмæст ысриссынæй тæрсын, —
 Йæ уаз сыгъдæг æрвон мигътæй нæ ивы.

10.07.01

САТИРИКОН РАДЗЫРДТÆ

ШЕРШЕ ЛЯ ФАМ

Рынчын, дам, саг дæр кæны, фæзæгъынц. Уый бæргæ афтæ у. Фæлæ дзы Дудахъоты Дудайыл æнæнхæлæджы æгæр уынгæджы бон акодта. Зæронды кармæ фæцардис. æмæ дзы æппындæр никуы ницы срыстис. Йæ бæрзонд бынатмæ гæсгæ йын алы аз дæр йе 'нæниздзинад бахъахъхъæныны тыххæй цы 'хца лæвардтой, уыдонæй иунæг капекк дæр хостыл никуы схардз кодта. Æмæ уым диссагæй ницы ис. Цыма-иу уæззау куысты баста, уыйау алы аз дæр йæ фæллад уагъта хуыздæр курортты. Фæлæ уæддæр хъысмæт æгъатыр у. Кæмæ цы кæсы, уый ничи зоны.

Дысон изæр дæр цардбарæгæй ссардта йæ хуыссæн Дуда. Æдзух куыд ваййы, афтæ уайтагъд афынæй. Фæлæ, æхсæв æмæ бон кæрæдзийæ куыд хицæн кодтой, афтæ йæ артæнты цыдæр емынæ ныллæууыдис, нал æй сулæфын уагъта, нал фезмæлын.

Йæ хъæрзын, йе 'рдиагмæ райхъал йæ бинойнаг Эсмеральдæ, фæлæ йын фыццаг ницæмæ æрдардта йæ низ. «Кæмдæр та æнæхæрд хæдзармæ баирвæзт æмæ дзы æгæр йæхимæ фæкаст», — скарста йæхимидæг ус. Уæдмæ Дудайы йæ рыст

агæр куы суынгæг кодта, фырадæргæй ма зæххыл дæр ратул-
батул куы систа, уæд Эсмeральдæ дæр фæтарстис. Фыр-
тыхстæй цы акодтаид, уый нал зыдта. Стæй телефоныл йæхи
ныццафта: «Алло, алло! Скорая помощь? Тагъдæр ардæм!
Мæнæ йæ уд исы! Дуда!»

— Дуда та чи у? — æнæмæтхуызы йæ фарста цавæрдæр
сылгоймаг. Йæ тъæнгтæ йын куыннæ ацагъта уыцы гуымыры
ныхас Эсмeральдæйæн! Дуда ма йæ раздæры бынаты куы ку-
сид, уæд ын æй бæргæ бацамонид, чи у, уый. Нынныхъуырдта
йæ маст Эсмeральдæ. Сылгоймаг æй цæмайты фарста, уыдонæн
ын бæлвырд дзуапп радта. Фæлæ ма уый фæстæ дæр дохтырмæ
æнæхъæн ссæдз минуты æнхъæлмæ кæсын бахъуыд. Эсме-
ральдæ афтæтæ ахуыр нæ уыд æмæ дохтырæн уайдзæфтæ
кæнынмæ фæцис, фæлæ йæ уый цыма хъустæ дæр нæ кодта,
уыйау комкоммæ рынчынмæ фæраст. Æркæстытæ йæм кодта
лæмбынæг, байхъуыста йæм, йæ тæвд ын сбарста æмæ цы-
бырæй алыг кодта: «Рынчындонмæ! Акъæртт æй хъæуы æвæсти-
атæй!»

Уыцы ныхæстæ ма ныр дæр йæ хъустыл уайынц Дудайæн.
Рынчындонмæ йæ куыд бахæццæ кодтой, уый дæр ма йæ зардыл
лæууы, фæлæ дардæр цы уыд, куыд уыд, уыдæттæ нал хъуы-
ды кæны.

Дуда йæхимæ куы 'рцыд, уæд медицинон хо йæ фарсмæ
æрбадт æмæ йын фæлмæн хъæлæсæй ныфсытæ æвæрдта.
Тыхсгæ мауал кæн, операци дын афойнадыл скодтой. Стæй йæ
мидбылты бахудт æмæ ма йæ ныхæстыл бафтыдта: «Дæ ир-
вæзынгæнæджы-иу дæ куывдмæ æрхон. Мæрдтæй дæ раздæх-
та. Мæнгæн нæ хоны йæхи Эскулап».

Медицинон хо ма цыдæр зæгъынмæ хъавыд, афтæ дын
тыргътæй æрбайхъуыст кæйдæр зарын. Дуда дзы æртæ ныхасы
равзæрста: «Шерше ля фам». Уалынмæ мидæмæ æрбахызт,
æрыгонæй гуыбын уадзын чи райдыдта, ахæм цъæхдзаст
лæппулæг. Дуда дзы йæ цæстытæ ныццафта: «Кæмдæр æй
федтон, æнæмæнг. Йæ зарæг дæр ын фехъуыстон. Фæлæ кæд,
кæм?» — йæхимидæг хъуыдыты ацыд Дуда.

— Уый дæ дохтыр у, Дуда, бузныг ын зæгъ, — йæ бынатæй
фестаг медицинон хо. Лæппулæг Дудайы фарсмæ бандоныл
æрбадт æмæ йæ цыма тынг рагæй зоны, уыйау фæрстыты бын
фæкодта:

— Цæй, куыд у? Нæхи куыд æнкъарæм? Исты ма нæ

тыхсын каны? — йæхæдæг медицинон хомæ раздæхт, рынчынмæ куыд касын хъæуы, уый тыххæй цыдæртæ адзырдта æмæ та йе 'нахуыр зарæг кæнгæ ацыд. Дуда йын йæ ныхæстæ йæхимидæг сфæзмыдта: «Шерше ля фам!» «Бæлвырд кæмдæр фехъуыстон ацы ныхæстæ. Уæдæ мын лæппу дæр зонгæ у. Фæлæ йæ кæм федтон? — адзæгъæл та йæ хъуыдыты Дуда. Йæ фарстæн дзуапп нæ ардта æмæ йæхимидæг стыхстис. Ноджы та йæ рыст стыхджын. Операцийы фæстæ кæд афтæ ваййы, зæгъгæ, фæрæзта, фæлæ, рæстæг куыд цыдис, афтæ тынгæй-тынгдæр тыхстис. Æхсæвы та бынтон суынгæг. Дыккаг бон, цармæ асинтæ æварын куы райдыдта, уæд фæлтæрдджындæр дохтыртæй иумæ фæдзырдтой. Уый рынчынмæ лæмбынæг бирæ фæкаст, йæ тæвд, йæ туджы æлхъывдад ын сбарста. Стæй йын йæ бæстытæ райхалын кодта, рынчыны гуыбыныл йæ къух æрæвардта, æрыстæр-стытæ йæ кодта æмæ цыбырæй алыг кодта:

— Къæртгæнæн гæртæй мидæгæй цыдæр баззадис! Чи уыдис амæн йæ хирург?

— Тæлтагаты Разден, — дзуапп ын радта рынчынгæс дохтыр.

— Æмæ йæхи Эскулап куы хоны, уæд ай цытæ кусы? — йæ маст нал баурæдта фæлтæрдджын дохтыр. Уыцы рæстæг дуарæй заргæ æрбахызт Разден. Йæ фæстаг ныхæстæ «шерше ля фам» кæд къуызгæйæ загъта, уæддæр сæ хорз айхъуыста Дуда. Æвиппайды йæ зæрдыл æрбалæууыд, кæд æмæ ма сæ кæмæй фехъуыста, уый.

Цæвиттон, уæд ма Дуда ныры æнæбон Дуда нæ уыд. Цас зонгæтæ, цас хæлæрттæ зилдух кодта йæ алыварс, æвæдза!.. Мæнæ ацы Раздены дæр уæд федта. Иу райсом раджы дын куыддæр йæ къæлæтджыныл йæхи æруагъта, афтæ телефон нызæлланг ласта. Уа-раджы йæ кæй хыгдарынц, уый йын фæхъыг. Æнæбары систа хатæл, фæлæ йæ хицауы барджын хъæлæс куы айхъуыста, уæд цырды йæ бынатæй фестад:

— Хъусын дæм!

— Уæдæ хъус! Ныртæккæ дæм иу сылгоймаг бацæудзæн. Йæ фырты йын институтмæ бакæнын хъæуы. Бамбæрстай?

Дуда ма цыдæр зæгъынмæ хъавыдис, фæлæ йæм хъусæг нал уыдис. Уымæй цасдæр рауад, афтæ дуар æрбахостæуыд, æмæ мидæмæ æрбахызт рæстæмбис кары хæрзконд сылгоймаг.

— Хицау дæм æрдæбон мæн тыххæй дзырдта, — салам раттыны фæстæ, къуызгæ мидбылхудгæйæ, йæхи хæстæгдæр байста Дудамæ сылгоймаг.

— Мединститутмæ ахæм конкурс ис, ахæм æмæ! — бахынцгым кодта Дуда.

— Цытæ дзурыс?! Дæ иу ныхас, æмæ ма мæхи Раздены хуызæн зæрдæргъæвд лæппуйы чи æййафы! Рагæй дæр мын æскъулап суавынмæ бæллы. Скъулыбадæг уыдзæн æнæ æскъулаппæй.

Сылгоймаг фестад, дуар байгом кодта, æмæ мидæмæ æрбахызт бæрзондгомау цъæхдзаст лæппу. Йæ фындзыхъæлыл дæргъæй-дæргъмæ цы нос уыдис, уый йæ рæсугъддæр йеддæмæ фыдуынддæр нæ кодта.

— Ахуыр кæнынмæ зæрдæргъæвдæй уæлдай ма бынтон диссаг та зарынмæ у, — йæ фырты размæ басхуыста сылгоймаг. — Кафынмæ дæр...

Мад æмæ фырт куы адард сты, уæд лæппу æцæгæй дæр базарыд. Зарæджы ныхæстæй Дуда йæ зæрдыл æрмæстдæр адон бадардта: «Шерше ля фам».

Дуда цæф арсау ныууынæргъыдта.

— Мауал тыхс, æз дын схос кæндзынæн, — ныфсытæ æвæрынмæ йын фæцис зæронд дохтыр.

— Ды цæй кой кæныс, уымæй нæ тыхсын, — дзуапп ын радта фæлмæст хъæлæсæй Дуда. — Шерше ля фам! Ома, дам, сæрæй сæфæм, сæрæй.

БЫДЗЕУЫ ДОМБÆЙТТÆ

Кæд фынджы уæлхъус бадыс, уæд бадæгау бадт уарзы Æмпулаты Быдзеу. Уымæй йын уæлдай нæу, куывд уа, æви зианы кæнды уа — иу сидт дæр фæстæмæ никуы аздахдзæн. Уæдæ комдзаг кæнынмæ дæр цырда лæууы. Фынгмæ æрæвнал, зæгъгæ, йæм никуы бахъуыд æрхатын. Кæд сыхы йæхицæй хистæр нал ис, уæддæр нырма дæндагæй дæр ифтонг у. Йæ ахсæнæй дæр хъаст нæ кæны. Ахсæн та уымæй: дзагхъуагæй йæ никæцы фынгыл ныууагъта.

Фæлæ абон базонæн нал ис Быдзеуæн. Йæ алыварс куывд-дзаутæ дзæбæх бахъæлдзæг сты. Кæстæртæй чидæр Майрæмхъуаты Дзабойы зарæг систа, æмæ дзы кæд Бæройты Бицойы зарæджы ныхæстæ дæр фæттыста, уæддæр ын иннæтæ бахъырныдтой.

Фæлæ сæ Быдзеу хъустæ дæр нæ кæны. Бады зæгæлтыл бадæгау, æлхынцъæрфыгæй. Фынджы хистæр Дадиты Хамырз

æм куы басиды, уæд æнабары цалдæр ныхасы фæзæгъты æмæ йæ нузæн ануазы. Фылдæр хатт дзы комдзæг скæнын дæр ферох ваййы.

Ахæм хуызæнæй йæ нукуыма фæдтой адæм æмæ дисы бадзыдысты, уæдæ йыл цы 'рцыд, зæгъгæ. «Æвæццæгæн та йын йæ цоты цот йæ пенсийы капеччытæ сæхирдыгæй фæкодтой æмæ ууыл мæсты кæны», — хъуыды кодтой иутæ. «Нæфæразгæ у, фæлæ уæддæр адæмы æфсæрмæй бады», — скарстой иннæтæ.

Фæлæ сæ иутæ дæр æмæ се 'ннæтæ дæр рæдигæ кодтой. Æппындæр ницы рывт Быдзæуæй. Йæ пенсимæ дæр ын ничи фæныхылдта, уымæн æмæ йын æй фæстаг æртæ мæйæн дæтгæ дæр нæма ракодтой. Куывдмæ дæр æнабары не 'рбацыд. Цалдæр боны йæм йæхи цæттæ кодта. Райсомæй нырмæ йæ дзыхмæ къæбæр дæр не схаста, уæдæ куывды хорз фæминас кæндзынæн, зæгъгæ. Фæлæ Хуыцау хорз ма ракаæнд Тараты Хибайæн. Æнæнхæлæджы йæ ахæм æфхæрд бакодта, æмæ йæ цард дæр ма сæнад. Ацы куывд саразыны фæнд дæр æппæты разæй Хибайы дзыхæй рацыд. Æвæццæгæн æй Быдзæуы бафхæрыны тыххæй æрымысыд. Ноджы йын диссаджы фадат фæцис уыцы уацхæссæджы фæрцы.

Уастæн йæ къухтæ куы бахуыскъ уаиккой, йæхиуыл ын мæсæллæй куыд ныффиссой. Аххосджынты амидингæнæг дæр уый уыдис. Хъуыддæгтæ та цæмæй базыдта, цæмæй! Уæ сыхы, дам, диссаджы куырыхон лæгтæ ис, æрхæрæны лæгдзинад, дам, равдыстой Фыдыбæстæйы хæсты, стæй фæллойдон фæндаджы дæр. Алкаимæ дæр сæ-иу мæлæты хорз ссардта иумæйæг æвзаг. Дыууæ боны фæныхас кодта сыхы лæгтимæ, хистæртимæ, кæстæртимæ. Быдзæуы дæр бафæрстытæ кодта. Æмæ йын тынг хорз дзуаппытæ радта: «Æз дæр немыцæн чысыл нæ баназын кодтон хъыцъыдæттæ, фæлæ мæ камандиртæ козбаутæ уыдысты. Ордентæ æмæ майдантæ хицауады цотæн байуæрстой. Æз мæгуыр лæджы фырт уыдтæн æмæ сæм ме стугхæтдзинæдтæ нымады дæр нукуы уыдысты».

Быдзæуæ дын дзурын нæ зоны цы! Ноджы-иу уацхæссæг дæр йæ сæр батылдта. Куы цыдис, уæд та фидарæй зæрдæ бавæрдта, уæ сыхы разæгъды лæгтыл се 'ппæтыл дæр ныффисдзынæн, зæгъгæ.

Æмæ дын æцæгæйдæр цалдæр боны фæстæ газеты куы ныммыхуыр кæнид дынджыр уацхъуыд Быдзæуы сыхы хистæрты тыххæй. Уыцы диссаджы æппæлæн ныхæстæ аргæ та кæцай

скодта, йæ бындур ыззила. Æрмæст дзы Быдзеуы кой иу ран дæр не скодта. Йæ хæдзар мауал ссара. Дыккаг бон та йын Дадиты Хамырзы тыххæй мыхуыр уыд ноджы стырдар уацхъуыд. Сыхы фæсивæд æй къухæй-къухмæ истой. Ноджы ма дзы йæ хуызист дæр куы нæ уыдаид. Йæ риу хæрзиуджытæй йæ тæккæ дзаг. Быдзеу æнхъæлмæ каст, уæдæ уый фæстæ та уый тыххæй ныммыхуыр кæндзысты, зæгъгæ. Уал азы фыццаг хатт фæфæсмон кодта, «Рæстдзинад» кæй нæ рафыста, ууыл. Æмæ-иу райсомæй раджы газеттæ уайгæнæн киоскы балæууыд. Уымæй раздар-иу газет ничи балхæдта. Фæлæ та-иу фыдæнхъæл фæцис. Никуы дзы разынд йæ ном. Фæстагмæ йæ бон базыдта æмæ ма фæсмон дæр фæкодта, газеттыл уыйбæрц æхца кæй фæфыста, ууыл.

Æмæ ма уыцы мастæн дæр бафæрæзтаид. Уацхæссæгæй куыд ферох,æфтæ низæй дæр ферох уæд! Фæлæ йын чысыл раздар Хиба цытæ фæдзырдта, уыдон ын йæ тъæнгтæ ацагътой бынтондæр.

Цæвиттон, куывды адæм нæма æрбадтысты, æфтæ дын æм Хиба куы фæдзурид иуварс æмæ йын комкоммæ æфтæ зæгъы: — Абон фынджы хистæрæн баддзæнис Дадиты Хамырз!

Быдзеуæн исчи йæ артæны хъама куы атъыстаид, уæддæр ын уыцы ныхæстæй зындæр нæ уыдаид. Исдуг сагъдауæй фæлæууыд, стæй тыхамæлттæй сфæрæзта:

«Уæд цæмæн?»

— Уымæн æмæ Хамырз дæуæй хистæр у!

— Ау, куыд хистæр у?

— Куыд вæййы, æфтæ. Хъуыды ма кæныс, Фыдыбæстæйы хæст куы райдыдта, уæд Хамырз æртыккаг бон хъæуы раззагдар фæсивæдимæ фæраст тохы быдырмæ. Хæцгæ куыд кодта, уый та дæхæдæг бакастæ газеты. Уæдæ йын уыйбæрц хорзæхтæ дæр хуымæтæджы нæ радтой. О, æмæ Хамырз хæсты быдырæй æртæтигъон писмотæ куы 'рвыста, уæд ды та колхозæн хохы фыййау уыдтæ.

— Æмæ уым мæн аххосæй цы ис? — нæ састис Быдзеу. — Нана мын мæ азтæ къаддæр ныффыссын кодта. Æнахуыргонд зæронд ус цы зыдта, мæгуыр. Хъæусоветы кусæг æй куы фарста, Быдзеу кæцы аз райгуыр, зæгъгæ, уæд сын цы дзуапп радта, уый куы зонис:

— Абоны хуызæн ма йæ хъуыды кæнын, Быдзеу мын куы райгуыр, уæд картофы куыст кодтам, фæлæ садзгæ кодтам æви къахгæ, уый мæ зæрдыл нал лæууы.

Стәй та хәстмә дыууә азы фәстәдәр кәй ацыдтән, уый фыдай цы 'рцыд? Әнә мән дәр уыцы цъаммар фашисты хорз куы ныддәрән кодтой Сталинграды. Уалынджы сәм мәхәдәг дәр ма куы фәзындтән, уәд бынтондәр лидзәг фесты! Уыдон сургәйә уәззау цәф фәдән әмә әнәхъән авд мәйи әфсәддон рынчындоны фәхуыссыдтән. Мәнә уыныс, мә сәры фәхс дәр ма нос у...

— Быдзеу, уыцы аргъәуттә-иу дзур, чи дә нә зоны, уыдонән! Дә сәры цәфы хабар дәр ма хорз хъуыды кәнын. Дә фыдымад Дзыги дын әй цәхәрхәфәнәй ныддаудта, йә къуырттон карк ын кәй аргәвстай, уый тыххәй. Стәй мә мауал дзурын кән. Хамырз баддзән фынджы хистәрән, уымән әмә у дәуәй ләгдәр әмә хуыздәр.

Әмә хистәрән сбадтис Хамырз, йә дәле рахиз фарс та Быдзеу. Уыцы мастән дәр бафәрәзтаид, фәлә... Дзәвгар ратон-батоны фәстә адәмәй алчи йә бынат куы 'рцахста, уәд сәм Хиба дзуры:

— Нә хистәр Хамырзән әфсәддон хорзәхтә дзәгъәлы кәй нә радтой, уый газетәй базыдтам: немыцаг «тигртәй» әнәхъән цыппары...

Быдзеу әй дарддәр дзурын нал бауагъта, уыциу цәлхъ ныласта:

— Тигртә цы сты, тигртә?! Әз ма дзы, мә фыд Гадаккыстән, әнәхъән дыууә нәл домбайы дәр сфәлдәхтон! Ертә әхстән әцәг...

Әмә йә адәм сә хуыны бын куы фәкодтой, уәд фехәлд йә аппетит дәр — әнәбары ма цыдәртә әууылдта, фынгәй фәлидза, уый та ирон ләгән сәрмәхәссинаг нәу!

ФЫЦЦӘГӘМ АПРЕЛЫ ФЫДФЫНТӘ

Диссаг та куыннә у, әвәдза: удәгасәй мәрды бәсты ба-лауу! Уәрдәхаты Гәбәты кой кәнын. Изәрәй куыддәр базарәй әрбаздәхт, афтә йә хуыссән бацагуырда әмә уайтагъд йә хуыр-хуыр ссыдис. Армукъайы йә хъуыддаг хорз куы ацәуы, уәд афтә фәкәны... Йәхиуыл дуар сәхгәны, йә боны әфтиаг цалдәр нымады бакәны, әхца йе 'мбәхсәндоны бафснайы әмә — схуыссы. Хатгай фырцинай әхсәвәр дәр нал бахәры. Ноджы куыддәр йә цәстытә әрцъынд вәййыңц, афтә адджын фынты аныгъуылы.

Фәлә дзы йә фәстаг фынан әмбал нәй. Куыддәр йә сәр базыл әруагъта, афтә дын цыма мәрдтыбасты балаууыд. Иу ләгъз быдыры, фәндаг кәм фәсәджил, уым әрләууыд. Кәцырдаәм ацәуон, зәгъгә, сәгъәсы бахауд. Уалынмә дын йә размә дыууә егъау әфсән дуары куы февзәрид. Иуән дзы йә сәрмә сау дамгъәтәй фыст уыдис «Зындон». Гәбәт әй куы бакаст, уәд ыл фыртәссәй ихәнриз бахәцйд. Адәргәй ма цы кодтаид, уый нал зыдта. Әрәджиау йә ных сарәзта, әрвгъуыз дамгъәтәй «Дзәнәт» фыст кәуыл уыдис, уыцы дуармә. Йә цуры сәркьулаәй ләгъстәгәнәджы ләуд әркодта. Цас аләууыдаид афтә, чи зоны, фәлә дын әм иуафон йә сыхаг Дзамбасаты Дзәндәл, йә кьухы дынджыр дәгъәл, афтәмәй дуарәй куы ракасид. Ныццин ыл кодта:

— Уәуу, мәнә ма Гәбәт, алыбоны әгас нәм цу!

Гәбәт фыццаг йә цәстытыл нә баууәндыдис: Дзәндәл уәләуыл цы уыдис, уымәй — әрмәст фыдбылыз. Иннә ахәм та йә даргъ әвзаг уыдис. Алырдәм дәр ын сәрдасәнау карста. Дыууә әфсымәры кәрәдзийән знәгтә фестын кодтаид. Әмә ныр Гәбәты дзәнәты дуармә куы ауыдта, уәд йә дисән кәрон нал уыд. Цы загътаид, уый нал зыдта.

— Ды мын зындоны әнхәл уыдтә нә, мә лымән? — цыма йын йә хьуыдытә бамбәрста, уыйау дзыхыдзагәй ныккәл-кәл кодта Дзәндәл. — Мән уым ницы хьуыддаг ис, әз мәнә дзәнәтән хицау дән.

— Куыд дә йә хицау?!

— Аренды йә райстон, хаццоны!

— Ома, ома?

— Уый дәр ницы у — тагъд әй приватизаци кәнын! Әмә ма уәләуыл чидәриддәр әфхәрдта, уыдонәй иуы дәр ардәм не 'рбауадздынан, — йә ныхас дарддәр кодта Дзәндәл. — Дәуән дәр дә бынат зындоны ис. Хорзәй никәмән ницы сарәзтай уәләуыл. Әфсарм әмә дәм әгъдау нымады никәд уыдысты. Дә мад әмә дә фыдән уыдтә иунаг ләппу. Дә цәрайә цардысты. Фәндыди сә, куы сахуыр кодтаис әмә дохтыр куы суыдаис, уый. Фәлә сәм нукуы байхьуыстай. Әмгъуыдәй раздәр сә мәрдтәм барвыстай. Скьола дын кодта уәнгәлы ад. Ахуыргәнджытән мәстәй сә уд сластай. Рәстзәрдә фәллоу нукуы бакодтай. Ссардтай, дәхи пайдайән чи кусы, ахәм тәразтә. Фәлә тыхсгә ма кәң, мәхи фарсмә дын бынат әрцәттә кодтон! Мәнә ам — дзәнәты.

— Дзәнәты-йа? — йә цины цәссыгта нал баурәдта Гәбәт.

— Мә кьухы куы ис дзәнәт, уәдәй фәстәмә йә дуәрттә уарәх гом сты, уәләуыл тәригәдджын чи у, уыдонән!

— Әмә уәд, рәстзәрдәйә чи цәры, уыцы дзылләтә та кәм уыдзысты? — бынтондәр сцымыдис Гәбәт.

— Цы уәлдай ма сын у: амы зындон сәм уәлбылы зындонәй зындәр дон нә фәкәсдзән!

Цыдәр зәгъынмә ма хъавыди Дзәндәл, фәлә дын әвиппайды Барастыр кәцәйдәр куы фәзынид әмә ехсәй Дзәндәлыл куы 'рцәуид: «Әнаккаг, ам дәр та дә галиу митә куы нә уадзыс, рәвдз дә бынатмә!» Дзәндәлән йе 'рдиаг ссыд әмә лидзәг фәци.

Гәбәт джихәй баззадис. Алидзыны фәнд бәргә акодта, фәлә йә Барастыр йә кьабазәй ацахста: «Ай Гәбәт куы дә, Гәбәт, әз дын рагәй куы дарын ахъазаджы тәвд бынат зындоны».

— Әмә йә дуарыл «Дзәнәт» фыст куы ис, — кәуын хъаләсәй загъта Гәбәт.

— Фыстмә цәмән кәсыс, әдылы кьоппа, фыццәгәм апрель у! Дә сыхаг Дзәндәл дә асайдта!

Гәбәт дын лидзынмә фәци. Дзәвгар куы адард, уәд йә хъустыл Дзәндәлы кәлкәл ауадис әмә фехъал. Иуцасдәр әнәзмәлгәйә фәхуыссыд, стәй, йә сәрмә кьулыл цы кьәлиндар уыдис, уымә фәкомкоммә: фыццәгәм апрель. Гәбәт әм бирә фәкаст, стәй йә хуыссәнәй рәвдз фестада әмә фәраст «Фәллоймә». Уым дын алы бон дәр фыццәгәм апрель!

ЭКСТРАСЕНС

— Уә марг баназай, кәд цавәр адәймаг дә! Иу бон ма дә хәдзармә әвронгәй әрбацу, әнәхайыр фәуай! — әлгыты та Дзәнуда Сугъары. Хатгай фәхъус вәййы: әвәццәгән әм йә ныхәстә әгәр ләмәгъ фәкәсынц. Стәй та йә ләгыл амәй-ай карздәр әлгытытә ныккалы. Сугъар әм ницы дзуры. Йә рәсыд әнәдаст цәсгом йә дыууә армытәпәнәй әрәмбәрзта, афтәмәй гомцәстәй хуыссы уәлгоммә. Әрмәст дзы хатгай лыстәг хъаләсәй сирвәзы:

— Дзәнуда, банцай.

— Дә нуазән дзых бампыләд, дон нуазынән дәр куыд нал уай!

— Ёз ма фындзай дәр хуыпп кәндзынән...

— Уый та ноджы хуыздар! — йә маст бынтондар рафыхт Дзәнудайән. — Дәхимә-ма бакәс, дә цәсгом згәхафәны хуызән куы ссис.

— Хъус-ма, Дзәнуда, экстрасенс мын куы дә, экстрасенс! Исты амал мын скән! Стәй ма ацы хәйрәджы хорыл ахуыр дәр дәхәдәт куы скодтай. Ёви дә рох фәци?

Уыцы ныхәстә фехъустәйә ницыуал суәндыд дзурын Дзәнуда. Уәд ма Сугъар инженеры ном хаста. Куыста заводы. Цалдар мәйи мызд нә райста, фәлә уәддәр йә зәрдә дардта, уавәр тагъд кәй фәхуыздар уызән, ууыл. Ёрмәст — дзәгъәлы. Иу райсом та куыстмә куы 'рбацыд, уәд әм директор йәхимә фәсидт әмә йын афтә:

— Нә завод фәкъуывитт. Абонай фәстәмә нә инженертә нал хъәуы...

Сугъар заводы кәртәй куыд рахызт, уый әмбаргә дәр нә бакодта. Фәлә, куыд фәзәгъынц, кәд цәфәй нә мәлыс, уәд дын уый та рәхуыст, зәгъгә, афтә сәхимә куы әрыздәхт, уәд кәсы, әмә сә дуарыл стыр дамгъатәй фыст хъусынгәнинаг: «Ам Дзәнхъуыдаты Дзәнуда, Хуыцауы минавар, экстрасенс кусы космосы хъомысәй, дзәбәх кәны нозәфхәрдты, наркоманты, суртәгәнжыты әмә әндәр низтәй рынчынты».

Сугъар хәдзари смидәт фәдисонау. Дзәнудайы әнәмәтәй бадгә куы баййәфта, уәд йә масты дзәкъул бынтондар фәкъәртт әмә дзыхыздәгәй нырдиаг ласта:

— Чи ныффыста уый?!

— Ёз, — сабыргай йын дзуапп радта Дзәнуда. — Фыццаджыдәр уый, әмә суртәгәнәгау дәхи ма дар. Дыккаджы та... Тыхст дуджы адәм уәлдай әнцондар сайән сты! Гәды ныхас цас әвирхәудәр уа, уыйбәрц адәмы тынгдәр уырны. Әндәр ма ахъуыды кән: цәмән хъуамә әрбада Уастырджи, табу йәхицән, кәйдәр хәдзари сәр? Ноджы диссагдәр та иннә хабар: «Уастырджи йә бәхыл кәйдәр рудзынгәй мидәмә батахт!» Әмә 'ппәт адәмы дәр бауырныдта, Ирыстоны хъәутә-горәттәй ныххәррәтт кодтой Чырыстонхъәумә, ныронг чи нәма уыд, ахәм куывдтә ныззылдтой, галәргәвдән кодтой. Уәдә Уастырджийә интервью чи иста, уыцы сылгоймаг та йә чувал голджытә әхцайә ныннадта. Цәмәй мәныл дәр баууәндой, уый тыххәй та мын хъуамә ды баххуыс кәнай.

— Уәд цы хуызы? — бацымыдис Сугъар дәр.

— Ды гъæйтт-мардзæ нуазын райдайдына, уынгты-иу бын-тыбыны расыгæй цæудзына. Иу дыууæ æхсæвы æрвонггæнæны куы арвитай, уæддæр ницы кæны. Уæдмæ æгас горæтыл айхъуысдзæн, Сугъар дæр та нын сæфы, зæгъгæ. Уæд та æз дæр бавдæлдзынæн æмæ адæмыл ахъæр кæндзынæн: «Рынчынай, нозтдомдæй иууылдæр ардæм! Космосы тыгъдадæй мæм æнахуыр хъару хæццæ кæнын байдыдта! Раздæр уал мæ лæгæн схос кæндзынæн, стæй та...» Æмæ дын æз куы зæгъон æгъгæд, уæд дæ нозт цæхгæр ныууаддзына. Уымæй хуыздæр рекламаæ ма цы уа!

— Хъус-ма, Дзæнуда, дæ фæндæй ницы рауайдзæн! Карз нозт мын уæнгæлы ад кæй кæны, аходгæ дæр дзы кæй никуы скодтон, уый дæ рох фæцис?!

— Хъуыддаджы зын — йæ райдиан! — алыг кодта Дзæнуда æмæ фынгыл водкæйы авг æрæвæрдта.

Сугъарæн дæр дын æмбойны йæ маст рафыхт, йе 'ппæт бæллæхтæ йæ зæрдыл æрбалæууыдысты. Цайцымæн агуывзæ айдзаг кодта æмæ йæ иу улæфтæн ауагъта! Цыдæр диссаджы хъарм уылæн ацыд йæ риуы. Авг куы равдæлон, уæд Сугъар бынтондæр бахъæлдзæг æмæ фыццаг хатт базарыд: «Айс æй, аназ æй, ахуыпп æй кæн!..» Стæй уæд уынгмæ рахызт.

Дарддæр цы уыд, уыцы æхсæв йæ хуыссæныл куыд сæмбæлд — ницыуал хъуыды кодта Сугъар. Æрмæст райсомæй куыд райхъал, уый дзы никуыуал ферох уыдзæн. Цыма йæ исчи сынтæгмæ хуыйгæ ныккодта, уыйау фезмæлын дæр йæ бон нал уыд. Йæ сæр тъæппытæ хауд. Йе уæнгтæ фæхты хостау рыстысты. Цыдæр зæгъынмæ хъавыд, фæлæ йæ комарынг, йе 'взаг афтæ ныххус сты, æмæ йæ ныхас йæхимæ дæр нæ фехъуыст. Цас ма фæхъызæмар кодтаид, хæйрæг йæ зонæг, Дзæнуда куы нæ уыдаид, уæд. Сугъар бынтон куы суынгæг, уæд уый, йæ къухы арахъхъы авг, афтæмæй мидбылхудгæйæ йæ разы балæууыд:

— Иу хъуыртт... Цъæх дон, — лыстæг хъалæсæй бауасыд Сугъар. Дзæнуда йын дзаг агуывзæ йæ былыл сдардта:

— Аназ-ма йæ йæ тæккæ бынтæй ацы цъæх дон æмæ дæ бауырна, куыдзы хæст куыдзы хъуынай кæй дзæбæх кæны, уый.

Арахъхъы тæфæй ныккæрзыдта Сугъар. Уый цæхджын джитъ-риты дон агуырдат, бæргæ, фæлæ уæддæр агуывзæ ты-хамæлттæй банызта, æмæ мæнæ диссаг! Цалдæр минуты ра-цыд, афтæ йæ сæры рывт фæцыдæр. Уайтагъд фестадис. Авг та æнæхъæнай дæр фæдæле кодта. Æнæбары цыдæртæ ахордта.

Иучысыл ма хæдзары афæстиат, стæй та йæ ных уынгмæ сарæз-та. Уыцы бонæй хъæлдзæгдæр никуы уыдис Сугъар. Къорд мæйы мызд кæй нæ райста, ноджы ма æгуыст кæй у, уыдæттæ дæр дзы фæрох сты. Кæдæй-уæдæй ма йæ риуыззаг сулæфыд. Йæ зонгæтæ, йæ лымæнтыл зилгæ ацыд. Расыг у, уый-иу куы бам-бæрстой, уæд-иу сæ дисæн кæрон нал уыд. Фæлæ йын йæ уазæджы кад кодтой ирон æфсармæй.

Ницыуал та лæууыд йæ зæрдыл уыцы боны цаутæй дæр. Райсомæй та куыддæр райхъал, афтæ та Дзæнуда йæ разы æд авт алæууыд:

— Пъахмел скæн æмæ та фæсарæн уай... Хъуыддæгтæ уал, куыд æмбæлы, афтæ цауынц. Дысонизæр мын бирæтæ дзырд-той, дæ лæг, дам, уæ хæдзар кæм ис, уый дæр нал зыдта, — худæнбылæй дзырдта Дзæнуда.

Сугъар та цуттытæгæнгæ иу афон йæ фазыл быргæйæ фæзынд. Афтæ иу къуыри, дыууæ къуырийы. Æртæ хатты ми-лицæйы уазæг дæр уыд.

Дзæнудамæ дæр хорз нал каст, æвронггæнæны фиддонтæ æгæр уæлæмæ куы схызтысты, уæд.

— Нæ, нал! Абонæй фæстæмæ — хуыпп дæр нал! Дысон мæм цалдæрæй æрбацыдысты, нозтæй, дам, нæ фервæзын кæн... Уалынмæ ды фыдрасыгæй дæ фæздæгкалгæ фæзындтæ. Æмæ уыдон дæр лидзынмæ фесты, цæгæрсæр, дам, хостæнæг, зæгъгæ!

Уыцы ныхæстæ Сугъармæ хъуыстæ дæр нæ фæкодтой. Уæд. Стæй уыйфæстæ бонты дæр. Ныр тагъд цыппар азы...

Дзæнуда та йæ алывыдтæм фæуа, зæгъгæ, афтæ йын Сугъар уыцы уæзданæй дзуры:

— Мæхицæн дæ нæ агурын, мæхицæн «Салют, белоголо-вая». Знон кæд æмæ амбæлдтæн, скъола каст кæимæ фестæм, уыцы лæппуйыл! Йæ ном дæрдтыл нæры: гипнозæй дзæбæх кæны мæн хуызатты... Æмæ йæ сихор махмæ æрбахæсдзæн...

— Æмæ йед... йед... Æцæг дохтыр у?

— Цæй дохтыр у! Мæнау инженер уыд кæддæр...

ÆРДЗЫ НЫВТÆ

* * *

Дони сæрмæ донæхсинцъæ —
Цилле хизи нæуæг киндзæ...

* * *

Фыццаг хатт хъазтмæ рахизæг чызджытау,
Цыма хæрдмæ скæсын нæ уæндынц.
Фæсирынц донхæристæ дон-дон,
Сæ кафæн дыстæ донцъарыл æндзæвынц...

* * *

Дымгæ скъæры хæмыцы рихи —
Незаманты сусу-бусу...

* * *

Лæджы ном алкæм дæр æмвæз у —
Цы Хъобаны, цы Эльсиноры...

ЗАССЕТЫ Мисурæт

ЗÆРДÆЙЫ РЫСТ

Мæ зæрдæ риссы 'хсæвæй-бонæй,
 Мæ цæссыг — Леуахи — кæлы,
 Мæ уды къæсæр баззад гомæй,
 Фыдуац ыл тугуарæн кæны.

Уый Ирыл ралæууыд фыдбонтæ,
 Æрцыд фыдоххæссæг адзал,
 Сырдтау фыдызнаджы æрдонгтæ
 Ныххуырстой дзыллæйыл сæ хъал...

Уæд алыгъд Иры арвæй рухс тын,
 Æрцыди тугзæйтæ, мæлæт,
 Нæ хотæ, мадæлтæн сæ рустыл
 Ныууагътой сау бонтæ сæ фæд.

Нæ сагсуртæн сæ туг фæкалди...
 Нæ Иры сæрвæлтау — сæ уд...
 Мæ ризгæ уд уын фестæд уарди —
 Дзæнæты бадут, рухсаг ут!

МÆХИЦÆН АРАЗЫН МÆСЫГ

* * *

Ныр цал азы дæ фæлиивæн ныхæстæй
мæхицæн аразын мæсыг
æмæ, цыма змисæй конд у,
афтæ æркæлы.
Нæ дæм хъары мæ рыст.
Ды ногæй ногмæ бафхæрыс дæ къона,
æз та йын хъахъхъæнын йæ хъарм.
Фæлæ уæддæр ды хъуамæ зонай
нæ хæссын зæрдæйы хæрам.

* * *

Мæ хъæбултæ,
дыууæ хуры чызджы,
мæ базыртæ
æмæ ныфсы цæджындз.

Уæ амонд æмæ
хорзæхмæ бæллын,
мæ кувинаг
сымах номыл кæнын.

Уæ цинæй æз
куыд амонджын вæййын!
Уæ рыст мæ уайтагъд
азæронд кæны.

Сымахæн мæ
цы хорздзинад фæнды, —
хуымæтæг дзырдтæй
нæу мæ бон зæгъын.

Æнæниз ут,
æнæфыдбылыз, уарзон
æрмæст мæнæн нæ, —
адæмæн.

Стæй уарзут.
Æнæ уарзт дуне
афтид у.
Цæрут.

НОМДЗЫД ЛÆГТÆ СЫЛГОЙМАДЖЫ ТЫХХÆЙ

Æгас Европæ бафидауын кæнын мын æнцондæр
уайд, цалдæр сылгоймаджы бафидауын кæнынæй.

Людовик XIV

Цыппар сывæллоны хъомыл кæнынæй нацийæн
разамынд дæттын — æнцондæр.

Уинстон Черчилль

Арæх афтæ дæр рауайы: сылгоймаг йæ зæрдæйы
дæгъæл кæмæндæр радта, стæй дыккаг бон гуыдыр
баивта.

Шарль Сент-Бев

Сылгоймаг — цардæй адджындæр, мæлæтæй —
тыхджындæр.

Солæман-паддзах

Сылгоймаг дæм йæ чъылдым куы раздаха, уæд
ын дзы раппæл, æмæ демæ бафидаудзæн.

Юлиус Штеттенгейм

АДАЕМОН СФАЕЛДЫСТАД

ХЪАЗИТЫ Мелитон

ИРОН ХÆЗНА¹

АРФÆТÆ

У

Уæ уæзæгæй ирон зарæг хъуысæд.
Уæ уæзæгæй коцораджын лæппутæ фæцæуæнт.
Уæ уæзæг Мыкалгабырæй фæдзæхст фæуæд.
Уæ уæзæгæй сагсуртæ фæцæуæд.
Уæ уæзæгæй фарны дзырд хъуысæд.
Уæ уæзæгмæ фарн æртæхæд.
Уæ уæзæгыл дидинæг æфтаут.
Уæ уæзæгыл сайдæй макуы рацæут.
Уæ уæзæджы фарнæй уæ фæрнджын скæнæд Дунескæнæг.
Уæ уæздандзинад адæмæн æмбисондæн баззайæд.
Уæ уæздандзинадыл уæ фæсмон кæнын макуы бахъæуæд.
Уæ уæздæтты фæзмынæн ут.
Уæ уæззау бонтæ уын Уæллаг Хуыцау цины бонтæй раивын кæнæд.
Уæ уæлахиз æнустæм уæд.
Уæ уæлахизы тырысайы бын сæрыстырæй фæцæут.
Уæ уæлахизы тырысайы бын уæ макуы мачи фæцудæд.
Уæ уæнг рог уæд, уæ зæрдæтæ — рухс.
Уæ уæхст дæр макуы басудзæд æмæ уæ физонæг дæр.
Уæ уæхстæй фынгтæм сой цы миза, уыцы амонд уæ уæд.
Уæ уæхстыл уæ давæггаг бакæныны сæр макуы бахъæуæд.
Уæ удтæй арт цы цæгъдат, Хуыцаутты Хуыцау уын ахæм арфæ ракаæнæд.
Уæ удты бæсты сæ Хуыцау фæцæуын кæнæд.
Уæ удты низтæ — мæ уды.
Уæ удыхæйттæй райгонд ут.

¹ Дарддæр. Райдайæн кæс: «Мах дуджы» 2000-æм азы №№ 7 — 12; 2001-æм азы №№ 3 — 12, 2002 азы № 1, 2.

Уæ удыхæйтты фæндиаг ут.
 Уæ уынд адæмæн цины хос фестæд.
 Уæ уындай ныл хуртæ кæсæнт.
 Уæ фарн фынай уæд.
 Уæ фарны нуазæнтæ фæрнджынай фæдæттут.
 Уæ фарны хъуыддæгтæ нæм хъуысæнт.
 Уæ фæд макуы фесæфæд.
 Уæ фæдисонтæ уыл сæрæгасæй сæмбæлæнт.
 Уæ фæдисонтæй фæдисы цæуын макайуал фæдыл бахъæуæд.
 Уæ фæдисонтæ даргъ-уарæх цæуæнт.
 Уæ фæдонтæ кæфтæй-кæсæгмæ цы ауадзой сæ уидæгтæ, ахæм
 арфæ уын Уæллаг Хуыцау ракаенæд.
 Уæ фæздæг арвыл æмбæлæд.
 Уæ фæздæгæй уе знæгтæ куырм кæнæнт.
 Уæ фæззæг фырнæрдæй, фысы дымæгау, дыз-дыз цы кæна, уыцы
 амонд уын Дунесфæлдисæг Хуыцау раттæд.
 Уæ фæззæджы бærкад-иу Джеоргуыбайы цы фæбæрæг уа, уыцы
 амонд уын Хуыцауы цæст бауарзæд.
 Уæ фæззыгон зæрдæ уын Хуыцау макуы байсæд.
 Уæ фæндаг — раст.
 Уæ фæндагæй макуы фæриссут.
 Уæ фæрнджын хæдзæрттыл дзæбæхæй сæмбæлут.
 Уæ фæсивæд кады къахыллæуд фæуæнт.
 Уæ фæсивæд Мадымайрæмæй фæдзæхст фæуæнт.
 Уæ фæндиæгтæ — уæхи фæндиаг.
 Уæ фæстагæттæн уымы бæстæйæ дæр æххуыстæнæг ут.
 Уæ фидæнай уæ зæрдæтæ барухс уæнт.
 Уæ фидæны рухс уыл æмбæлæд.
 Уæ фос — бирæ.
 Уæ фос уын уæ сæрвæттæ æмбæрзæнт.
 Уæ фыдæбон хæдзарылхæцгæ уæд.
 Уæ фыдбылызтæ фесæфæнт.
 Уæ Фыдыбæстæ — уæхи фæндиаг.
 Уæ Фыдыбæстæ цы ссæрибар кæнат тугхор куыйдзыхтæй,
 Хуыцаутты Хуыцау уын ахæм арфæ ракаенæд.
 Уæ фырттæ фырыхъулы хуызæн лæппутæ цы рацæуой, уыцы
 амонд уæ уæд.
 Уæ хал, уæ бæндæн макуы фæхауæд.
 Уæ хæдзар уын Хъарсы фидар фестæд.
 Уæ хæдзарæй фарны уазджытæ фæхизæнт.

- Уæ хæдзары — фарн.
 Уæ хæдзарвæндаджы фарн фыдæй-фыртмæ цы хæссат, ахæм
 амонд уæ уæд.
 Уæ хæзнатæ адæмы фаг дæр цы уой, æмæ уæхи фаг дæр, уыцы
 амонд уæ уæд.
 Уæ хæлæрттæй уæ Хуыцау æнæ хæлар макуы фæкæнæд.
 Уæ хæндыджы бын макуы ныххауæд.
 Уæ хæрд, уæ нозтыл фæсмон макуы фæкæнут.
 Уæ хæс æнæфыстæй макуы баззайæд.
 Уæ хæстæгдзинад амонды бонæн фæуæд.
 Уæ хæстæгдзинадæй Хуыцауы зæрдæ цы барухс уа, ахæм арфæ
 уыл æрцæуæд.
 Уæ хæстæгдзинадæй Хуыцауы хъус ныззарæд.
 Уæ хæстоныл знаджы 'лгъыст макуы 'рцæуæд.
 Уæ хæтæнтæ — уæхи фæндиаг.
 Уæ хид макуы ныккæлæд.
 Уæ хидыл Хуыцауы арфæйæ уæ зæрдæты фæндиаг фæцæут.
 Уæ хион æддагонæй цы хицæн кæнат, уыцы амонд уæ уæд.
 Уæ хистæры зондæй рæдиут.
 Уæ хистæры зондæй хайджын ут.
 Уæ хор — бирæ.
 Уæ хор цинтæ æмæ куывдты хардз кæнут.
 Уæ хорздзинадтæм нæ цæуын кæнæд Дунескæнæг.
 Уæ хотыхтæ хæссынхъом уæ Хуыцау уадзæд.
 Уæ худты кад дæлæмæ макуы 'руадзут.
 Уæ худынæй адæмы зæрдæтæ цы фæлмæн кæной, уыцы амонд
 уæ уæд.
 Уæ хуры цæст уыл макуы бамынаг уæд.
 Уæ Хуссар Ирыстоныл знаг йæ цъыф к'ях куыд никуы 'рывæ-
 ра, уыцы амонд уæ уæд.
 Уæ хуыздæрты фæзынхъом ут.
 Уæ хуын — бирæ.
 Уæ хуыныл фæсмон макуы фæкæнут.
 Уæ Хуыцауыхайы хорзæх уæ уæд.
 Уæ Хуыцауыхайæн сызгъæрин тæбæгъты фæкуывдæуæд.
 Уæ хъал цард уын мысинаг макуы суæд.
 Уæ хъару бонæн фылдæр кæнæд.
 Уæ хъæбул амондимæ байрæзæд.
 Уæ хъæбулты зындзинад макуы фенут.
 Уæ хъæбулты хурæй æфсæст ут.

Уæ хъиамæт хæдзарылхæцгæ уæд.
Уæ хъуыддæгтæ уæхи фæндиаг.
Уæ цардæфсæст удтæ фæрнæй фæдарут.
Уæ цармыдзаг ут.
Уæ цæл, уæ минас бирæ уæнт.
Уæ цæрынæй, уæ хæрынмæ, низ цы у, уый хъустæ дæр макуы
фæкæнут.
Уæ цæстæй сæ ракасут.
Уæ цæхх, уæ кæрдзын адджынæн хæрут.
Уæ цæхх, уæ кæрдзынæй — бузныг.
Уæ цæхх, уæ кæрдзыны хорзæх уæ уæд.
Уæ цинтæ нæм хъуысæнт.
Уæ цот фылдæрæй фылдæрмаæ цæуæнт.
Уæ цоты рыст макуы фенут.
Уæ чызг авд лæппуйы хистæр фæуæд.
Уæ чызг дзыккакъах цы фæуа, Хуыцау уын ахæм арфæ ракаæд.
Уæ чындз амондджын къах æрбавæрæд.
Уæ чындз лæппухъæбыс бауæд.
Уæ чындз тыр ныййарæд.
Уæ чъылдымы ныфс бирæ уæд.
Уд æмæ дзæцц фест адæмæн.
Удыгагайы хуызæн лæппу — дæ хай.
Удыгагайы хуызæн чызг дæ фæуæд æнæуæрст адæмæй.
Удыхос дын фестæд.
Уе 'ввахс адæмы хорзæх уæ уæд.
Уе 'взаг амæлын макуы бауадзут.
Уе 'взагыл фæрнæй фæдзурут.
Уе 'гъдауæй — бузныг.
Уе знаг уын лæггад кæнæд.
Уе знагæн дæр лæггадхъом цы уат, ахæм амонд уæ уæд.
Уе 'мбæлтты зардæхудт макуы райсут.
Уе 'рвадæлтæ уæ райгонд уæнт.
Уе 'фсарм бирæ уæд.
Уе 'хсар æнустæм зарджыты заринаг уæд.
Уираджи хæсæй хызт у.
Урс уæрыкк дын фестон.
Урс уæрыккæй дын фæцауон.
Урс фынтæ фæуын.
Урсзачъемæ дæ Хуыцау фæцæрын кæнæд.
Усбирагъы ахастæй хызт у.
Уынгæг бонæй хызт у.

Ф

Фагæй фылдæр хæрзтæ — дæ хай.
 Фагыл æрлæууыны хъару дын Хуыцаутты Хуыцау раттæд.
 Фадатджын лæг дæ Хуыцау скæнæд.
 Фадатджынай фæцæр.
 «Фалдæр» зæгъын дын макуы бахъæуæд.
 «Фалдæр фæкæн» дын мачи зæгъæд.
 Фарн — ацы хæдзары.
 Фарн — дæ ныхасы.
 Фарн — уæ бадты.
 Фарны бонтæ уыл ныккæнæнт.
 Фарны къахыл рабад.
 Фарны уазджытæ фæут.
 Фат суадзынхъом уæ Хуыцау скæнæд.
 Фатæй растдæр цæуæнт дæ хъуыддæгтæ.
 Фауæвæрæг дæм фау ма арæд.
 Фæдис кæнын дæ макуы бахъæуæд.
 Фæйнагфарс лæппутæ фæхъомыл кæн.
 Фæйнагфарсы ном хæссынхъом су.
 Фæкæсынхъуагæй уæ Хуыцау бахизæд.
 Фæлварайæ арфæгонд фæут.
 Фæлдурæджджын лæг дыл дæ фыны дæр макуы сæмбæлæд.
 Фæллоу уарзгæйæ фæцæр.
 Фæллоуы къахыл лæуд фæу.
 Фæллоууарзаг кæстæртæ фæут.
 Фæлмæндзых æмкъай дæм æрхауæд.
 Фæлтæрæй-фæлтæрмæ уæ амонд — хорз.
 Фæлхас кæныны сæр дæ ма бахъæуæд.
 Фæлхортæм дæ бæсты де знаг æрхауæд.
 Фæндагамонд дæ уæд.
 Фæндагсар Уастырджи дæ йæ рахиз базыры бын бакæнæд.
 Фæндагсар Уастырджи де 'мбæлццон уæд.
 Фæндагсар Уастырджийæ фæдзæхст фæу.
 Фæндараст дæ Хуыцау фæкæнæд.
 Фæндараст фæу.
 Фæндвидар у.
 Фæндонхорз — дæ цард.
 Фæрнæй цæр.
 Фæрнæйдзаг у.
 Фæрныг фысымтæ фæут.

Фæсахсæвары дзуæрттæ дæ дæ райсомы зæдты къухы хорзæй
бафтауæнт.

Фæсарц бадынæй хызт у.

Фæсмон макуы фæкæн.

Фæстагæттæй ма ферох у.

Фæтк æмæ æгъдау æварынхъом у.

Фидарзæрдæ цы уай, уыцы амонд дæ уæд.

Фидауцджын кæстæртæ фæхъомыл кæн.

Физонæг æмæ нозты хуыздæр дæ хай.

Фосы Фæлварайæ арфæгонд фæу.

Фыдæвзагæй хызт у.

Фыдæй хызт у.

Фыдæй фырт хуыздæр уæ Хуыцау уадзæд.

Фыдæлты аккаг кæстæр су.

Фыдæлты фарн мæрдтæм ма бауадз.

Фыдæмбæлæгæй дæ Хуыцау бахизæд.

Фыдбылызтæ зæронд аз ахæссæд, Ног аз нын амондхæссæг цы
фæуа, Хуыцау нын ахæм арфæ раканæд.

Фыдвæд ма фæу.

Фыдвæды бæсты æвæд у.

Фыддзæрин лæгæй дæ Уæллаг бахизæд.

Фыддзырды бæсты фыдуаг у.

Фыд-заманæй хызт у.

Фыдлæг æмæ фыдбон бирæ нæ хæссынц, æмæ-иу сын цы ба-
фæразай, уыцы амонд дæ уæд.

Фыдусы ахæсты макуы бахау.

Фыдыбæсты аккаг хъæбул дæ Дунескæнæг Хуыцау скæнæд.

Фыдыбæсты фарнæн байрæз.

Фыдыбæсты фарнæй фæрнджын у.

Фынгтæ æварынхъом ут.

Фырцытæй хызт у.

Х

Хабæ-сабæ кæстæртæй хызт у.

Хай дæттынхъом у.

Хай дын уæд дунейы хæрзтæй.

Хайгæнæджы хорзæх дæ уæд.

Хайджын дæ Хуыцау уадзæд.

Хайджын у.

Хайыр.

Хайыр дын уæд.

Хайыргонд дын уæд.
 Хайыры фос дын уæд.
 Халæн æвзаг кæй дзыхы уа, уый адæмы знаг у, æмæ дзы хызт у.
 Халон дæм макуы бауасæд.
 Хардзæй хызт у.
 Хасты макуы фæу.
 Хатиат æвзаг зонинхъом дæр у.
 Хаттæй-хатт-иу хылычъи дæр зæгъ.
 Хатыр кæнынхъом у.
 Хахуыр кæнын дæ сæрмæ цы никуы схæссай, уыцы амонд дæ уæд.
 Хахуыраей дæ Хуыцау бахизæд.
 Хахуыргæнæг йæхи чъизи кæны, æмæ чъизи хъуыддаг дæ сæрмæ
 макуы схæсс.
 Хæбизджыны бæркадæн уæд дæ бæркад.
 Хæдахуыраей Секъайы хуызæн лæг нæма уыдис нæ Иры дзыхъ-
 хъы, æмæ йын ды дæр фарс цы ласай, уыцы амонд дæ уæд.
 Хæдæвзаг дæ Хуыцау скæнæд.
 Хæдæгъдау адæймаг су.
 Хæдæфсарм у.
 Хæддзу уазæгæй хызт у.
 Хæд-зонд у.
 Хæдивæг хорз куы уайд, уæд Хуыцауæн дæр уайд хæдивджытæ,
 фæлæ дæ хæдивæгимæ дæр цы никуы фæзулдзых уай,
 уыцы амонд дæ уæд.
 Хæдхъуыр адæймагæй хызт у.
 Хæдхъуыр адæймагимæ дæ куыдзы къæбыла дæр макуы сæм-
 бæлæд.
 Хæдзарон лæгæй дæ Уæллаг базæронд кæнæд.
 Хæдзардарæг дæ Хуыцау скæнæд.
 Хæдзардзинæй фæцæр.
 Хæзнайы хицау су.
 Хæзнадоныл скъуыр дæ къах.
 Хæйрæг дæ макуы бахæрæд.
 Хæйрæджытыл дæр цæуæд дæ бар.
 Хæлары зæрдæхудт макуы фен.
 Хæларзæрдæйæ фæцæр.
 Хæлæг адæймагæй дæ æмбал скæныны сæр макуы бахъæуæд.
 Хæлæгæй хызт у.
 Хæлæттаг макуы фæу.
 Хæлæфæй дæ хаймæ дæр макуы февнал.
 Хæлиу фæлæууынхъом дæ Хуыцау уадзæд.

Хæлиудзыхы æмбисонд дыл макуы æрцæуæд.
Хæлмагзæрдæ адæймагæй хызт у.
Хæл-хæл дæм кæнæд цард.
Хæндыгау дзаджджын уæд дæ къæбиц.
Хæрам адамай хызт у.
Хæрæгæй хуымкæнынмæ дæр цы арæхсай, уыцы амонд дæ уæд.
Хæрдмæ цæуынæй дæ Хуыцау макуы бафæллайын кæнæд.
Хæрдгæхуыдты фæцу.
Хæрдхуызæй фæцæр.
Хæрзарæхстты 'хсæнæй макуы ацух у.
Хæрзæггурæггаг дæу фæуæд.
Хæрзæггурæггæгтæ фæдæтт.
Хæрзæгъдауæй фæцæр.
Хæрзæмбæлæг — дæ хай.
Хæрзæхсæв.
Хæрзбон.
Хæрзгæнæг фæу.
Хæрзизæр.
Хæрзгæнæджы арфæ дыл æрцæуæд.
Хæрзиуæг дыл æмбæлæд.
Хæрзиуæгдæттæг фæу.
Хæрзифтонгæй фæцæр.
Хæрзрайсом.
Хæс фидынхъом у.
Хæсæй хызт у.
Хæснаг æмбулынхъом у.
Хæстæй хызт у.
Хæстхъом у.
Хæстæг дзуарæй фæдзæхст у.
Хæстæгæн дæ цы агурой адæм, уыцы амонд дæ уæд.
Хæстæгдзинад хæссынхъом у.
Хæтаг сылæй хызт у.
Хæххон лæджы фарнæй фæрнджын у.
Хæххон цардыл макуы атигъ кæн дæхи.
Хæцаг куыдзæй хызт у.
Хæцæнгарзы сæр дæ макуы бахъæуæд.
Хæцгæ низæй хызт у.
Хетæджы Уастырджи æргом зæд у, æмæ дын æргомай æххуыс
кæнæд.
Хетæджы Уастырджи дын фæндагамонæг уæд.

Хидсаст макуы фæу.
 Хин æмæ кæлæнæй хызт у.
 Хиндзинады сæр дæ макуы бахъæуæд.
 Хионæй дæ Хуыцау маст макуы бауадзæд.
 Хионæн аргъ кæнынхъом дæ Хуыцау уадзæд.
 Хионы арфæ дыл æрцæуæд.
 Хионы зæрдæхудты дæ Хуыцау макуы бацæуын кæнæд.
 Хионы маст дын Хуыцау ма зæгъæд.
 Хистæрæн лæггадхъом у.
 Хистæртæ дæу тыххæй сæ сæртæ цы никуы æруадзой, уыцы
 амонд дæ уæд.
 Хистарты арфæ дыл цы 'рцæуа, Хуыцау дын ахæм амонд раттæд.
 Хистарты кадæй каджын цы уай, уыцы амонд дæ уæд.
 Хистарты фарныл уæлæмæ схæцынхъом у.
 Хистæриуæг кæнынхъом у.
 Хиуыл хæцынхъом дæ Хуыцау скæнæд.
 Хуыцауы хорзæх дæ уæд.
 Хойæ дæ æвзæр зæгъын макуы бахъæуæд.
 Хойæн лæггад кæнын фæраз.
 Хойы зæрдæ æрвадæлтæм у, æмæ дæм де 'рвадæлтæй цины
 хъуыддæгтæ хъуысæнт.
 Хойрагæфсæстæй фæцæр.
 Хорарæхæн дæ Хуыцау фæцæрын кæнæд.
 Хорджын рæстæджытæ æрвитут.
 Хорхъуаг æмæ лæгхъуаг макуы фæут.
 Хоры Уацилла уæм дзаг цæстæй ракасæд.
 Хоры Уациллайы йæ хъулон адæмæн цы бæркæдтæ бафæнды,
 уыдон йæ цæст дæуæн дæр цы бауарза, уыцы амонд дæ
 уæд.
 Хорз амонд дæ уæд.
 Хорз байрай кæддæриддæр.
 Хорз байрай, кæмдæриддæр дæ.
 Хорз — дæ хай.
 Хорз лæппу — дæ хай.
 Хорз чызг — дæ хай.
 Хорз фынтæ — дæ хай.
 Хорзæй баззай.
 Хорзы хъыджы бацæуын дæ макуы бахъæуæд.
 Хорзыл амбæл.
 Хорзæхджын дæ Хуыцау скæнæд.
 Хосдзæуттæ фæцæуæнт дæ хæдзарæй.

Хотых хæссынхъом дæ Хуыцау скæнæд.
 Хох — дæ хъахъхъæнæг.
 Хохаг суадонау сыгъдæгæй фæцæр.
 Хохаг суадонау, уæ ис, уæ бæркад уæлеистæ, бынæйахадгæ уæнт.
 Хохы дзæнхъайау цæхæртæ фæкал.
 Хохы зæдтæй фæдзæхст фæу.
 Хохы йас лæг дæ Хуыцау скæнæд.
 Худ дарынхъом у.
 Худæджы хал ахæр.
 Хур райсомæй цы зæдтæ, цы дауджытыл скæсы, уыдонæй
 фæдзæхст фæу.
 Хурæмдых дæ Хуыцау скæнæд.
 Хуртæ æмæ дæ мæйтæ кæсæнт.
 Хурты хурзæринай рæвдыд у.
 Хурджын бонтæ дыл ныккæнæнт.
 Хурдзæсгом лæппу — дæ хай.
 Хурдзæсгом чызг дæ фæуæд.
 Хуыздæр амонд дæ фæуæд.
 Хуымæллæгау дын рог уæд.
 Хуыцау дæ бауарзæд.
 Хуыцау дын дæ бирæгъ æмæ дæ уазæджы хай макуы байсæд.
 Хуыцау йæ фыртæн цы арфæ ракодта, уыцы арфæ дын ракæнæд.
 Хуыцауæй разы цы уай, ахæм амонд дæ уæд.
 Хуыцауы фæрнæй хайджын у.
 Хуыцауы хорзæх дæ уæд.
 Хуыцаутты Хуыцауæй арфæгонд фæуæнт, кæм дын чи ис, уыдон.
 Хынджылæггаг цы никуы фæуа дæ зæронд сæр, уыцы амонд
 дæ уæд.
 Хыссæарм у.

Хъ

Хъазæн бонтæ дыл Хуыцау ныккæнæд.
 Хъалондар дæ Хуыцау макуы скæнæд.
 Хъан хæссынæн дæр цы уай, уыцы амонд дæ уæд.
 Хъаны цард дын Хуыцауы цæст бауарзæд.
 Хъаруджынай-хъаруджындæр цы кæнай, Хуыцау дын ахæм
 арфæ ракæнæд.
 Хъахбай сылгоймагæй хызт у.
 Хъæбæр лæуу.
 Хъæбулы зын макуы фен.

Хъæбулы цинтæм фæкæс.
 Хъæбулафсæстæй фæцæр.
 Хъæд Хетæгæн цы ракодта, Хуыцау дын ахæм арфæ ракæнæд.
 Хъæд Хетæгмæ йæхи къахæй куыд æрцыд, афтæ дæм дæ амонд
 йæхи къахæй куыд цæуа, ахæм арфæ дыл æрцæуæд.
 Хъæздыг дæ Хуыцау скæнæд.
 Хъæлдзæг цард фæкæн.
 Хъæриуы хохæй дæ кад фæбæрзонддæр уæд.
 Хъæрмуат у.
 Хъæрмудæй цæрут.
 Хъæубæсты фарнæй фæрнджын у.
 Хъæубæсты фыдæх макуы райс.
 Хъæубæсты 'хсæн цæрын цы фæразай, уыцы амонд дæ уæд.
 Хъуыдысæфтæй дæ Хуыцау бахизæд.
 Хъуытаз хъæлæсæй фæзар.
 Хъысмæты фыдæвзарæнтæй дæ Хуыцау бахизæд.

Ц

Цагъайраг уæвыны бæсты кады мæлæт райсынхъом цы бауай,
 уыцы амонд дын Хуыцау раттæд.
 Цалцæг кæнын дæ макуы бахъæуæд.
 Царв æмæ мыды цард фæкæнут.
 Цардамонд — дæ хай.
 Цардæй къæртт цы 'ппарай, ахæм амонд дæ уæд.
 Царды хæрзтæ дын Хуыцау бавзарын кæнæд.
 Цардæфсæст у.
 Цардæттæг Хуыцауæй арфæгонд у.
 Цардуарзонæй дæ Хуыцау цæрын кæнæд.
 Царциаты амондæй хызт у.
 Царциаты диссæгтæ дæр цы фенай, уыцы амонд дæ уæд.
 Цæгаты зын макуы фен.
 Цæр, чи дæ уарзы æмæ кæй уарзыс, уыдон фæндиаг.
 Цæрæццæг кæстæртæ фæхъомыл кæн.
 Цæрдхуызæй фæцу.
 Цæрынай-хæрынмæ мастæй хызт у.
 Цæрынай-хæрынмæ хъæлдзæг бонтæ фервит.
 Цæргæсау бæрзæндты фæтæх.
 Цæринаг кæстæр дын басгуыхæд.
 Цæсгомджынай фæцæр.
 Цæстмæхъус митæй хызт у.

Цæфхадæй сæхтæджы 'хсæн дæр цæрын цы фæразай, уыцы
 амонд дæ уæд.
 Цæхæрцæст лæппу — дæ хай.
 Цинæфсæст у.
 Цонгджын дæ Хуыцау уадзæд.
 Цуаны цæуынхъом дæ Хуыцау скæнæд.
 Цумама зивæг цы никуы кæнай, уыцы амонд дæ уæд.
 Цумахъом у.
 Цурон митæй хызт у.
 Цыкура фæст.
 Цыкурайы фæрдыг цы ссарай, уыцы амонд дæ уæд.
 Цыкурайы фæрдыгау æрттив.
 Цыкурайы фæрдыгау æппæтхъом у.
 Цыллæтæ фæдар.
 Цырагъау фæрухс кæн дæ адæмы зæрдæ.
 Цырагъау фæсудз дæ Фыдыбæсты тыххæй.
 Цырагъдар басгуйх дæ адæмæн.
 Цыргъзондæй цæр.
 Цытджынай базæронд у.

Цъ

Цъар ныхасæй дæхи цы хизай, уыцы амонд дæ уæд.
 Цъар ныхасы сæр дæ макуы бахъæуæд.
 Цъæмæлтæ цы никуы бакалай дæ кады хъуыддæгтыл, уыцы
 амонд дæ уæд.
 Цъæхæйрæгъæдæй хызт у.
 Цъус сызгъæрин дæр ваййы, фæлæ дзы хайджын у.

Ч

Чи дæ æмбара, ахæм хæлæрттæй макуы фæцух у.
 Чи дæ уарзы, уыдон фæндиаг у.
 Чындзæй дæ комæйкургæ амонд фæуæд.
 Чындзæй сындзмæ цы никуы бахауай, уыцы амонд дæ уæд.
 Чындздзон дзаумæттæ фæхуый.
 Чындзхæссæг æмæ амондхæссæгæй фæцæр.
 Чындзхæссæгæн-иу дæ цы агурой, уыцы амонд дæ уæд.
 Чырыстон адæймаг дæ æмæ чырыстон цард фæкæн.
 Чырыстон адæймаг дæ, æмæ Чырыстийæ фæдзæхст фæу.
 Чырыстийæн табу кæнынхъом дæ Хуыцау уадзæд.

Чысыл стут, фæлæ цы бабирæ уат, уыцы амонд уæ уæд.
 Чысылæй, стырæй уæ Хуыцау амондджын фæкæнæд.
 Чысылæй стырмæ амондджын ут.
 Чысылæй стырмæ фæрнæй фæцæрут.
 Чырикувæг хонинмæ уæ дардмæ цæуын макуы бахъæуæд.
 Чырикувæг Хуыцауæй цы арфæ ракуры, уый — дæ хай.
 Чырикувджытæ дæ хуыздæрæн агурант.
 Чынды адæймагæй хызт у.
 Чынды лæгæй дæ хæстæг дæр макуы фæуæд.
 Чындыйæ дæ Хуыцау бахизæд.
Уыдзæн ма.

НОМДЗЫД ЛÆГТÆ СЫЛГОЙМАДЖЫ ТЫХХÆЙ

Сылгоймæгтæ сæхи хæдзары халæттæ вæййынц,
 æхсæнады — мæлхытæ, сæ удæмбæлттимæ та —
 бæлæттæ.

Карл Вебер

Сылгоймагæн йæ буары алы хай дæр зæрдæ у, суанг
 ма йæ сæр дæр.

Жан Поль

Сылгоймагæй агурут, æрмæстдæр раттынхъом
 цуи, уый.

Барбе д' Ореви́льи

Сылгоймæгтæ хæйрæджы куы нал фæхъæуынц,
 уæд сæхи бакæнынц Хуыцауы æвджид.

Софья Арну

Политикамæ йæхи чи ласы, уыцы сылгоймæгтæ
 кæрчытæ сты, фæлæ фæстагмæ цъиусуртæй агæпп
 ласынц,

Кармен Сильва

«МАХ ДУДЖЫ» РАВДЫСТ

Хъæбул.

Дондзауга.

Уациллайы куывд.

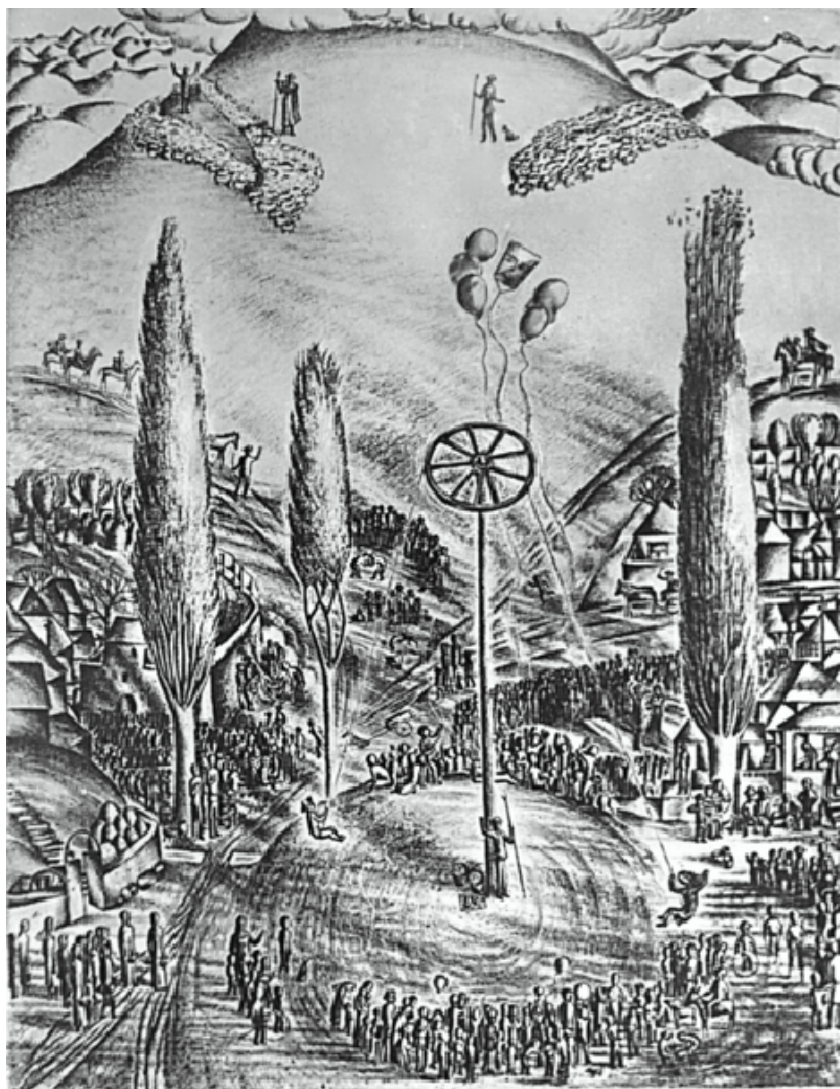
Армукъа.

Дзиба, дзиба, хур!

Арв æмæ зæхх.

Бәрәгбон.

Санибайы аргъуан.

Зарәмәг. Изәр.

УÆЛÆМХАСÆН

ИРОН АДÆМЫ НÆРТОН ЭПОС

Библиографион амонæг

- Нарты эпосы хицæн уацмыстæ фыццаг хатт джиппы уагъд куы 'рцыдысты, ууыл 130 азæй фылдæр цæуы. Уæдæй нырмæ ахуыргæндтæ бирæ бакуыстой кадджытæ бабиноныг кæныныл, иртасыныл. Ацы библиографион амонæг сарæзтой республикæ-йы Национ наукон библиотекæйы кусджытæ Бибуаты Ирæ, Джусойты Маринæ æмæ Мамыкбаты Людмилæ, йæ редактор та у Дзусаты Кларæ. Махмæ гæсгæ, æрмæг хорз ахъаз фæуы-дзæни, нæ адæмон сфæлдыстадмæ йæ хъус чи дары, уыдонæн: ахуыргæндтæн, аспиранттæн, студенттæн, стæй хуымæтæджы чиныгкæсджытæн дæр.

- Нарты, это — жизнь широкая, привольная, просторная, ни в чем не знающая меры и края.

- Нарты, это — дыхание бескрайних степей древней Скифии и Алании...

- Нарты — это поэтический псевдоним самих создателей эпоса — алан.

- Нартовский эпос стоит до сих пор, как зачарованный замок, строители которого сделали все возможное, чтобы скрыть, замаскировать и запутать все входы и выходы, не дать проникнуть в него постороннему глазу, никому не выдать своей тайны...

- Нарты, это — ярость битвы, звон мечей и сверкание шлемов, это беспредельная удаль, иæуæая славы и презираюæая смерть...

- Нарты, это — пиршества и игры, это песни и пляски, от которых дрожит земля и трепеæут небожители...

В. Абаев

- Именно у осетин и, конечно, отчасти уже у их далеких предков сформировалось ядро нарттовского эпоса и наметились его

главные герои... В основе своей нартовский эпос — осетинский.

Дюмезиль Ж. Осетинский эпос и мифология, 1976, с. 161.

• Нартовский эпос заслуживает внимания прежде всего потому, что непосредственно отражает жизнь и душу народов — его носителей.

Дюмезиль Ж., там же, с. 16.

ТЕКСТЫ. ПУБЛИКАЦИЯ ТЕКСТОВ

а) Отдельные издания, внутрикнижная и журнальная публикация.

1868

Осетинские тексты, собр. Д. Чонкадзе и В. Цораевым. Изд. акад. А. Шифнер. С-Пб., 1868, 104 с.

1871

Пфаф В. Путешествие по уæлæм Северной Осетии // Сб. сведений о Кавказе. Т.1. Тифлис, 1871, с.1 — 37.

Шанаев Дж. Народные сказания кавказских горцев. Нартовские сказания // Сб. сведений о кавказских горцах. Вып.5. Тифлис, 1871, с. 1 — 37.

1873

Шанаев Дж. Из осетинских народных сказаний. Нартовские сказания // Сб. сведений о кавказских горцах. Вып. 7. Тифлис, 1873, с. 1 — 21.

1876

Шанаев Г. Из осетинских сказаний о нартах // Сб. сведений о кавказских горцах. Вып. 9. Тифлис, 1876, с. 2 — 64.

1881

Миллер В. Ф. Осетинские этюды. Ч.1. М., 1881 (Учен. зап. имп. Моск. Ун-та. Отд. ист. филолог. Вып. 1).*

1885

Миллер В. Ф. Осетинские сказки: О Сырдоне // Сб. материа-

* Неполные библиографические данные ввиду отсутствия источников в фондах НАЦ научной библиотеки помечены звездочкой. (*)

лов по этнографии. Вып. 1. М., 1885, с. 113 — 117, 129 — 138.
То же. Ч. 3. М., 1887, с. 170 — 174.

1889

Кайтмазов А. Сказания о нартах. Сост. по рассказам туземных жителей // Сб. материалов для описания местностей и племен Кавказа. Вып. 7. Тифлис, 1889, Отд. II, с. 3 — 36.

Нартские богатыри // Энциклопедический словарь. С.-Пб. Брокгауз — Ефрон. Т. XXа. С.-Пб., 1897, с. 600 — 601.

1902

Дигорские сказания по записям дигорцев И. Т. Собиева, К.С. Гарданова и С. А. Туккаева с пер. и прим. В. Миллера. М., 1902, с. 105 — 108.

1909

Из сказаний о нартах // На Кавказе (Ежемес. журн. истории, этнографии...). 1909, т.2, №6.*

1925 — 1941

Памятники народного творчества осетин. Вып.1 — 5. Владикавказ, 1925 — 1941.

Вып. 1. Нартовские народные сказания. Владикавказ, 1925, 122 с.

Вып. 2. Дигорское народное творчество в записи Михаила Гарданты, 1927, 158 с.

Вып.3. То же в записи Ц. Амбалова на осет. и рус. яз., 1928. 142 с.

Вып.5. Сказание о нартах и даредзанах, 1941, 286 с.

1936

Юго-Осетинский фольклор.—Сталинир: Изв. Юго-Осет. науч.-исслед. Ин-та, 1936*.

1941

Джанаев И. (Нигер). Сказание о нартах. Орджоникидзе, 1941, 36 с. То же на осет. яз.

Батрадз æмæ Тары фырт Мукара // Мах дуг, 1941, № 1, ф. 14 — 16.

Батраз и сын Тара Мукара: [Из Нарт. сказаний].

Нарты Ацæмæзы зарæг // Мах дуг, 1941, № 1, ф. 8 — 14.

Песня нарта Ацамаза: [Запись М. Туганова. Лит. обраб.

Х. Ардасенова].

Нæртон Борæты дугъ; Бедзенæджы фырт Арæхдзау; Борæты къулбадæджы фырт æмæ мæличчы фырт // Мах дуг, 1941, № 2 — 3, ф. 83 — 108.

Скачки Бората; Сын Бедзенега Арахдзау; Сын колдуньи из фамилии Бората и сын малика: [Из нарт. сказаний].

Нарты Сосланы фырты кадæг // Мах дуг, 1941, № 6, ф. 55 — 58.

Сказание о сыне нарта Сослана: [Записан от Т. Кациева. Лит. обраб. Х. Ардасенова].

1944

Сказания о нартах. Из эпоса осетинского народа. Пер. и вступ. ст. В. Дынник. Предисл. К. Кулова. М., Гослитиздат, 1944, 78 с.

1945

Уырызмæджы фæстаг фосы конд; Нарты сау рувасдзарм // Мах дуг, 1945, № 6, ф. 18 — 26.

Последний поход Урузмага; Черная лисица нартов: [Из нарт. сказаний].

Батрадз Хызы фидар куыд басаста, уый // Мах дуг, 1945, № 6, ф. 27 — 28.

Как нарт Батраз сокрушил крепость Хиза: [Обраб. на нар.-поэт. лад. И. Джанаева].

Тотрадз æмæ Сослан // Мах дуг, 1945, № 7, ф. 23 — 27.

Тотрадз и Сослан.: [Из нарт. сказаний].

Сырдоны мард; Сырдоны тохъылы æргæвст; Дæ тын дæ къух ссардта // Мах дуг, 1945, № 7, фф. 28 — 29.

Смерть Сырдона; Как у Сырдона зарезали барана; Заполучил свое полотно: [Из нарт. сказаний].

Нарт æмæ уæйыджы стæг; Айсана // Мах дуг, 1945, № 8, ф. 34 — 37.

Нарты и кость Великана; Айсана: [Из нарт. сказаний].

1946

Нартские сказания. Сост. В. Абаев, Н. Багаев, И. Джанаев и др. Вступ. ст. К. Д. Кулова. Ред. А. П. Газзаев. Дзауджикау, 1946, 386 с., с илл. На осет. яз.

Нарты фæткъуы // Мах дуг, 1946, № 2 — 3, ф. 81 — 82.

Яблоко нартов: [Обраб. на нар.-поэт. лад. Х. Плиева].

Сæууай // Мах дуг, 1946, № 7 — 8, ф. 37 — 43.

Саууай: [Из нарт. сказаний].

1948

Либединский Ю. Сказания о нартах / Заметка и несколько отрывков // Огонек, 1948, № 15, с. 8 — 11.

Осетинские нартские сказания / Пер. с осет. яз. Ю. Либединского. Отв. ред. К. Кулов. Ред. комис. Нарт.ком-та Х. Арда-сенов и др. Вст. ст. К. Кулова. Дзауджикау, Гос. Изд. Сев. Осет. АССР, 1948, 503 с.

Сказания о нартах. Пер. с осет. В. Дынник. М.-Л., Детиздат, 1948.*

1949

Дейч А. Сказания о нартах // Огонек, 1949, № 20, с. 3 — 8.

Нартские сказания. Дзауджикау, Севосгиз, 1949, 685 с., с ил. На осет. яз.

Нартские сказания. Осетинский народный эпос. Пер. В. Дынник под ред. Н. Тихонова, В. Казина, С. Бритаева. Предисл. С. Бритаева. М., Гослитиздат, 1949, 435 с.

Осетинские нартские сказания / Пер. в лит. обработке Ю. Либединского. Оформление худож. Б. Никифорова. Грав. на дереве худож. А. Гончарова. Вступ. ст. К. Д. Кулова. М., Совет. писатель, 1949, 310 с.

1950

Либединский Ю. Сослан — богатырь, его друзья и враги (по мотивам нарт.сказаний). М.-Л., Детиздат, 1950.

1951

Яблоко нартов. Нарт. сказания в обраб. для детей на осет. яз. С. Бритаева. Дзауджикау, Госиздат, 1951, 111 с., с илл.

1954

Яблоко нартов. Осетинские нартские сказания для детей сред. и ст. возраста. Обраб. и пер. С. Бритаева, Орджоникидзе, Севосгиз, 1954, 62 с., с илл.

1957

Нарты. Эпос осетинского народа. Изд. подгот. В. И. Абаев и др. / Пер. Р. А. Ивнева. Под ред. Н. Г. Джусоева. Послесл. В. И.

Абаева и Б. А. Калоева, М., изд-во АН СССР, 1957, 401 с., 9 илл.

1966

Записи у сказителей: Нарты Ацæмæзи зар; Нарты та-уæрхътæй: Тексты [на дигор. и рус. яз.] // Исаев М. И. Дигорский диалект осетинского языка. М., 1966, с. 113 — 114; 139 — 140.

Батрадзы уæйгуытæ куыд аскъæфтой // Фидиуæг, 1966, № 2, ф. 41 — 45.

Как великаны унесли Батраза: [Из нарт. сказаний / Записал В. Джусоев].

1970

Сослан уацары // Фидиуæг, 1970, № 11, ф. 76 — 79.

Сослан в плену: [Из нарт. сказаний / Записал В. Джусоев].

1975

Нарты кадджытæ. Нывг. Тугъанты М. æмæ Хъаныхъуаты У. Орджоникидзе, Ир, 1975, 360 ф. Нывтæ.

Нартские сказания.

Нартæ. Ирон адæмон эпос. Цхинвал, Ирыстон, 1975, 359 ф.

Нарты. Осетинский народный эпос.

1976

Волшебная бусина. Осет. народные сказки. Сост. Калоев Г. З. Орджоникидзе, Ир, 1976, 112с.

Сослан иæет сильнейшего: Осет. нар. сказка. Изд. 2-е / Пер. с осет. Ю. Либединский. Орджоникидзе, Ир, 1976, 16с.

1977

Как Батрадз закалил себя: Из осет. нарт. сказаний. Орджоникидзе, Ир, 1977, 15 с.

Яблоко нартов. Обраб. и пер. С. Бритаев. Рис. Х. Сабанова, Орджоникидзе, Ир, 1977, 13 с., с ил.

1978

Сказания о нартах. Осетинский эпос. Пер. с осет. Ю. Либединский. Худож. З. П. Абоев. М., Сов. Россия, 1978, 510 с.

1981

Сказания столетий: Эпос народов СССР [Сост. и авт. предисл. и коммент. Л. И. Климович, В. Н. Осокин]. М., Мол. Гвар-

дия, 1981*, Есть нарт. сказания осетин.

1983

Nartsky epos / Eva Malieva. Bratislava, Mlade Leta, 1983, 173s.
Нартский эпос / Пер. на словац.яз. Ева Малиева. Худож. Игорь Румански.

1987

Созырыхъо // Мах дуг, 1987, № 1, ф. 100 — 101.

Созруко: [Из нарт. сказаний].

Нарты Уырымæджы кадæг // Мах дуг, 1987, № 2, ф. 6 — 72.

Сказание о нарте Урузмаге: [Запись В. Цораева из кн. Осетинские тексты. С-Пб., 1868].

Батрадзы фыд Хæмыцы куыд амардтой; Батрадз йæ фыды туг куыд райста; Сослан æмæ Уырымæг // Мах дуг, 1987, № 3, ф. 61 — 66.

Как убили Хамыца, отца Батраза; Как отомстил Батраз за отца; Сослан и Урузмаг: [Из нарт. сказаний / Запись В. Миллера].

Нарты аг // Мах дуг, 1987, № 4, ф. 86 — 87.

Котел нартов.: [Из нарт. сказаний / Запись А. Кайтмазова].

Нарти Урузмæг æма Уæйуг // Мах дуг, 1987, №5, ф. 75 — 77.

Нарт Урузмаг и Великан: [Из нарт. сказаний / Записан от С. Медоева].

Батрадз Сайнæджы фидар куыд басаства // Мах дуг, 1987, № 6, ф. 84 — 85.

Как Батрадз сломил крепость Сайнага: [Из нарт. сказаний].

Созырыхъо æмæ Тары фырт Мукара // Мах дуг, 1987, № 6, ф. 86 — 90.

Созруко и сын Тара Мукара.: [Из нарт. сказаний].

Къуыппыл цæрæг æлдары фырт æмæ Батрадз // Мах дуг, 1987, №7, ф. 87 — 88.

Батраз и сын алдара, живуæего на холме: [Из нарт. сказаний].

Нартмæ дыууадæстæнон фæндыр куыд фæзынди // Мах дуг, 1987, № 7, ф. 88 — 90.

Как у нартов появился двенадцатиструнный фандыр: [Из нарт. сказаний / Записан от К. Джусоева].

Зиндони цадæ // Мах дуг, 1987, № 8, ф. 66 — 69.

Озеро ада: [Из нарт. сказаний].

Хæмыцы фырт Батрадз йæ фыды туг куыд райста // Мах дуг, 1987, № 9, ф. 89 — 94.

Как сын Хамыца Батраз отомстил за отца: [Из нарт. сказаний].

1988

Къантдзи фурт Сæууай // Мах дуг, 1988, № 1, ф. 83 — 88.

Сын Кандза Саууай: [Из нарт. сказаний].

Нарты Сосланы мæлæт // Мах дуг, 1988, № 3, ф. 69 — 71.

Смерть нарта Сослана: [Из нарт. сказаний].

Созырыхъойы æртæ сызгъæрин нуазæны // Мах дуг, 1988, № 4, ф. 72 — 75.

Три почетных золотых кубка Созруко: [Из нарт. сказаний].

Нарти сау робас // Мах дуг, 1988, № 8, ф. 94 — 98.

Черная лисица Нартов: [Из нарт. сказаний].

1989

Нарты: Осет. героич. эпос в трех книгах. Книга 2. М., Наука, 1989, 492 с.

Нарты Сослан æмæ æвдсæрон уæйыг Мукарайы аргъау // Мах дуг, 1989, № 3, ф. 77 — 80.

Сказка о нарте Сослане и семиголовом уаиге Мукара: [Перепеч. из газ. «Рæстдзинад», 1936, 21, 22 февр. / Записан Я. Хозиевым].

Бориатæ æмæ Æхсæртæгкатæ // Мах дуг, 1989, № 4, ф. 94 — 97.

Бората и Ахсартагката: [Из нарт. сказаний].

Нарты кадджытæ: Номарæн; Сæуæссæ; Нарты Борæ; Буртæ-джы хæст; Æвдзæрæны хæст; Нарты мады мæлæт; Борæйы чындзæхсæв; Дзылæу; Зæрисæры чызг; Болатбæрзæй; Борæйы кадæг; Сæуæссæйы мæлæт // Мах дуг, 1989, № 8, ф. 4 — 34.

Нартские сказания. [Посвящение; Сауасса; Нарт Бора; Война Буртага; Схватка с Великаном Авсароном; Смерть матери Нартов; Свадьба Бора; Дзылау; Дочь Зарисара; Болатбарзай; Сказание о Бора; Смерть Сауасса].

Сирдони хæснæ // Мах дуг, 1989, № 11, ф. 60 — 61.

Пари Сырдона: [Из нарт. сказаний].

Нарты кадджытæ: Арвычызг; Уæрхæг æмæ Уæрхтæнæг; Нарты хъазты; Урссæр гуымир; Уæрхæг æмæ Уæрхтæнæг гуымырты бæсты; Уæрхæг æмæ Уæрхтæнæг Буртæджы бæстæм куыд бафтыдысты; Уæйыг дыууæ рæсугъды куыд аскъæфта; Кар æмæ Кæрæф // Мах дуг, 1989, № 12, ф. 53 — 91.

Нартские сказания: Дочь неба; Уархаг и Уархтанаг; На нартовских играх; Светлоголовый гумир; Уархаг и Уархтанаг в стране гумиров; Как Уархаг и Уархтанаг оказались в стране Буртага; Как уаиг украл двух красавиц; Кар и Караф.

1990

Нарты. Осет. героич. эпос в трех книгах. Книга 1. М., Наука, 1990, 431 с.

1991

Нарты. Осет. героич. эпос в трех книгах. Книга 3. М., Наука, 1991, 175 с.

1993

Нарт Батрадз. Владикавказ. Ир, 1993, 124 с.

1994 — 2000

Сказания о нартах / Пер. с осет. Г. Тедеев // Дарьял. 1994, № 1, с. 73 — 93; 1991, № 3; 1992, № 2; 1994, № 1 — 3; 1995, № 2, 4; 1996, № 2; 1997, № 3, с. 94 — 105; 1998, № 2, №4, с. 93 — 123; 1999, № 2, с. 110 — 147; 2000, № 2, с. 134.

1994

Нарты кадджытæ.— Дзæуджыхъæу: Гасситы В. номыл рауагъдадон полиграфон куыстуат, 1995, 408 ф.

Нартские сказания.

Сырдон; Æхснарт æмæ йæ фырттæ // Мах дуг, 1994, № 6, ф. 108 — 112; 115 — 121.

Сырдон; Ахснарт и его сыновья: [Из нарт. сказаний / Запись А. Кайтмазова].

Созырыхъо 'мæ гуымаг лæг; Нарты сæфт // Мах дуг, 1994, №10, ф. 76 — 79.

Созруко и гумский человек; Гибель нартов: [Из нарт. сказаний].

1996

Нарты кадджытæ. Дыккаг чиныг: Уырызмæг æмæ Сатанайы хæснаг; Батырадз æмæ Гуымаг æлдар; Куырдалæгон, Батырадз æмæ чынты Дæргъæфсæрон; Батырадз æмæ Æлджытыкомы 'лдар // Мах дуг, 1996, № 1, ф. 58 — 85.

Нартские сказания. Книга вторая: Пари Урузмага и Сатаны; Батрадз и Гумский алдар; Курдалагон, Батрадз и Даргафсарон чинтов; Батрадз и алдар уæелья Алджидов: [Из нарт. сказаний / Сост. К. Гутиев.]

Нарты кадджытæ: Ногъайы Батыр æмæ Нарты Батырадз; Цымырзæ 'мæ Уæлхæны таурæгъ; Нарты Хæмыцы диссæгтæ; Батырадз Уырымæджы куыд фервæзын кодта; Хæмыц усгур куыд цыди; Нарты Зилгæдур; Нарт фæсхохмæ куыд ацыдысты // Мах дуг, 1996, № 2, ф. 87 — 113.

Нартские сказания: Батыр ногайцев и Нарт Батрадз; Сказания о Цымырза и Уалхане; Чудеса нарта Хамыца; Как Батрадз спас Урузмага; Как женился Хамыц; Крутящийся камень Нартов; Как Нарты ушли за горы.

Нарты кадджытæ: Сатана 'мæ Æхсонты уæйыг; Сатана Уырымæджы куыд амбылдта; Нарты 'фсарм æмæ Сатана; Нарты Сатана 'мæ Сохъыр-æлдар; Сатана 'мæ Æргъæн-уæйыг; Иудзæс-тон уæйыг Сатанайы куыд аскъæфта // Мах дуг, 1996, № 3, ф. 61 — 87.

Нартские сказания: Сатана и уаиг из рода Ахсонты; Как Сатана перехитрила Урузмага; Почитание Нартов и Сатана; Нартовская Сатана и Сокур-алдар; Сатана и Арган-уаиг; Как одноглазый уаиг похитил Сатану.

Нарты кадджытæ: Алæгаты таурæгъ; Ацæ Нартæн куывд куыд ыскодта; Нарты авдæн; Нарты кæстæр; Алæгаты кæстæр æмæ Хуры хæрæфырт // Мах дуг, 1996, № 5, ф. 133 — 169.

Нартские сказания: Сказание об Алагата; Как Аца сделал нартам пир; Люлька Нартов; Младший из Нартов; Младший из Алагата и племянник Солнца.

Нарты кадджытæ: Гуынты 'Лдар æмæ Сослан; Уырымæг æмæ Æфсатийы хæрæфырт-чызг // Мах дуг, 1996, № 6, ф. 98 — 122.

Нартские сказания: Алдар гуннов и Сослан; Урузмаг и племянница Афсати:

Нарты кадджытæ: Быдзæг; Нарты чызг; Нарты Кундз // Мах дуг, 1996, № 7, ф. 78 — 103.

Нартские сказания: Быдзаг; Нартская девушка; Нарт Кундз.

Нарты кадджытæ: Алæгаты сидзæргæсы чызг; Нарты Елтагъан æмæ Борæты чызг; Нарты Елтагъан ус куыд æрхаста; Ацæмæз æмæ Насыран-æлдар; Ацæмæз æмæ Бырдæн-уæйыг // Мах дуг, 1996, № 8, ф. 91 — 117.

Нартские сказания: Дочь вдовы из рода Алагата; Нарт Елтаган и девушка из рода Бората; Как нарт Елтаган женился; Ацамаз и Насран-алдар; Ацамаз и Бурдан-уаиг.

Нарты кадджытæ: Ацæмæз йæ фыды мæлæтæй куыд фервæ-зын кодта; Ацæмæз йæ фыд Ацæйæн ус куыд æрхаста; Алæгаты Мадзынæг // Мах дуг, 1996, № 9, ф. 103 — 129.

Нартские сказания: Как Ацамаз спас от смерти отца; Как Ацамаз женил своего отца Аца; Мадзынаг из рода Алагата.

Нарты кадджытæ: Ацæйы фырт Уазæмæг; Ацæмæзы кадæг; Нартæ Ацæмæзы куыд базыдтой; Ацæмæз æмæ Агуындæ. // Мах дуг, 1996, №10, ф.70 — 104.

Нартские сказания; Сын Аца — Уазамаг; Сказание об Ацамазе; Как Нарты узнали Ацамаза; Ацамаз и Агунда.

1998

Батрадзы куыд аскъæфтой уæйгуытæ // Фидиуæг, 1998, №1, ф. 89 — 95.

Как великаны похитили нарта Батрадза / Рассказал Дзанаг Джусоев, записал В. Джусоев.

ГАЗЕТНЫЕ ПУБЛИКАЦИИ

1870

Осетины // Терские губернские ведомости . 1870, № 46 — 49, 52; 1872.

1880

Миллер В. Осетинские сказания // Терские ведомости, 1880, № 37.

1890

Гарданов Д. Из нартских сказаний: 1. Суд над Сырдоном // Терек, 1900, 19 апр.

1893

Нартский богатый бай: [Записал А.Цаголов] // Терские ведомости, 1893, № 16, 19.

1920

Ацамаз и Агунда (С. Городецкий) // Вольный горец. 1920, 7 янв.

1941

Песнь о нарте Ацамазе / Записал М. Туганов, пер. А. Гулуев /
/ Соц. Осетия, 1941, 26 янв.

Созруко и гумский человек: Из нарт. эпоса / Запись и досл.
ловн. пер. В. Абаева, лит. обраб. В. Кулаева // Соц. Осетия,
1941, 2 февр.

Гибель нартов: Из осетинского эпоса / Обраб. З. Карстена /
/ Соц. Осетия, 1941, 16 марта.

Нарт Сатана / Запись С. Савкуева // Соц. Осетия, 1941, 20
марта.

Хсар и Хсартаг / Запись и досл. пер. В. Абаева, лит. обраб.
В. Кулаева // Соц. Осетия, 1941, 27 апр.

Нарт Созрыко: (Пер. с осет. С. Бритаев) // Соц. Осетия, 1941,
6 июня.

Бритаев С. Как нарты победили владельца Гундта. Из нар-
товского эпоса / Лит. обраб. С. Бритаева // Соц. Осетия, 1941,
15 июня.

Уархаг и его сыновья / Пер. на рус. яз. С. Бритаева // Соц.
Осетия, 1941, 21 июня.

Конец Хевада: Из нарт. сказаний / Запись И. Елоева // Соц.
Осетия, 1941, 22 июня.

Колесо Ойона / Запись И. Елоева // Соц. Осетия, 1941, 13
июля.

Нарты / Запись И. Елоева // Соц. Осетия, 1941, 17 авг.

1945

Как родился и как был закален нарт Сослан / Пер. с осет. М.
Хаким // Соц. Осетия, 1945, 13 нояб.

1994

Сказание о нартах: Смерть матери нартов // Сев. Осетия,
1994, 11 нояб.

1998

Хъалæгаты И. Уырымæг, Хæмыц æмæ Созырыхъойы
кадæг // Рæстдзинад, 1998, 22 апр.

Каллагов И. Сказание об Урузмаге, Хамыце и Созруко. [Из
Нарт. сказаний]

НАРТСКИЙ ЭПОС НА ЯЗЫКАХ МИРА

1956

Гембарский Б. Польшæ æмæ Ирыстон легендæты æмæ литературæйы // Мах дуг, 1956, № 12, ф. 78 — 85.

Гембарский Б. Польша и Осетия в легендах и литературе: [О пер. нарт. сказаний на польский яз.].

1957

«Нартские сказания» на польском языке // Соц. Осетия, 1957, 12 февр.

1963

Гуриев Т. Нартские сказания на английском и французском языках // Соц. Осетия, 1963, 8 дек.

1965

Гуыриаты Т. Нартæ – францусаг æмæ англисагау // Рæстдзинад, 1965, 7 февр.

Гуриев Т. Нартские сказания на французском и английском языках.

Гагкаев К. Книга о героях: [Новое зарубеж. изд. осет. эпоса на франц. яз.] // Соц. Осетия, 1965, 10 февр.

«Нарты кадджытæ» англисаг æвзагыл // Рæстдзинад, 1965, 14 нояб.

«Нартские сказания» на английском языке.

1978

Мелкоев В. «Нарты кадджытæ»– гуырдзиаг æвзагыл // Сов. Ирыстон, 1978, 29 апр.

Мелкоев В. «Нартские сказания» на грузинском языке / Пер. на груз. М. Цхурбаевой.

1980

Шкробинец Ю. Осетинский эпос в Венгрии // Соц. Осетия, 1980, 17 дек.

1981

Гуыриаты Т. Нарты кадджытæ немыцаг æвзагыл // Мах дуг, 1981, № 6, ф. 98 — 100.

Гуриев Т. Нартские сказания на немецком языке.

1983

Царукаев В. Нартские сказания [в Чехословакии в г. Братиславе] на словацком языке [вышли под ред. Е. Малиевой-Франевой] // Соц. Осетия, 1983, 16 нояб., Рæстдзинад, 1983, 6 нояб.

1986

Нарты кадджытæ – итайлаг æвзагыл // Рæстдзинад, 1986, 19 авг.
Нартские сказания на итальянском языке.

1998

Нарты Сослан, Сырдон и Шатана заговорят по-французски
// Сев. Осетия, 1998, 4 сент.

ЛИТЕРАТУРА О НАРТСКИХ СКАЗАНИЯХ

а) отдельные издания, статьи в журналах и сборниках

1870

Пфаф В. Материалы для древней истории осетин // Сб. сведений о кавказских горцах. Вып. 4. Тифлис, 1870, с. 3 — 11, 23 — 24.

1871

Пфаф В. Материалы для истории осетин // Сб. сведений о кавказских горцах. Вып. V. Тифлис, 1871, с. 13, 26, 43.

1881

Миллер В. Ф. В горах Осетии // Рус. мысль, 1881, № 9, с. 65 — 66, 82 — 84.

1882

Миллер В. Ф. Осетинские этюды. Ч. 2. (Учен. зап. имп. Моск. Ун-та, отд-е ист.-филолог. Вып. 2). М., 1882, с. 240 — 300.

Миллер В. Ф. Черты старины в сказаниях и быте осетин // Журн. мин-ва нар. просвещ. 1882, Кн. 8*.

1883

Лавров Д. Заметки об Осетии и осетинах // Сб. материалов для описания местностей и племен Кавказа. Вып. 3. Тифлис, 1883, с. 168 — 211.

Миллер В. Кавказские предания о великанах, прикованных к горам // Журн. мин-ва нар. просвещ. 1883, № 1, с. 100 — 116.

Миллер В. Ф. Черты старины в сказаниях и быте осетин // Древности. Труды Моск. археол. общ-ва под ред. И. Маневцова. Т.9. Вып.2 — 3, М., 1883, с. 9 — 11.

1984

Джанаева Н. А. Некоторые мифологические мотивы в нартском эпосе осетин // Вопр. осет. лит. и фольклора. Орджоникидзе, 1984.*

1886

Ковалевский М. Современный обычай и древний закон. Вып. 1. М., 1886. (О нартах на с. 71, 74 — 76).

1887

Марков Е. Очерки Кавказа. Картины кавказской жизни, природы и истории. С-Пб., М., Вольф, 1887. (О нартах на с. 189 — 193).

1888

Услар П. О нартах // Этнография Кавказа. Т. 2. Тифлис, 1888, с. 36 — 41.

1889

Кайтмазов А. Сказания о нартах. Сост. по рассказам туземных жителей // Сб. материалов для описания местностей и племен Кавказа. Вып. 7. Тифлис, 1889, отд. II, с. 3 — 36.

1890

Миллер В. Ф. Кавказские сказания о циклопах // Этнограф. обозрение. 1890, Кн. 4, № 1, с. 34 — 36.

1897

Миллер В. Осетины // Ст. в энциклопед. словаре Брокгауз - Эфрон. Т.43, С-Пб., 1897. с. 263 — 266.

1898

Ган К. По долинам Черока, Уруха и Ардона // Сб. материалов для описания местностей и племен Кавказа. Вып. 25. Тифлис, 1898, с. 25 — 26.

1903

Кодзаев А. Древние осетины и Осетия. Владикавказ, 1903, с. 3 — 11.

1904

Уварова П. Кавказ. Путевые заметки. Ч. 3.— М., 1904, с. 107 — 115.

1912

Цаголов Г. Край беспросветной нужды. Владикавказ, 1912, с. 82 — 89.

1924

Амбалов Ц. Из нартских сказаний: [Сказание о сыне нар-та Хамица Батрадзе]. Берлин. Изд-во Гутнов, 1924, 33 с.

Нарты / Ст. в энциклопед. слов. Грана. Т.29. М., Стереотип. изд. б. г.

1925

Кубалов А. З. К вопросу о происхождении нартских песен // Изв. Сев.-Осет. науч.-исслед. ин-та. Т.1. 1925, с. 379 — 382.

Туганов М. С. Кто такие нарты? // Изв. Осет. науч.-исслед. ин-та краеведения. Владикавказ, 1925. Вып. 1. с. 371 — 378.

Чурсин Г. Осетины. Этнографический очерк // Материалы по изучению Грузии. Юго-Осетия. Тифлис, 1925, с. 134 — 136.

1927

Рклицкий М. В. К вопросу о нартах и нартских сказаниях. Владикавказ, 1927, 34с.

Гадигов Ц. Из цикла сказаний о нартах // Горский Вестник.— Владикавказ, 1927, № 1, с. 21 — 24.

Миллер В. Ф. Осетинско-русско-немецкий словарь. Т.1 —3. Л., Изд-во Акад. наук СССР, 1927 — 34. (В слов. помечены имена героев эпоса и различные термины, встречающиеся в нарт. сказаниях).

1929

Алборов Б. Термин «Xatiagau» осетинских нартских сказаний. Владикавказ, 1929, 14 с.

1932

Дрягин Н. М. Любовные мотивы нартского эпоса горцев Сев.

Кавказа // Тр. ин-та яз. и мышления. Т. 2. Л., Изд-во АН СССР, 1932. с. 183 — 199.

1935

Абаев В. И. О собственных именах нартского эпоса // Язык и мышление. Т.5. М.- Л. Акад. наук. СССР, 1935, с. 63 — 78.

Абайты В. Фольклор // Мах дуг, 1935, № 7 — 12, ф. 78 — 81.

Абаев В. Фольклор [осетин].

Ванеев З. Обæество нартов // Изв. Юго-Осет. науч.-исслед. ин-та. Вып. 2. Сталинир, 1935.

1939

Абаев В. И. Из осетинского эпоса. Тексты, перевод, коммент. М.-Л., Акад. наук СССР, 1939, 134 с.

1941

Хетагуров К. Владикавказские письма: [О нар. обычаях осетин] // Коста. Публицистика. Орджоникидзе: Гос. изд. Сев. Осет. АССР, 1941, с.75 — 78.

Хъазбегты Хъ. Цавæр æхсæнадон формацийы уаг æвдисынц Нарты кадджытæ // Мах дуг, 1941, № 1, ф. 44 — 51.

Казбеков К. Какую обæественную формацию отражают нартские сказания.

1942

Туаева О.Н. Образ женæины в осетинском нартском эпосе / / Учен. зап. Сев. Осет. гос. пед. ин-та. Т.3. Орджоникидзе, 1942, с. 58 — 64.

1944

Линкин С. Нартские сказания // Огонек, 1944, № 41 — 42, с.9.

1945

Пчелина Е.Т. Нартовский (богатырский) эпос в памятниках Северо-Осетинских могильников // Сообæения Гос. Эрмитажа. Л., 1945, с. 10 — 27.

1946

Брытъиаты С. Ирон адæмы цыкурайы фæрдуг // Мах дуг. 1946, № 11 — 12, ф. 26 - 31.

Бритаев С. Волшебная бусина осетинского народа: [О подгот. к печати сводного текста нарт. сказаний].

Гæззаты А. Нарты кадджыты фыццаг бындурон чиныг // Мах дуг, 1946, № 11 — 12, ф.13 — 18.

Газзаев А. Первая фундаментальная книга нартских сказаний.

Дзанайты И. Нарты кадджыты бæрзонд аивдзинады сæйраг бæрæгтæнæнты тыххæй // Мах дуг, 1946, № 11 — 12, ф.12 — 25.

Джанаев И. О высоких художественных достоинствах нартских сказаний.

Хохты А. Бæрнон æмæ æхсызгон уыд мæ куыст // Мах дуг, 1946, № 11 — 12, ф.36.

Хохов А. Ответственной и радостной была моя работа [ил. кн.: Нартские сказания. Дзауджикау. Госиздат Сев.-Осет. АССР, 1946].

Туганов М. С. Новое в нартском эпосе // Изв. Юго-Осет. науч.-исслед. ин-та. Вып. 1(5), 1946, с. 170 — 186.

1947

Гарданов В., Абаев В. Нартовский эпос // Сов. кн. 1947, № 3; Сов. этнография, 1947, № 2.

Скитский Б. Быт осетин в период военной демократии по нартскому эпосу // Скитский Б. Очерки по истории осетинского народа с древнейших времен до 1867 года // Изв. Сев.-Осет. науч. исслед. ин-та. Т.11, 1947, с. 45 — 55.

1948

Битиев С. Н. Осетинские нартские сказания // Сов. Осетия, 1948, № 1 — 2, с. 261 — 279.

Кулов К. Героический эпос осетинского народа: [Вступ. ст.] // Осетинские нартские сказания. Дзауджикау, 1948, с. IX — XXXI.

Либединский Ю. Сказания о нартах // Огонек, 1948, № 15, с.18 — 24.

Семенов Л. Археологические разыскания в Северной Осетии. Дзауджикау. Гос. изд. Сев.-Осет. АССР, 1948.

Отд. отт. из кн.: Изв. Сев.-Осет. науч.- исслед. ин-та. Т.12, с. 44 — 136.

1949

Битиев С. Предисловие к книге: Нартские сказания: Осет. нар. эпос. М., Гослитиздат, 1949, с. V — XIX.

Гæззаты А. Нарты кадджытæ // Мах дуг, 1949, № 7, ф. 21 — 27.

Газзаев А. Нартские сказания.

Кулов К. Героический эпос осетинского народа: [Вступ. ст.] / Осетинские нарт. сказания. М., Сов. писатель, 1949, с. 3 — 13.

Нартский эпос: Сб. ст. Дзауджикау. Гос. изд. Сев.-Осет. АССР, 1949, 79 с. Из содерж.: Кулов К. Героический эпос осетинского народа; Скитский Б. Нартский эпос, как исторический источник; Туаева О. Образ женæины в осетинском нартском эпосе; Абаев В. Историческое в нартском эпосе; Семенов А. Нартские памятники Северной Осетии.

Семенов Л. П. Нартские памятники Северной Осетии // Нартский эпос. Сб. ст. Дзауджикау, 1949. с. 48 — 79.

Скитский Б. Вклад осетинского народа в сокровищницу культуры // Блокнот агитатора, 1949, № 2, с. 3 — 9.

Скитский Б. Нартский эпос, как исторический источник // Нартский эпос: Сб. ст. Дзауджикау, 1949, с. 21 — 34.

Тихонов Н. Хъæбатырдзинады эпос // Мах дуг, 1949, № 7, ф. 32 — 34.

Тихонов Н. Героический эпос [нарт. эпос осетин].

Тугъанты М. Куыд куыстон Нарты кадджыты нывтыл // Мах дуг, 1949, № 7, ф. 39 — 42.

Туганов М. Как я работал над иллюстрациями Нартских сказаний.

Цæголты А. Нарты таурæгътæ // Мах дуг, 1949, № 7, ф. 35 — 36.

Цаголова А. Нартские сказания: [О последних изд.].

1950

Либединский Ю. По мотивам нартского эпоса: [Предисл.] // Либединский Ю. Сослан-богатырь, его друзья и враги. М.- Л. Детиздат, 1950, с. 3 — 6.

Салæгаты З. Къоста æмæ нарты эпос // Мах дуг, 1950, № 4, ф. 43 — 47.

Салагаева З. Коста и нартский эпос.

1950

Чичеров В. И. Эпосы теорийы иуæй-иу фарстатæ æмæ нæ дуджы иртасæн куыстытæ ирон адæмы нарты кадджыты фæдыл // Мах дуг, 1952, № 12, ф. 20 — 39.

Чичеров В. И. Некоторые вопросы теории эпоса и исследования нашего времени об осетинских нартских сказаниях.

Мелетинский Е. М. Место нартских сказаний в истории эпоса // Нартский эпос: Материалы совещ. 19 — 20 окт. 1956г. Орджоникидзе, 1957, с. 37 — 73.

1957

Абаев В.И. Проблемы нартского эпоса // Нартский эпос: Материалы совещ. 19 - 20 окт. 1956г. Орджоникидзе, 1957, с. 22 — 36.

Абайты В. Нарты эпосы проблемæтæ // Фидиуæг, 1957, № 1, ф. 77 — 90.

Абаев В. Проблемы нартского эпоса.

Ардасенов Х. Н. Нартский эпос и осетинская литература // Нартский эпос: Материалы совещ. 19 — 20 окт. 1956г. Орджоникидзе, 1957, с. 129 — 153.

Калоев Б. А. История записи и публикации нартского эпоса / Нартский эпос: Материалы совещ. 19 — 20 окт. 1956г. Орджоникидзе, 1957, с. 175 — 213.

Калоев Г. З. Нартский эпос // Нартский эпос: Материалы совещ. 19-20 окт. 1956 г. Орджоникидзе, 1957, с. 110 — 128.

Калоев Б. Советование по нартовокому эпосу народов Кавказа [организ. Ин-том мировой лит. совместно с СОНИИ 16 — 20 окт. 1956 г.] // Сов. этнография, 1957, № 3, с. 171 — 174.

Мелетинский Е. М. Советование по вопросам изучения нартского эпоса народов Кавказа // Изв. Сев.-Осет. науч. исслед. ин-та. Т. 19. Орджоникидзе, 1957, с. 381 — 387.

То же. Отд. оттиск. Орджоникидзе, 1957. 7с.

Нартский эпос: Материалы советования 19-20 окт. 1956 г. / Ред. В. И. Абаев и др. Орджоникидзе, 1957, 232 с.

Семенов Л. П. Нартский эпос и памятники материальной культуры // Нартский эпос. Материалы совещ. 19 — 20 окт. 1956 г. Орджоникидзе, 1957, с. 82 — 90.

Семенов Л. П. К вопросу о происхождении осетинского нартского эпоса // Изв. Сев.-Осет. науч. исслед. ин-та. 1957, т.19, с.166 — 172.

То же. Отд. оттиск. Орджоникидзе, 1957, 7 с.

Хроника советования по нартовокому эпосу // Нартский эпос: Материалы совещ. 19-20 окт. 1956 г. Орджоникидзе, 1957, с. 214 — 230.

Чичеров В. И. Вопросы генезиса и развития древних форм народного эпоса в освещении фольклористики и некоторые

проблемы нартских сказаний // Нартский эпос: Материалы совещ. 19-20 окт. 1956г. Орджоникидзе, 1957, с. 5 — 21.

1958

Абаев В. И. Сармато-боспорские отношения в отражении нарто-вских сказаний // Сов. археология. 1958, № 28, с. 54 — 61.

Ряшенцев К. Л. Заметки о некоторых языковых особенностях русского перевода «Нартских сказаний» // Учен. зап. Сев.-Осет. гос. пед. ин-та. Т. 23. Вып. 3, 1958, с.179 — 183.

1959

Ардасенов Х. Осетинский фольклор [нарт. эпос] и его связи с письменной литературой // Ардасенов Х. Н. Очерки развития осетинской литературы. Орджоникидзе, 1959, с.31 — 43.

1960

Абаев В. И. О новом переводе осетинского эпоса // Изв. АН СССР, отд. яз. и лит. 1960, т. 19, вып. 1.

Алборов Б. А. «Цирыхъ» осетинских нартских сказаний // Изв. Сев.-Осет. науч. исслед. ин-та, т. 22, вып. 1, 1960, с. 103 — 120.

1961

Гагкайты Хъ. Нарты Сырдоны образ Скандинавы эпосы // Мах дуг, 1961, № 4, ф. 88 — 93.

Гагкаев К. Образ нартового Сырдона в скандинавском эпосе.

Гаглойты Ю. Скифаг-ирон параллелтæ // Фидиуæг, 1961, № 6, ф. 80 — 87.

Гаглоев Ю. Скифо-осетинские параллели.

1962

Дзагуырты Г. Нæ адæмон сфæлдыстад – нæ адæмы хæзна // Мах дуг, 1962, № 10, ф. 91 — 94.

Дзагуров Г. Наше народное творчество – сокровище нашего народа: [Обзор осет. фольклора].

Дзуццаты Х.-М. Нæртон кадæг // Фидиуæг, 1962, № 5, ф. 76 — 85.

Дзуццати Х.-М. Нартское сказание: [Характеристика сказаний]

Цæллагты Х., Калоты Х., Хацырты Æ. Рагон ирон адæмы философ æмæ æхсæнадон зондахаст // Мах дуг, 1962, № 6, ф.

76 — 82.

Цаллагов Х., Калоев Х., Хачиров А. Философские и социальные мировоззрения осетин в древности: [Взгляд через призму нарт. сказаний].

1963

Мелетинский Е. М. Древнейшие героические сказания народов Кавказа // Мелетинский Е. М. Происхождение героического эпоса. М., 1963. 462 с. О нарт. эпосе на с. 156 — 106.

Тресков И. В. Мотивы богоборчества на Кавказе и в Греции // Фольклорные связи Сев. Кавказа. Нальчик, 1963, с. 108 — 176. — Есть о некоторых осет. нарт. сказаниях: о том, как появилось пиво, о гибели нартов и др.

Тресков И. В. Межкавказские фольклорные связи // Тресков И. В. Фольклорные связи Сев. Кавказа. Нальчик, 1963, с. 7 — 107. Есть об исследователях нарт. эпоса осетин, истории создания эпоса, связях с нарт. эпосом Кавказа.

1964

Абаева З. В. К историзму нартского эпоса осетин // Изв. Юго-Осет. науч.-исслед. ин-та. Вып. 13, 1964, с. 187 — 213.

Къæбысты Р. Нарты эпосы равзæрды фæдыл // Фидиуæг, 1964, № 5, ф. 71 — 72

Кабисов Р. По поводу происхождения нартского эпоса.

1965

Абаев В.И. Мифологические параллели: Суæествовал ли скиф-ский эпос?; Легенды о происхождении римлян и нартов; Сирдон-Брикriu-Локи // Абаев В.И. Скифо-европейские изоглоссы: На стыке Востока и Запада. М., 1965, с. 82 — 92; 98 — 109.

Гагкайты Хъ. Нарты кадджыты дунеон ахадындзинад // Мах дуг, 1965, № 6, ф. 77 — 80.

Гагкаев К. Мировое значение нартских сказаний.

1966

Аутлев П. У. Об одном «новом направлении» в нартоведении // Изв. Сев.-Осет. науч. исслед. ин-та. Т. 26, 1966, с. 205 — 219.

Гуыриаты Т. «Церечы згъæр»: кæцæй равзæрд? Цы амоны?

// Мах дуг, 1966, № 4, ф. 92 — 93.

Гуриев Т. «Цереков панцирь»: Откуда произошел? Что означает?

1968

Алборов Б. А. Легендарное колесо нартских сказаний // Изв. Сев.-Осет. науч. исслед. ин-та. Т. 27, 1968, с. 142 — 180.

Бязырты А. Адæмыхатты рагон терминтæ нарт, чынт æмæ царциат // Фидиуæг, 1968, № 1, ф. 67 — 69.

Бязыров А. Древние термины народностей нарт, чинт и царциат: [Лингвист. анализ].

Мамияты Н. Нарты кадджытæ æмбырд кæнын æмæ ирта-сыны историйæ // Мах дуг, 1968, № 3, ф. 91 — 96.

Мамиева Н. Собрание и исследование нартских сказаний.

Цыбырты Л. Цы зæгъы адæмон сфæлдыстад арв æмæ æрттивджыты тыххæй // Фидиуæг, 1968, № 9, ф. 78 — 82.

Чибиров Л. Как трактуются небо и небесные светила в народном творчестве [в нарт. сказаниях].

1969

Алиева А. И. Библиография изданий, посвященных нартскому эпосу // Сказания о нартах — эпос народов Кавказа. М., 1969, с. 503 — 540.

Бязыров А. Х. К вопросу о круге осетинских нартских сказаний // Сказания о нартах — эпос народов Кавказа. М., 1969, с. 436 — 455.

Габараев С. Ш. К вопросу о народном мировоззрении в нартском эпосе // Сказания о нартах — эпос народов Кавказа. М., 1969, с. 69 — 102.

Гагкаев К. Е. О языке и стиле осетинских нартских сказаний // Сказания о нартах — эпос народов Кавказа. М., 1969, с. 426 — 435.

Гуыриаты Т. Цыбыр фиппаинæгтæ Нарты кадджыты тыххæй // Мах дуг, 1969, № 8, ф. 102 — 110.

Гуриев Т. Краткие замечания о нартских сказаниях.

Далгат У. Б. Кавказские богатырские сказания древних циклов и эпос о нартах // Сказания о нартах — эпос народов Кавказа. М., 1969, с. 103 — 161.

Дынник В. А. Сюжетика осетинского нартского эпоса и его идеальный герой // Сказания о нартах - эпос народов Кавказа. М., 1969, с. 351 — 371.

Калоев Б. А. Некоторые этнографические параллели к осе-

тинскому нартскому эпосу // Сказания о нартах — эпос народов Кавказа. М., 1969, с. 162 — 187.

Мамиаты Н. Нарты кадджыты иу фæлгонцы тыххæй // Мах дуг, 1969, № 2, ф. 87 — 95.

Мамиева Н. Об одном образе из нартских сказаний.

Петросян А. А. Решенные и нерешенные вопросы нартоведения // Сказания о нартах - эпос народов Кавказа. М., 1969, с. 5 — 14.

Салакая Ш. Х. К вопросу об эволюции эпического образа // Сказания о нартах - эпос народов Кавказа. М., 1969, с. 396 — 408.

Цхурбаева К. Г. О напевах осетинских нартовских сказаний / Сказания о нартах - эпос народов Кавказа. М., 1969, с. 469 — 483; Музыка народов Азии и Африки. М., 1973.

Цыбырты Л. Нæ фыдæлты цæстæнгас æрдзы фæзындтæй иуæй-иутæм // Фидиуæг, 1969, № 2, ф. 74 — 78.

Чибиров Л. Взгляды наших предков на некоторые явления природы: [Есть примеры из нарт.эпоса].

1970

Гуриев Т. Отражение монгольских влияний в эпосе и языке алан (осетин): Автореферат диссертации. М., 1970, 35 с.

Мамиаты Н. Адæмон сфæлдыстады мотивтæ ирон литературæйы // Мах дуг, 1970, № 2, ф. 102 — 107.

Мамиева Н. Мотивы народного творчества в осетинской литературе.

Цыбырты Л. Ирон адæмы дины тотемизмы иуæй-иу баз-зай-æццæгты фæдыл // Фидиуæг, 1970, № 10, ф. 80 — 83.

Чибиров Л. О некоторых пережитках тотемизма в осетинской религии: [Тотемизм в нарт. сказаниях].

1971

Биазырты К. Тугъанты Махарбеджы сфæлдыстады национ спецификæ // Мах дуг, 1971, № 9, ф. 76 — 86.

Бязров К. Национальная специфика работ Махарбека Туганова.

Гуриев Т. А. К проблеме генезиса осетинского нартовского эпоса: [О монгольских влияниях]. Орджоникидзе, 1971, 165с.

Нарты Сосланы куывд // Фидиуæг, 1971, № 2, ф. 65.

Куывд Нарта Сослана : [Из осет. обычаев / Записал Г. Джатиев].

1972

Абаева З.В. К проблеме эпического и сказочного в художе-

ственной структуре нартских сказаний // Изв. Юго-Осет. науч.-исслед. ин-та. Вып. 17, 1972, с. 3 — 22.

Бязыров А.Х. Указатель циклов и сюжетов, осетинских нартских сказаний и песен // Изв. Юго-Осет. науч.-исслед. ин-та. Вып. 17, 1972, с. 43 — 71.

Бязырты А. Нарты эпосы райдайæн фазæйы баззайæггæгтæ // Фидиуæг, 1972, № 8, ф. 86 — 88.

Бязыров А. Пережитки в начальной фазе в Нартском эпосе.

1973

Гаглойты Ю. Скифаг-ирон этнографион параллелтæ // Фидиуæг, 1973, № 8, ф. 69 — 76.

Гаглоев Ю. Скифо-осетинские этнографические параллели: [Примеры из нарт.эпоса].

Цоциты Къ. Театралон элементтæ Нарты эпосы // Фидиуæг, 1973, № 10, ф. 76 — 78; Сов. Ирыстон, 1984, 2 авг.

Чочиев К. Театральные элементы в нартском эпосе.

1974

Калоты Д. Ирон фольклористикæйы æнтыстытæ // Фидиуæг, 1974, № 1, ф. 77 — 81.

Калоев Д. Успехи осетинской фольклористики.

Хæмыцаты Т., Габысаты С. Ирон советон фольклористикæ 50 азы дæргъы // Мах дуг, 1974, № 5, ф. 77 — 80.

Хамицаева Т., Габисова С. Осетинская советская фольклористика за 50 лет.

Цъары фæрстыл:

1. *Калоты Ирæ.* — Кочысаты Розæйы хойы чызг.
1937 азы йæ чекисттæ амардтой 20-аздыдæй.
2. *Дзиуаты Батрадз.*
3. *Быдираг дидинджытæ.*
4. *Ритæ.*

* * *

Технический редактор	<i>Виктория БОРАЕВА</i>
Корректор	<i>Заира КАРАЦЕВА</i>
Компьютерный набор	<i>Соня ДЕГОЕВА</i>
Компьютерная верстка	<i>Ирида КОДЗАТИ</i>
Дизайн	<i>Залина ГУРИЕВА</i>

*Журнал зарегистрирован в региональном Управлении ГК РФ по печати в РСО-А.
Регистрационный номер Ш-0132*

Журналы цы æрмæг рацæуа, уымæй æндæр мыхуырон оргæн куы пайда кæна,
уæд хъуамæ амынд уа, «Мах дуг»-æй ист кæй у, уый.

Учредители: Комитет РСО-Алания по печати и делам издательств,
Союз писателей РСО-Алания

Подписано к печати 25.03.02. Формат издания 60х84 1/16. Бум. офсет. № 1. Гарнитура
шрифта MyzI. Печать офсетная. Усл. п. л.9,3. Учетно-изд. л. 7,45. Тираж 1050 экз.
Заказ № 1533

Адрес редакции: 362040, г. Владикавказ, пр. Мира, 25.

Телефоны: 53-69-66; 53-31-58; 53-69-62; 53-31-24.

Журнал отпечатан на Республиканском издательско-полиграфическом предприятии им. В. А. Гассиева
362011, г.Владикавказ, ул. Тельмана, 16.

